

OSMA KRAJIŠKA BRIGADA NA SEKTORU ZENICE, TRAVNIKA I SARAJEVA; BORBE BRIGADE U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA

Oktober 1944. bio je - kako je u svom izvještaju napisao i politički komesar 4. divizije Dimitrije Bajalica 5. novembra 1944. godine - mjesec pokreta 4. divizije, a time i 8. brigade. Ona je, 1. oktobra, krenula sa prostora sela Šimići - Užari do sela Bistrice, a zatim, poslije odmora, prevalila put dug oko 220 km, do Donjeg Vakufa, odnosno do novog sektora: I Zenica, Travnik. Marš divizije vezan je za šire zadatke 5. korpusa.

« Njemačke jedinice nalazile su se već polovinom septembra 1944. u punom povlačenju iz Grčke, a pripremale su se za povlačenje i iz Albanije. Kod nas, Njemci su se grupisali na pojedinim važnim odstupnim komunikacijama na sjeveru, a kao svoje zaštitnice po garnizonima i komunikacijama ostavljali su kvislinške jedinice.

Njemačka Vrhovna komanda oružane sile naredila je 6. septembra, 1944. godine Grupi armija »E«⁵⁴² da evakuiše Peloponez i da sa egejskih ostrva povuče što više snaga na kopno, a tri dana ranije naređeno je da se 11. vazduhoplovna poljska divizija uputi iz Grčke u Jugoslaviju. Njemačka 117. lovačka divizija prebacila se polovinom septembra, poslije povlačenja sa Peloponeza, prema Beogradu. Namjera je Nemaca bila da se snage Grupe armija »E« prebace na sje-

⁵⁴² Grupa armija »E« jačine oko 360.000 vojnika. (Erich Smidt-Richberg, Das ende auf dem Balkan, 1955, 23-26).

ver koristeći glavni komunikacijski pravac dolinom r. Vardara, preko Niša i slivom V. Morave. Međutim, komunikacijski pravac Skoplje - Beograd presječen je. Vrhovni komandant NOV i PO Jugoslavije drug Tito naredio je, naime, 6. oktobra, 1944. Glavnom štabu NOV i PO za Srbiju da se 13. Korpus NOVJ pripremi za brzo oslobođenje Niša, kao važnog komunikacijskog čvora u dolini J. Morave, a Štabu 1. armijske grupe, dan ranije, da preduzme mjere za oslobođenje Obrenovca i da bude spreman za napad na Beograd, koji je i oslobođen 20. oktobra.

Ovim je Grupa armija »E« nabačena na neophodne terene Crne Gore i Sandžaka, gdje je morala slabim i uzanim komunikacijama, uz stalne borbe, da se probija ka dolini Drine i prema Sarajevu.

Glavni zadatak jedinica 5. udarnog korpusa, u toj situaciji bio je da se energičnim akcijama na području djelovanja korpusa neprijatelju onemogući korišćenje komunikacija. U tom smislu Vrhovni štab NOV i PO Jugoslavije je 19. oktobra uputio direktivu štabu 5. korpusa u kojoj se kaže da su jedinice 2. udarnog korpusa oslobodile područje od Herceg Novog do poluostrva Pelješca i da nastavljaju operacije ka Neretvi i Mostaru, a da jedinice 5. udarnog korpusa treba da se energično angažuju na komunikaciji Konjic - Sarajevo - Bosanski Brod i time prošire uspjeh jedinica 2. udarnog korpusa. Pri tome »... opšte težište rada 5. udarnog korpusa treba da bude na komunikacijama, radi uništavanja neprijateljskih pokretnih grupa, a angažovanje krupnih snaga oko pojedinih uporišta nije u ovoj situaciji rentabilno... « - kaže se u pomenutoj direktivi.⁵⁴³

PREBACIVANJE BRIGADE NA NOVI SEKTOR

U selu Bistrici brigada je ostala pet dana od 1. do 6. oktobra na odmoru i sređivanju. Dva dana prije pokreta Štab brigade održao je sastanak sa štabovima bataljona na kome su analizirane protekle akcije i razmotreni naredni zadaci.

⁵⁴³ Hronologija, str. 938. I mjesec dana prije ove direktive, tačnije 15. septembra 1944. godine, Vrhovni štab je uputio direktivu 5. korpusu, u kojoj se traži da se ispita jačina neprijateljskih snaga u Travniku i, ako su ove slabe, da se zauzme ovaj garnizon. Naređeno je i da se izvjesne snage orijentišu prema Sarajevu.

Iako je brigada imala zapaženih uspjeha u poslednjim borbama oko Prijedora i Banja Luke, na ovom sastanku sa štabovima bataljona diskutovalo se vrlo kritički, čak i oštro. Komandant brigade major Sajo Grbić iznio je svoja zapažanja, kao na primjer: neredovno slanje izvještaja u toku borbe od strane komandi četa štabovima bataljona, a ovih štabu brigade. Ovo zakašnjenje moglo je imati ozbiljnih posljedica, jer se - kao što je bio slučaj u poslednjim borbama - situacija iz časa u čas mijenjala. Moralo se pomoći ovoj ili onoj jedinici, a kako, ako se ne zna trenutno stanje na borbenoj liniji? Svaki naš borac - rečeno je dalje na ovom savjetovanju sa štabovima bataljona 4. oktobra 1944. - mora znati šta se napada, u kom pravcu treba ići, inače neće moći da ispolji dovoljno inicijative i borbenosti. Zatim je konstatovano da naša artiljerija još uvijek nije dovoljno efikasna, da je dejstvovala samo u početku, za vrijeme pripreme napada, a poslije nije bilo dovoljno saradnje sa jedinicama u napadu. Neprijatelj se morao goniti do njegovih iscrpljujućih granica - podvukao je komandant brigade. To je zamorno, ali se moraju iskoristiti povoljni trenuci kad je neprijatelj demoralisan. Inače, on će stati i pribitati se kada mi stanemo. Naša intendantura morala je biti još brža i efikasnija u snabdjevanju, jer je ishrana jedinica, kako su iznijeli politički komesari bataljona, bila slaba. Ako se ovome dodaju loši vremenski uslovi u toku borbi oko ceste Bosanska Gradiška - Banja Luka (kiša, magla, mokra odeća, raskvašena obuća), onda je to moralo loše da se odrazi na zdravlje, borbenost i pokretljivost jedinica.

U zaključku sastanka štaba 8. brigade sa štabovima bataljona pred pokret brigade prema Zenici, rečeno je između ostalog, da treba vrlo temeljito pripremiti jedinice za predstojeći marš, naročito imajući u vidu da brigada prvi put napušta sektor na kome je formirana i na kome se dotada borila; da se u komandama i štabovima moraju bolje koristiti karte (sekcije) u pokretu, a i inače; da se mora više voditi računa o konjima; da bivše domobrane ne treba zvati domobranima, jer su oni sada naši drugovi. (Tada je po bataljonima stiglo po 50-60 bivših domobrana i nešto drugih - novomobilisanih boraca).⁵⁴⁴

⁵⁴⁴ Dnevnik M.P.

Do polaska iz Bistrice u nekim bataljonima su održani sastanci bataljonskih partijskih biroa (komiteta) u vezi sa predstojećim pokretom ili kadrovskim pitanjima (4. bataljon), a novi sastanak štabova bataljona sa Štabom brigade održan je, 6. oktobra, u Rakelićima. Brigada je toga dana ovdje i stigla, pošto je posle relativno napornog marša, po kiši i raskvašenom terenu prevalila od Bistrice 27 km. U Rakelićima je i zanoćila, da bi sutradan nastavila put do Ramića, nedaleko od Ključa i time prešla novih oko 37 km.

Na svim sastancima: partijskim, skojevskim, štabova ili komandi četa, prije i u toku marša brigade, dva su osnovna pitanja zaokupljala pažnju rukovodećih ljudi u brigadi. To su: kako se prilagoditi partijsko-političkom radu u pokretu, odnosno kako organizovati politički rad sa borcima u vrijeme marša, ne dopuštajući da i jednog trenutka ne budu upoznati sa trenutnom vojno-političkom situacijom, a drugo, kako obezbjediti da pojedinci samovoljno ne napuštaju svoje jedinice kada brigada napusti Podgrmeč. Prema izvještaju političkog komesara 4. divizije Dimitrija Bajalice, od 5. novembra i jedan i drugi zadatak je ispunjen. Iz brigada je otpao prosječno vrlo mali broj boraca: iz 11. brigade 37, od kojih se najveći broj vratio ili u putu stigao; iz 8. brigade 68, od kojih se 47 vratilo. Sa 6. brigadom je bilo gotovo isto. Što se tiče rada u pokretu, svi rukovodioci su išli uz kolonu vodeći razgovore sa borcima, tumačeći im dnevne događaje itd. Uz put su održavani sastanci komesara, komandnog kadra. Komesari bataljona održavali su sa komesarima četa kratke sastanke oko najvažnijih pitanja: o brizi za ljude, o obavještenjima i si.⁵⁴⁵

Pred pokret na novi sektor, brigada je imala 1.350 boraca, od kojih 333 člana KPJ (januara 1944 - 264), 37 kandidata i 340 članova SKOJ-a. Po završetku borbi za Banja Luku, naime, brigadi se priključio bataljon Kozarskog NOP odreda, kao 5. bataljon 8. brigade, ali je krajem oktobra reformiran da bi se njegovim ljudstvom popunile postojeće jedinice brigade.⁵⁴⁶

⁵⁴⁵ Arhiv CK SK BiH - 156

⁵⁴⁶ iRp BiH, 10/586-587 (Prema izvještaju pomoćnika komesara brigade od 1. novembra 1944. godine).

I pomoćnik političkog komesara brigade u svom izvještaju od 1. novembra 1944. piše o partijsko-političkom radu u toku pokreta brigade. Partijski sastanci štabskih i četinih ćelija i sastanci bataljonskih biroa (komiteta) bili su redovni i - kako je javljano, ulazili su u sva pitanja i probleme jedinice. Diskutovalo se, između ostalog, i o prijemu novih boraca u Partiju. Tako je u oktobru 1944. primljeno u Partiju 27 novih, ali ih je i 8 otišlo iz brigade. Između ostalih, brigadu je 7. oktobra napustio i otišao na novu dužnost politički komesar brigade Rade Bašić, a za političkog komesara je došao Slavko Havić; Mišo Puhača, politički komesar 4. bataljona otišao je za političkog komesara 9. brigade, a ovu dužnost je primio Božo Zorić; umjesto Mehe Omerhodžića, za pomoćnika političkog komesara 2. bataljona došao je Stevo Vujinović. Sekretar brigadnog komiteta SKOJ-a Ale Galić otišao je na novu dužnost, a dužnost sekretara primio je Mandić Dmirar.⁵⁴⁷

BORBE 8. BRIGADE U OKTOBRU 1944.

Dok borbe na komunikaciji Bosanska Gradiška - Banja Luka još nisu bile okončane i neprijatelj nije bio prodro od Dervente i Bosanske Gradiške do Banja Luke radi deblokade svojih opkoljenih ostataka u Kaštelu (Banja Luka) - pročelnik operativnog odjela Ministarstva oružanih snaga NDH pukovnik Helbich pisao je 24. septembra da se partizani i dalje okupljaju u području Travnika i »sve bliže primiču ovom mjestu«. Njemci i ustaše su strahovali za Travnik. Oni su 21. septembra koristeći avijaciju, izvršili snabdjevanje municijom posade u Travniku, Sarajevu i nekim uporištima na komunikaciji Bosanska Gradiška - Banja Luka.⁵⁴⁸

⁵⁴⁷ IRP BiH - 10/586-587 - Brigada je kroz Ključ prošla 8. oktobra paradnim maršem i uz muziku. To se ponovilo još tri puta: u Mrkonjić Gradu pozdravila je štab 4. divizije, u Jajcu istog dana u 19 sati prošla je paradnim maršem ispred štaba 5. korpusa, a u Donjem Vakufu muzika je dočekala i ispratila brigadu na njenom putu prema Zenici.

⁵⁴⁸ Zbornik IV/29, dok. 175.

Dva dana prije napada jedinica 5. korpusa na garnizon Travnik, 8. brigada je bila na odmoru u Donjem Vakufu. Tu je stigla 11. oktobra u 20 časova, a na novi sektor je produžila 18. oktobra u jutarnjim časovima. Štab 5. korpusa je već 17. oktobra izdao pripremno naređenje svojim jedinicama po kome je 6. brigada krenula preko Komara na prostoriju Turbe, Bačvice, Paklarevo (gdje je smjenila 7. brigadu 10. divizije), a 8. i 11. brigada na prostor Orašac, Bistra, Zubići - dakle bliže Travniku.

Preciznije naređenje o zadacima 8. i drugih brigada stiglo je sutradan - 18. oktobra, dok je 8. brigada bila u pokretu za sela Šišavu i Mudrike. Po njemu 8. brigada je trebalo da zatvori sve pravce koji od Zenice vode prema Travniku i pravac Travnik - Busovača. Osim toga, brigada je bila dužna da kontroliše i puteve koji padinama planine Vlašića, preko Guče Gore vode ka Travniku. U vrijeme borbi za Travnik jedinice brigade trebalo je da ruše komunikaciju Zenica - Lašva i izvrše demonstrativan napad na Zenicu. Od jedinica 4. divizije samo su 6. krajiška brigada i artiljerijski divizion divizije direktno napadali na garnizon Travnik, a 11. na željezničku stanicu Bila i selo Han Bila.⁵⁴⁹

Marš brigade 39. oktobra preko Vlašić planine i njenih padina do sela Suhi Dol i Maline (oko 6 km od Travnika), bio je vrlo *naporan*. Kretalo se raskvašenim seoskim putevima i van puteva. Rastojanje od oko 20-22 km, između sela Šišave i Mudrika pređeno je toga dana do 14 časova. Tako su jedinice brigade, sem 1. bataljona koji se kretao prema selima Alihodže i Brajkovićima, stigle na određenu teritoriju.

Napad na garnizon Travnik otpočeo je tačno u predviđeno vrijeme, u 19 časova 20/21. oktobra. Bila je to duga i veoma teška borba u kojoj je poginulo dosta naših boraca. Među njima i Josip Mažar - Šoša, prvi komandant 4. divizije, Petar Mećava, prvi komandant 12. krajiške brigade, načelnik štaba 6. brigade i mnogo drugih.⁵⁵⁰ Šesta krajiška bri-

⁵⁴⁹ Zbornik IV/29, dok. 175.

⁵⁵⁰ Zbornik IV/30, dok. 37.

Prema podacima Štaba 4. divizije na sektoru Travnik, Vlašić pl. Nemila, Zenica, Busovača, Kakanj, Visoko nalazile su se slijedeće snage neprijatelja: a) njemačke formacije: »Pincer Jöger« bataljon »Princ Eugen« divizije - Busovača, Aufklerugs, a 1. »Princ Eugen« divizije, 782, Turkes-

gada 4. divizije napadala je - u zajednici sa 7. brigadom 10. divizije - sa zapadne i sjeverozapadne strane. Treći bataljon 6. brigade, koji je bio na čelu glavnog klina, uspio je da se probije kroz dvostruki red žica. Međutim, udarna grupa ovog bataljona bila je pri probijanju gotovo potpuno izbačena iz stroja. Ovo je onemogućilo proboj spoljne odbrambene linije u prvom naletu. Zatim je formirana nova udarna grupa od 3. i 4. bataljona 6. brigade. I drugi nalet nije uspio. Oko 4 časa 21. oktobra preduzet je i treći napad. I u ovom napadu udarne grupe bataljona su razbijene. Slijedeće noći 21/22. oktobra u 19 časova napad je obnovljen. Snažnim jurišem svih jedinica korpusa za kratko vrijeme likvidirana su sva uporišta, osim kasarne. Borba je nastavljena i 22. oktobra, kada je u 17 časova uslijedio opšti juriš na kasarnu. Neprijatelj je likvidiran i Travnik je oslobođen.⁵⁵¹

U međuvremenu, dok se vodila ova borba u Travniku, jedinice 8. krajiške brigade bile su na svojim položajima: prema Zenici - Jelinaku - Čajdrašu (3, 4. i 5. bataljon) i prema Vitezu (1. bataljon). Ovaj je imao zadatak da uporište Vitez drži u blokadi, a zatim da ga sa jedinicama 11. brigade napadne pošto ove likvidiraju željezničke stanice Bila i selo Han Bila. Istočno od Travnika bio je 2. bataljon 8. brigade koji je trebalo da likvidira i hvata neprijateljske vojnike koji bi bježali iz Travnika.⁵⁵²

Noću 20/21. oktobra u uporištu Vitez nije bilo neprijatelja. Bilo je napušteno, pa je 1. bataljon krenuo prema Han Kumpaniji (oko 10 km od Zenice) i napao neprijatelja na k. 440 (između Han Kumpanije i Viteza). U početku neprijatelj

tanski bataljon, 989. brigada, 3. puk. ruskog zaštitnog korpusa Srbije (RZK.S), flak jedinica 685. dijelovi 104. divizije: 734. i 845. arabljanski bataljon, Grupa »Eberlajn«, Stab 639. regimente, 920. Landeschütz bataljon, 5. streljački bataljon, pionirski bataljon 369. divizije, 105. izviđački bataljon 5. ŠS brdskog armijskog korpusa, četa veze, a zatim - prema podacima od 30. 9. 1944: 7. SS samohodni jurišni divizion i jedan bataljon 7. SS divizije »Princ Eugen«, vjerovatno za osiguranje; b) NDH formacije: 3. bojna brzog zdruga, 2. bojna 3. doknadnog gorskog zdruga (obe bojne uništene u Travniku), 1. bojna 1. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruga (djelomično uništena u Travniku), Kupreška bojna 11. ustaškog stajaćeg zdruga (razbijena kod Travnika i između Travnika i Zenice), Jajačka milicija (Zbornik IV/30, dok 37).

⁵⁵¹ Zbornik IV/30.

⁵⁵² AVII, k. 775A, br. reg. 25-2/3 (Izveštaj štaba 8. brigade od 2. 12. 1944).

je bio prisiljen da se povuče, ali je protivunapadom odbacio jednu četu 1. bataljona na polazne položaje. Iste noći izvršen je sa jednom četom i teškim minobacačem demonstrativni napad na Zenicu. Poginulo je 5 Njemaca, a 17 je ranjeno.⁵⁵³

Narednih dana, 21, 22. i 23. oktobra.razviie su se borbe na prostoru 8. brigadeMSTaime, komunikacijom Ženica - Han Kūmpānija Trenūlb je, 21. oktobra, oko 150 neprijateljskih včrjTiika - Turkestanaca. i ustaša. Istoga dana čete 4. bataljona 8. brigade posjele su položaje oko ceste za Han Kumpāniju, na oko 200 m od neprijatelja. Na lijevom krilu, prema Katunu (tg. 640) nalazio se 2. bataljon (desno je bila njegova 1. četa). Na lijevom krilu svoje 2. čete bio je puškomitraljezac Durutović Mustafa. Primjetio je trojicu ustaša, pustio ih blizu7a~zatim i osuo rafal. Dvojicu je ubio, a treći je uspio da pobjegne. Na to je neprijatelj otvorio artiljerijsku vatru, a zatim krenuo pješadijom. Tada je Branko Kužeta, komandir 2. čete naredio da se otvori vatra i sam počeo gađati strojnicom. Isto su učinili Čubrilo Stevo i Salko Lindov, koji je odmah ubio trojicu ustaša. Neprijatelj je imao 8 poginulih i 15 ranjenih. Četvrti bataljon nije imao gubitaka. Neprijatelj je odbačen u Zenicu. Zaplijenjena su 2 ruska puškomitraljeza, 5 pušaka, 2 pištolja i 600 puščanih metaka. Zarobljen je i jedan Njemač, Ijekar.

Istog dana 5. bataljon je, po naredjenju štaba 8. brigade, napao neprijatelja oko 1 km zapadno od Podbražja (iznad Zenice) i naneo mu gubitke od 29 poginulih i preko 20 ranjenih. I ovdje je neprijatelj protjeran u Zenicu. Peti bataljon je imao 2 poginula. Zaplijenjen je jedan minobacač, mitraljez i 2 puške.⁵⁵⁴

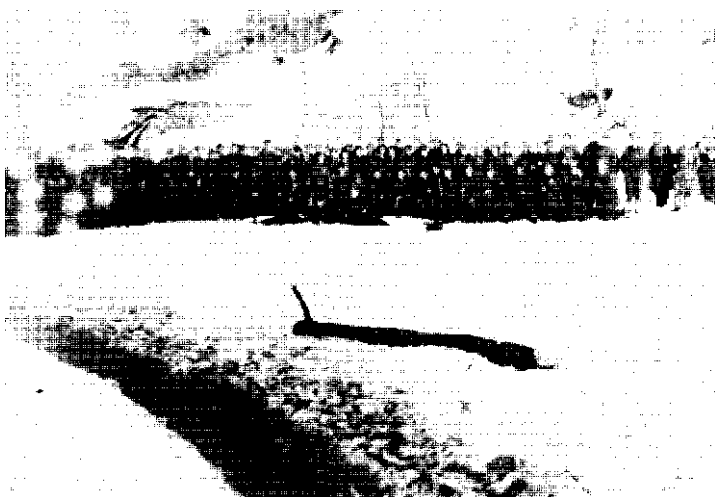
Kada je 22. oktobra pripreman i izvršen opšti juriš na kasarnu u Travniku, dio razbijenih neprijateljskih vojnika (oko 500 ustaša) probijao se iz Travnika, ispod Guče Gore prema Zenici. Njima u susret oko 11 časova, krenuo je neprijatelj iz Zenice.

⁵⁵³ I s t a
⁵⁵⁴ AVII, k. 775A, br. reg. 25-2/3.

Komande 1. i 2. čete 1. bataljona. U prvom redu krajnji desno Mile Ljuština, komandir 1. čete, a treći slijeva u drugom redu komandir 2. čete Stojan Beronja.

Stroj jedne jedinice poslije oslobodenja Travnika.

Češći 8. km/iške brigade na zadatku (decembra 1944. u teđiw telu iznad
ZeniceL

U bojnoj relaciji zapovjedništva 1. ustaškog stajaćeg dje-
latnog zdruga od 23. 12. 1944. u vezi s tim piše:

» . . . Preostalo ljudstvo sa jednim dijelom ljudstva Kupreške bojne
krenulo je povlaćeći se u 04,00 sati ispod Guće Gore na selo Braj-
kovići, Grahovice, Bukovu Glavu, Jagodice. Ovdje je došlo do ja-
kog sukoba sa dijelovima 8. krajiške brigade, koja je držala obruč
,< oko Zenice.«

Obruč oko Zenice, pored drugih jedinica 8. brigade, dr-
žao je i njen 5. bataljon. Od Zenice neprijatelj je prvo napao
našu predstražu na tg. 640 i nakon dvočasovne borbe odbac-
cio je. A kada je 5. bataljon prihvatio borbu sa ovim nep-
rijateljem, iza njegovih leđa su se pojavile ustaše iz Travnika.
Napale su i brigadno previjalište. Zaplijenili su kuhinje i 9
konja 5. bataljona. Došlo je do dramatične situacije. Zahva-
ljujući brzom rokadu našeg bataljona ulijevo i njegovim napa-
dom na neprijateljski bok koji je dolazio iz Travnika, kao i
napadu jedne čete 1. bataljona na desni neprijateljski bok,
situacija se izmjenila. Neprijatelj je imao 27 poginulih i pre-
ko 30 ranjenih. Jedinice 5. bataljona imale su 3 poginula i
4 ranjena borca.⁵⁵³

⁵⁵⁵ AVII, k. 57, br. reg. 10/2-2 i k. 775A, br. reg. 25-2/3.

Naš bataljon je morao brzo da napusti dotadašnje položaje i da, rokirajući se ulijevo zauzme nove, pogodnije za napad u bok neprijatelja. Tada je sa svojih devet ranjenika ostala u dotadašnjem zaklonu bolničarka Milka Gojić, omladinka, član SKOJ-a. Nije stigla da krene sa ostalima, jer svi ranjenici još nisu bili previjeni. Pošto je ranjenike mirno previla, smjestila ih je u obližnju kuću, a zatim izašla na stražu da ih čuva. Neprijatelj je bio blizu, ona je to znala i sa puškom u ruci čekala ga je ispred kuće. Čekala je rešena da za spas ranjenika učini sve što je u njenoj moći. Na sreću, u prvi sumrak stigao je jedan naš vod. Svi su spaseni. Pitali su Milku kako je izdržala, zašto se nije povukla sa ostalima, a ona mirno odgovara, kao što je mirno i bez panike i ranjenike previla: »... Kako bih mogla ostaviti ranjenike kad sam bolničarka. Pa to je moja dužnost... «⁵⁵⁶

Naše jedinice su produžile sa napadom. Krenule su prema k. 640 - Katunu, na kome se nalazio bunker sa rovovima. Prilaz iz Grma bio je vrlo težak, pa su se čete, a među njima i 3. četa 4. bataljona, kretale do ispod Grma u koloni po jedan. Dimič Dragomir, desetar 3. čete, krenuo je naprijed, a ispred ostalih bili su bombaši. Neprijatelj kao da je bio prestrašen i poslije prvih bombi i povika »ura!« panično je napustio ovo uporište, najviše uzvišenje iznad Zenice. Te noći 22/23. oktobra izvršen je i demonstrativni prepad na Zenicu. Neprijatelj je imao 10 novih poginulih i 12 ranjenih, a naši nisu imali gubitaka.⁵⁵⁷

NAPAD NEPRIJATELJA OD ZENICE 23. OKTOBRA 1944.

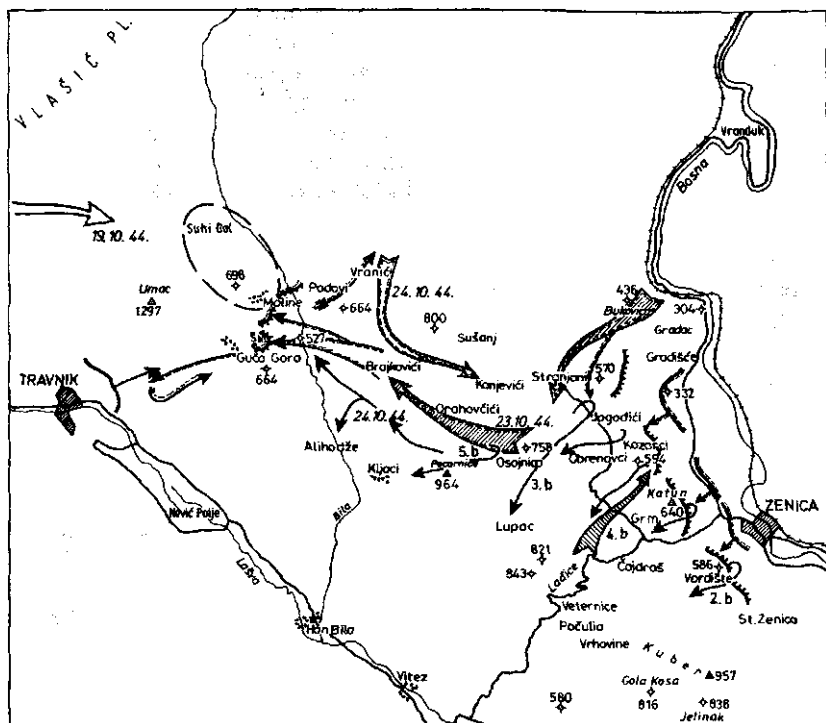
I sutradan, 23. oktobra, neprijatelj je uporno nastojao da se iz Zenice probije do Travnika. Tog i narednih dana brigada se sa četiri bataljona nalazila na kotama iznad Zenice. Drugi bataljon bio je kod Vardišta (k. 586), lijevo od njega 4. bataljon, a dalje na sjever između sela Kozarci i Gradisa bili su 3. i 5. bataljon, dok se 1. nalazio u blizini 2. i 4. bataljona.⁵⁵⁸

Neprijatelj je, 23. oktobra oko 8 časova, pokušao da sa manjim dijelovima odbaci naše predstraže sa k. 586, k. 640 i k. 594 (najviše kote iznad same Zenice, na lijevoj obali ri-

⁵⁵⁶ AVII, k. 28, br. reg. 4/1 (»Udarnik« br. 3 - list omladine 4. divizije).

⁵⁵⁷ Isto i k. 775A, br. reg. 25-2/3.

⁵⁵⁸ AVII, k. 57, br. reg. 10-2.

SKICA. 9 - NAPAD NEPRIJATELJA 23. OKTOBRA 1944. I NJEGOV POKUŠAJ PROBOJA OD ZENICE ZA TRAVNIK

jeke Bosne), ali je bio odbijen. Međutim, u 12 časova krenuo je jakim jedinicama i odmah sa pomenutih kota odbacio naše predstraže. Tada su glavnine 3. i 5. bataljona prihvatile borbu. Bilo je (prema izvještaju štaba 8. brigade) oko 1.000 ustaša. Radilo se, u stvari, o dijelovima 2, 3. i 5. bojne 1. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruza. Glavni pravac napada neprijatelj je usmjerio na 3. i 5. bataljon 8. brigade pravcem Bukovica - Stranjani. Pružajući žilav otpor bataljoni su se morali povući na slijedeće položaje. Neprijatelj je produžio napad u pravcu sela Jagodića i Osojnice i time praktično zašao za leđa 3. i 5. bataljona. Tada je 4. bataljon, na centralnim položajima prema Zenici, izvršio napad sa dvije čete prema

lijevom boku neprijatelja, na k. 594 Kozarci. Žilavom borbom 4. bataljona koja je trajala oko 2 sata, i to »samo bombama, pištoljima i žestokim jurišima«, neprijatelj je bio iznenađen i odbijen, ali su njegove druge jedinice sa k. 640 krenule prema Čajdrašu. Tako su se dijelovi 4. bataljona našli u nezgodnoj situaciji, sa dijelovima neprijatelja na desnom boku i leđima. Zbog toga se 4. bataljon morao povući nazad.

Štab brigade je u izvještaju od 2. novembra zapisao:

»... Za sve to vrijeme, od 12 do 18 časova, 3. i 5. bataljon su se krvavo borili sa neprijateljem, koji je nadirao pravcem Podbrežje - Jagodići - Osojnica. Za to vrijeme snage 3. i 5. bataljona vršile su juriš tri puta, ali je svaki od njih neprijatelj kontrajurišem odbacio. Naposljetku, u prvi sumrak 3. i 5. bataljon izvršili su posljednji juriš. Ali je neprijatelj i tada odbacio naše snage i uspio da prođe i zauzme Osojnicu k. 758...«⁵⁵⁹

Neprijatelj je poslije ove borbe produžio prema selima Grahovčićima i Brajkovićima, dok se 3. bataljon povukao u selo Lupac, a 5. u selo Kljaci. Toga dana neprijatelj je iz Zenice izvršio još jedan napad. Naime, u vrijeme borbi 3. i 5. bataljona, neprijatelj je u 15 časova, sa oko 200 vojnika, napao 2. bataljon u želji da se probije preko k. 586 do Vardišta i eventualno južnije. Odbijen je u Ženicu.

Svi ovi napadi neprijatelja 23. oktobra južno od sela Kozarci i do Vardišta imali su zadatak da olakšaju dejstva njegovim glavnim jedinicama na pravcu Jagodići - Osojnica - Brajkovići - Guča Gora i eventualno Travnik. Oni su tako bili i sinhronizovani. U protivnom, postojala je mogućnost da 8. brigada sa dva bataljona napadne glavninu neprijatelja u lijevi bok i time mu osujeti nadiranje južnim padinama Vlašić planine. U svim tim borbama 23. oktobra, neprijatelj je imao 124 poginula i 65 ranjenih, a naši: 3 poginula i 7 ranjenih. Zaplijenjeno je 5 pušaka.⁵⁶⁰

Glavne neprijateljske jedinice uspjele su da se iz Zenice probiju do sela Guča Gora, pa i do visova iznad Travnika. Ali, sa njima su se na visovima iznad Travnika susreli dije-

⁵⁵⁹ AVII, k. 775A, br. reg. 25-2/3.

⁵⁶⁰ AVII, k. 775A, br. reg. 25-2/3. - Štab brigade je izvjestio 2. 11. 1944. da su ustaše koje su se probijale u pravcu Travnika toga dana svi bili pijani.

lovi 6. krajiške brigade koji su krenuli iz Travnika prema Guča Gori. Borba je vođena na bliskom odstojanju, najviše ručnim bombama. Toga dana, 24. oktobra u 2 časa, komandant 8. krajiške brigade Sajo Grbić krenuo je sa 3. bataljonom svoje i 4. bataljonom 11. brigade za neprijateljem prema Guča Gori i selu Malinama. Do dolaska ovih bataljona još su jedinice 6. i 7. brigade vodile žestoku borbu sa neprijateljem. Treći bataljon 8. brigade napao je ustaše koji su se nalazili u školi u Guča Gori i selu Malinama, a 4. bataljon 11. brigade krenuo je nešto južnije, prema s. Alihodže. Borba je trajala od 9 do 16,30 časova. Neprijatelj je u očajanju, vršio nekoliko protiv juriša, a u 14 časova ustaše su potisnute uz jugoistočne padine planine Vlašić. Ipak su uspjeli da se povrate i prođu između 3. i 4. bataljona i u paničnom bijegu preko sela Brajkovića i Kanjevića nastave prema Zenici.

Naši su preduzeli gonjenje sa napadima na bokove neprijatelja, ali im je uskoro nestalo municije. I neprijatelju je ponestalo municije. Štab 4. divizije u izvještaju od 4. novembra piše: »... Zbog nedostatka municije gonjenje neprijatelja nije bilo efikasno, a bilo je slučajeva gdje se tuklo i ka-menjem, jer je i neprijatelj ostao bez municije... «⁵⁶¹

U ovim borbama sa 3. bataljonom 8. brigade 24. oktobra neprijatelj je imao 82 poginula i 57 ranjenih i 2 zarobljena, dok je 3. bataljon imao samo jednog poginulog i 2 ranjena. Zaplijenjena su 2 puškomitraljeza, 4 puške i 800 pušanih metaka.

I narednih dana oktobra vođene su borbe oko Zenice sa jačim ili slabijim neprijateljskim jedinicama, uglavnom ustašama. Samo 27. i 28. oktobra, jedinice 8. brigade nisu imale dodira sa neprijateljem.¹⁶²

⁵⁶¹ Zbornik IV/30, dok. 66.

⁵⁶² AVII, k. 775A, br. reg. 25-3/3.

Prema izvještaju Štaba brigade od 2. novembra, neprijateljske snage sa kojima su jedinice 8. brigade vodile borbe, 25. i 26. oktobra pripadale su: 6 sudarevoj bojni 2. prometnog zdruge, samostalnoj željezničkoj bojni, Kupreškoj bojni ustaške vojnice, 782. turkestanskom bataljonu i jednoj bojni milicije.

Krajem oktobra 1944. godine 8. brigada je brojala 1.500 boraca. To je bilo dotada najveće brojno stanje od njenog formiranja. Za svega nekoliko dana boravka na ovom terenu brigada je svoje jedinice popunila sa 150 novih omladinaca, a »uslovi za mobilizaciju novog ljudstva u jedinice su bili dobri... « - pisao je pomoćnik političkog komesara brigade u svom oktobarskom izvještaju.

U svim selima odmah su formirani narodnooslobodilački odbori, a krajem oktobra vršene su pripreme za formiranje i odbora narodnog fronta. Muslimani u selima interesovali su se za sva pitanja i pružili su pomoć. Ovo je i doprinijelo da se brigada relativno brzo popuni novim borcima i stvore uslovi za dalju popunu.⁵⁶³

Tih dana oktobra 1944. godine po bataljonima 8. krajiške brigade čitalo se je pismo koje je omladina opštine Sanski Most uputila borcima i rukovodiocima 6. i 8. brigade. U pismu je stajalo:

»... Sa svoga zбора i proslave 26-togodišnjice osnivanja Komsomola šaljemо vama - svojoj braći i drugovima plamene i bratske pozdrave.

Mi se divimo vašem herojskom i neviđenom junaštvu i samoprijegoru, koje ste pokazali u svim borbama, a naročito u borbama koje ste ovih dana vodili oko Travnika, čisteći našu zemlju od narodnih izdajica i okupatora.

Mi vaše napore i žrtve cijenimo i osjećamo vašu ljubav koju gajite prema nama i našoj Demokratskoj Federativnoj Jugoslaviji. . . Mi vam se zavjetujemo čašću da ćemo časno i vjerno očuvati tekovine, koje ste vi izvojevali na vašim bajonetima. . .

Mi danas, na svom zboru, biramo delegate za naš I. Bosansko-hercegovački kongres i proslavljamo 26-to godišnjicu Komsomola, a ujedno se spremamo za formiranje II. poljoprivredne brigade Sanskog sreza.

Naša sela su popaljena - piše omladina Sanske opštine - mostovi i pruge su porušeni. Mi vam se zavjetujemo da ćemo sve to popraviti, a vašim porodicama omogućiti i pomoći da bi mogli za-

⁵⁶³ IRP BiH - 10/586-587. - Zanimljivo je da su, odmah po dolasku brigade na prostor Zenica - Travnik 250-300 naoružanih milicionera prišli brigadi spremni da pomažu, ali i ne da se uključe u naše jedinice. Međutim, samo nekoliko dana kasnije stupili su u naše čete i bataljone, jer im je jasno rečeno: »ili k nama, ili neprijatelju!«

mijeniti vas i osigurati im hranu i ogrev za zimu, da bi vi mogli bezbrižno produžiti oslobodenje i čišćenje naše zemlje. . .
Na našem terenu se nalazi i bolnica ranjenih drugova. Mi ćemo tim drugovima pomoći i daćemo sve od sebe da bi se što skorije podigli i izliječili rane.

Sanski Most, 29. 10. 1944.

Omladina Sanske opštine/693

U toku novembra 1944. zadatak 4. divizije bio je prvo, ofanzivno djelovanje na željezničkoj pruzi Kakanj - Zenica - Žepče i njeno izbacivanje iz saobraćaja, a drugo - dalje zaptvaranje pravaca koji od Zenice, Lašve i Kiseljaka izvode u pravcu Travnika. I jedan i drugi zadatak uspješno je izvršen. Upotreba željezničke pruge na odsjeku Kakanj - Zenica - Žepče, gotovo neprekidnim prosjecanjem (miniranjem, rušenjem, zasjedama i sprečavanjem njene opravke), svedena je na minimum. Od Sarajeva za Brod prošlo je, na prostoru djelovanja divizije, svega 12,63% vozova, odnosno, ako se uzmu 17. i 18. novembar 1944, kada je neprijatelj imao najjači saobaćaj, moglo je proći samo 32,4% predviđenih kompozicija. U onemogućivanju saobraćaja pomogla je u novembru 1944. i saveznička avijacija. Ona je bombardovanjem srušila most nedaleko od Zenice, gdje željeznička pruga prelazi preko rijeke Bosne. Krajem novembra neprijatelj je morao da ograniči upotrebu ovog dijela željezničke pruge, pa je prebacivanje vojske i materijala počeo vršiti kamionima cestom: Kiseljak - Busovača - Lašva - Zenica - Žepče. Shodno tome, i aktivnost naših jedinica krajem novembra bila je usmjerena na izbacivanje i ove komunikacije iz saobraćaja. Neprijatelj je po svaku cijenu nastojao da bar nju zadrži, pa se duž ceste dobro utvrdio. Uspio je da samo relativno mali dio svojih jedinica i ratnog materijala prebaci ovom cestom. Najveći dio ovog materijala ostavljao je na željezničkim stanicama, očekujući opravku željezničke pruge. Tako se krajem novembra samo u Zenici našao veliki broj topova svih modela i kalibara i oko 40 vagona avionskih bombi, iako se još nije radilo o glavnini jedinica Grupe armija »E«.⁵⁶⁴

U toku novembra neprijatelj nije pokušao ni jedan prodor od Zenice prema Travniku. Po svoj prilici, poslije neuspjelog prodora 23. oktobra, bio je, bar privremeno, digao

⁵⁶⁴ Zbornik IV/30, dok. 133.

ruke od ponovnog zauzimanja Travnika. Svu svoju pažnju usredsredio je na održavanje komunikacijskog pravca Sarajevo - Brod. Ovo se prije svega odnosilo na njemačke jedinice. Sve je ukazivalo na to da se Njemcima, s obzirom na opšte stanje na ratištima Evrope i Jugoslavije, žuri. Cilj im je bio da izvrše nova pregrupisavanja jedinica i pokušaju organizovanje nove linije odbrane, dalje na sjeveru. Zbog toga kod nekih kvislinških komandanata počinje da se javlja nepovjerenje prema namjerama Njemaca i osjećanje da je sve krenulo nizbrdo, odnosno da Njemci u svim svojim akcijama gledaju samo svoje interese.

U jednoj bojnoj relaciji koju je uputio Glavni štab oružanih snaga NDH na jednom mjestu piše: »... Izgleda, Njemcima je sada najvažnije da funkcionira promet, dok je sve drugo sporedno. Usljed tog narod mnogo strada i gubi povjerenje u hrvatske oružane snage, vjerujući čak da nismo dovoljno jaki za čuvanje naših sela i gradova, nego smo se isključivo vezali za pruge i ceste gdje smo skoro pasivni. Potpuna nadmoć neprijateljskog zrakoplovstva i česta bombardovanja naših gradova, željezničkih pruga itd. negativno utiče na borbeni duh i moral vojnika... «^{564a}

Jedinice 8. krajiške brigade, u okviru zadataka 4. divizije, imale su početkom novembra 1944. nekoliko borbi. Tako je bilo i kroz čitav mjesec novembar i decembar. Dvije čete 2. bataljona postavile su neprijatelju na Janjičkom vrhu, 2. novembra u 5,30 časova zasjedu, koji je ovdje dolazio radi obezbjedenja opravke željezničke pruge. Istoga dana u 9,50 časova naišlo je oko 150 ustaša iz pravca Zenice. Istovremeno, oko 80 ustaša i pripadnika 782. turkestarskog bataljona krenulo je od Lašve preko Kose, takođe prema Janjičkom vrhu. Ovi su zašli za leđa četama 2. bataljona i prisilili borce da nešto ranije otvore vatru na ustaše koje su se kretale iz Zenice. Trebalo je, naime, jedne od njih zadržati na odstojanju, dok se sa drugima ne okonča borba. Ali, je došlo do nečeg nepredviđenog. Kada se razvila najžešća borba, Izviđačka četa 11. brigade otvorila je vatru na našu zasjedu bočno, više s leđa. Tom prilikom jedan dio naših jedinica odvojio se i preuzeo borbu sa ovom Izviđačkom četom,⁵⁶⁵ tako

564a AVII, k. 112, br. reg. 1/126.

565 AVII, k. 769, br. reg. 6-1/2 (Izvjestaj štaba 8. brigade od 4. novembra 1944).

da je zbog ovog nesporazuma borba sa ustašama bila otežana. Ipak su, poslije jednočasovne borbe neprijateljski dijelovi sa Janjičkog vrha protjerani u Zenicu. Neprijatelj je imao 5 poginulih i 6 ranjenih. Od naših je poginuo borac Franjo Sabolić, rođen 1920. u Virju - Đurđevac, primljen u KP samo mjesec dana ranije.⁵⁶⁶

Noću, 2/3. novembra 2. bataljon je, opet sa dvije čete, krenuo na rušenje željezničke pruge između sela Lašve i Janjića (selo na rijeci Bosni, oko 6" km od Zenice). Teren prema pruži na ovom mjestu bio je vrlo strm. Poslije treće opaljene mine, neprijatelj koji je bio u zasjedi s jedne i druge strane željezničke pruge, otvorio je vatru. Zbog toga su naše čete morale da se povuku. Ipak su uspjele da poruše oko 500 m željezničke pruge.

Iste noći 2/3. novembra, i jedan vod 3. bataljona, sa minerskom grupom porušio je oko 1.400 m željezničke pruge između Zenice i Vranduka, kod željezničke stanice Vrača. Istovremeno, postavili su i nagaznu minu pod šine i dobro je maskirali. Ali, da bi ovaj zadatak izvršili borci su morali pod veoma nepovoljnim vremenskim prilikama (hladnoća i susnježica) prelaziti nabujalu rijeku Bosnu i to primitivnim sredstvima. Sutradan, naišla je na ukopanu minu kompozicija iz Zenice prema Vranduku. Od eksplozije lokomotiva je odletela u vazduh, a sva tri vagona koja su se nalazila u kompoziciji, prevrnula su se. Poginulo je nešto neprijateljskih vojnika, a jedan broj je pobjegao.⁵⁶⁷

Jedna četa 3. bataljona sa izviđačkom grupom dobila je zadatak da između 3. i 4. novembra napadne neprijateljsko uporište Vranduk. Za izvršenje ovog zadatka trebalo je ponovo preći nabujalu rijeku Bosnu, iako nije bilo dovoljno čamaca. Zato nije prešla čitava četa, već samo 30 boraca sa puškomitraljezima. Kad su podišli bunkeru, zbunjeni stražar je pokušao da ih zaustavi. Oni su pojurili prema njemu, a zatim su otvorili vatru po bunkeru, zasljepljujući puškarнице. Međutim, u bunker nisu mogli ući, vrata su bila od jakog željeza, a bombama ih nisu mogli razrušiti. Pozivali su nep-

⁵⁶⁶ IRP BiH - 12/521.

⁵⁶⁷ AVIL, k. 769A, br. reg. 6-1/2.

rijateljske vojnike na predaju. I poslije petnaestak minuta jedan po jedan je izlazio sa podignutim rukama. Zarobljeno ih lje 14, koliko ih je ovdje i bilo. Zaplijenjeno je 12 pušaka, jedina strojnica, puškomitraljez, 5.000 puščanih metaka i 4 pištolja. Naša četa nije imala gubitaka. Poslije likvidacije ovog uporišta pristupilo se rušenju željezničke pruge. Porušeno je oko 3.000 metara.⁵⁶⁸

Kao reakcija na ovaj »drski« napad naših dijelova na uporište Vranduk, neprijatelj je 5. novembra krenuo sa jednom satnijom ustaša prema 3. bataljonu, koji se nalazio na južnoj strani sela Gradišća. Nakon borbe od svega 15 minuta satnija je pobjegla, ostavivši 7 poginulih vojnika. Naš 3. bataljon nije imao gubitke. Zaplijenjen je minobacač 50 mm, pištolj, 5 bombi i 200 puščanih metaka.⁵⁶⁹

I noću 6/7. novembra 3. četa 3. bataljona, sa komandantom Mirkom Grbićem, izvršila je napad na željezničku stanicu Vrača, čiju je posadu sačinjavalo 45 domobrana 17. željezničke bojne. U 19 časova 6. novembra u željezničku stanicu je stigla kompozicija sa oko 300 neprijateljskih vojnika i 180 konja. O ovoj kompoziciji naši nisu znali, jer bi obezbijedili prebacivanje na desnu obalu rijeke Bosne još nekih jedinica, a ne samo jedne čete. Pa ipak, četa je u silovitom naletu, bombama i puškomitraljezima, uspjela da žauzme bunkere na stanici. Odmah se krenulo i na kompoziciju. Borba je trajala ukupno dva sata. Veći broj konja je stradao u kompoziciji, a neprijateljski vojnici su u panici pobjegli prema Zenici, napuštajući bunkere i kompoziciju. Zarobljeno je 12 neprijateljskih vojnika, 17 ih je poginulo, 7 ranjeno. Naša 3. četa imala je 2 poginula i 3 ranjena. Jedan je nestao. Zaplijenjeno je 12 pušaka, 2.000 puščanih metaka, 5 bombi, 11 ćebadi, 7 bluza itd.

Ova akcija nije u stvari mogla u potpunosti uspjeti zbog nedostatka čamaca za prevoz, pa se nije moglo prebaciti

⁵⁶⁸ AVII, k. 769A, br. reg. 6-1/2.

⁵⁶⁹ Zbornik IV/30, dok. 66.

više boraca koji bi izvukli stvari iz kompozicije i eventualno neprijatelju (Njemcima i Čerkezima) naneo više gubitaka.⁵⁷⁰

Štab 8. brigade izvjestio je da su dijelovi 1. bataljona 7. novembra rastjerali i odbacili u Zenicu jednu manju kolonu ustaša, koja se kretala prema selu Kozarci.³⁷¹ Desetog novembra stiglo je naređenje štaba 4. divizije da 8. brigada nastavi dejstva na Zenicu - Begov Han. Pomoću diverzantskih grupa i pod zaštitom pješadijskih jedinica - kako stoji u ovom naređenju - trebalo je da se nastavi sa uništavanjem neprijateljskih vozova. Ovim je u stvari samo podvučeno ono što su jedinice i dotada izvršavale. I u novom naređenju, dva dana kasnije, zahtjevalo se isto.⁵⁷²

Jedinice 8. brigade bile su veoma aktivne. Tako je između 10. i 11. novembra jedan vod 3. bataljona porušio još 1.400 m željezničke pruge između željezničke stanice Vrača i Vranduka, a noću 14/15. novembra jedan vod 1. bataljona prebacio se preko rijeke Bosne između željezničkih stanica Vranduk i Vrača i porušio 1.500 m pruge.

Neprijatelj se, razumije se, teško mogao pomiriti sa ovakvim stanjem. Nije mogao slobodno da koristi ni cestu, ni željezničku prugu. On je 16. novembra odlučio da po svaku cijenu prebaci četiri željezničke kompozicije od Zenice prema Žepču. Ali, trebalo je prvo opraviti prugu. A bataljoni 8. brigade ne samo da su je svakodnevno rušili, već nalazeći se iznad nje nisu dozvoljavali ni opravku. Neprijatelj je 15. novembra u 8 časova krenuo sa jednom kompozicijom raznog materijala (radni voz za opravku pruge) i oklopnim vozom od Zenice prema željezničkoj stanici Vrača. Jednovremeno je krenula i jedna satnija ustaša sa jednim tenkom, cestom od Zenice prema Selu Gradišću. Naši su je na južnoj ivici Gradišća pustili na blisko odstojanje i poslije prvog plotuna naterali je u bjegstvo ka Zenici. Ustaše su imale 6 poginulih i 5 ranjenih. Naše jedinice su i dalje sprečavale op-

⁵⁷⁰ AVII, k. 769, br. reg. 27-2/2 i Zbornik IV/30, dok. 133. U vezi sa ovom akcijom na željezničku stanicu Vrača, u izvještaju Zapovjedništva 5. oružničke pukovnije od 27. novembra 1944. piše da su tom prilikom poginula 2 Njemca, a 6 Njemaca je ranjeno, dok je 19 konja ubijeno u teretnom vozu koji se tada nalazio u stanici. (Zbornik IV/30, dok. 133).

⁵⁷¹ Zbornik IV/30, dok. 98 i AVII, k. 59, br. reg. 1/1-80.

⁵⁷² Zbornik IV/30, dok. 79 i AVII - k. 768, br. reg. 15-3.

ravku željezničke pruge, i pored toga što je oklopni voz čitav dan obasipao vatrom položaje naših jedinica. Neprijatelj je iskoristio mrak i noću 15/16. novembra uspio da popravi prugu.⁵⁷³

Sutradan, 16. novembra, neprijatelj je, radi obezbeđenja transporta, krenuo sa tri kolone u pravcu položaja 8. brigade. Jedna se kretala pravcem Zenica - Podbrežje (k. 332) - Gradišće - Gradac - k. 602, druga pravcem Zenica - Podbrežje - k.587, a treća, pošto se prebacila preko rijeke Bosne kod željezničke stanice Vrača, nadirala je pravcem k. 795 - Negraj - k.941. Cestom od Zenice prema Gradišću kretao se i jedan tenk. Sve tri kolone brojale su oko 400 ustaša i Njemaca. Ustaše su pripadale 4. bojni 11. ustaškog djelatnog združenja, koji je obezbjeđivao komunikaciju Sarajevo - Zenica - Doboj, a Njemci 7. SS diviziji »Princ Eugen«. U to vrijeme u Zenicu je stigao i njemački 811. bataljon za osiguranje.⁵⁷⁴

Kolonu koja se kretala pravcem Podbrežje - k. 587, dočekali su dijelovi 1. bataljona i posle prvog plotuna ustaše su pobjegle u Zenicu. Međutim, neprijatelj je uspio da svojom desnokrillnom kolonom zauzme Negraj (k. 795) da izvrši pritisak u pravcu k. 941. Jednovremeno je prugom povukao četiri željezničke kompozicije od Zenice prema Žepču. Borba je nastavljena, a oko 12 časova stigla je u pomoć 1. bataljonu jedna četa 4. bataljona 8. brigade, koja je napala pravcem Stranjani - k. 570 - k. 332 - Tetovo. Mada su ovaj napad ometali oklopni voz i tenk, četa je uspjela da se probije do škole na cesti. Neprijatelj, koji je još napadao na liniji Gradac - Negraj, shvatio je da mu odstupnica može biti odsječena, pa se naglo povukao u pravcu rijeke Bosne, a zatim je samom obalom nastavio povlačenje prema Zenici. Jedan njegov manji dio prebacio se preko Bosne kod željezničke stanice Vrača.

U ovoj borbi neprijatelj je imao 28 poginulih i 27 ranjenih. Naši gubici su bili 4 poginula i 6 ranjenih. Među poginulima bio je i stariji vodnik komandir voda Satrač Gojko

⁵⁷³ AVII, k. 769A, br. reg. 24/1-2.

⁵⁷⁴ Zbornik IV/30, dok. 96, IV/29, dok. 157 i AVII, mikrofilm NAV-N-T-311, F. 194 sn.br. 997-999 - dnevni izvještaj grupe armija »E« od 17. novembra 1944. godine.

iz sela Risovea - Bosanski Petrovac.⁵⁷⁵ Neprijatelj je u Gradišću zapalio nekoliko kuća i džamiju i zaklao jednog čovjeka, a i u selu Tetovu zaklao jednog čovjeka i jednu ženu.⁵⁷⁶

I narednih novembarskih dana jedinice 8. krajiške brigade vodile su borbe sa neprijateljem koji je vršio ispade, uglavnom iz Zenice, u toku 17, 18, 23. i 25. novembra 1944. godine. Istovremeno, nastavljeno je sa rušenjem željezničke pruge Zenica - Žepče.

Tako se 17. novembra, jedna diverzantska grupa prebacila preko rijeke Bosne između željezničke stanice Vraća i Vranduka i porušila oko 1.500 m željezničke pruge. Nešto dalje ispred mjesta gdje je pruga srušena, postavljena je mina za paljenje kabl mašinom. Cilj je bio da se voz dignu u vazduh. Diverzantska grupa se sakrila među kamenje u neposrednoj blizini. Sutradan, oko 10 časova, naišla je jedna desetina Njemaca i prilikom ispitivanja pruge, pronašla ovu minu. Miner Dragan Prošić je aktivirao minu u trenutku kad su se Njemci okupili oko nje. Poginulo je 6 Njemaca.

Istoga dana, 18. novembra noću, opet se diverzantska grupa 8. brigade prebacila preko rijeke Bosne na istom mjestu. Porušila je oko 2.000 m pruge, od kojih je 1.500 m bačeno u Bosnu. Nešto kasnije 24. novembra srušeno je na cesti Zenica - Žepče pet mostova i dva betonska propusta.⁵⁷⁷

Tako je 8. brigada u toku novembra 1944. porušila preko 12 km željezničke pruge, uništila jednu lokomotivu i 3 vagona, ubila preko 200 neprijateljskih vojnika, zarobila 26, a istovremeno imala 10 poginulih, 7 ranjenih i jednog nestalog.⁵⁷⁸ Među poginulima je bio i borac Grbić Save Petar omladinac, star 18 godina. Poginuo je 18. novembra, u Podbrežju kod Zenice. Istoga dana poginuo je i Žigmund Ivan, koji se »borio kao lav na čukama«, kako je zapisano u »Udarniku« - omladinskom listu 4. divizije. Dva dana se držao u snijegu braneći mitraljezom prilaz našim položajima.

⁵⁷⁵ IRP BiH - 12/521 (za ostale poginule drugove u izvještaju nisu navedena imena).

⁵⁷⁶ AVII, k. 769A, br. reg. 24/1-2.

⁵⁷⁷ AVII, k. 28, br. reg. 3/1.

⁵⁷⁸ Isto i IRP BiH - 12/521.

/ '

Bio je ranjen u glavu i drugovi su ga našli sa mitraljezom u rukama. Podlegao je u bolnici. Poginuo je i Rade Borić, borac koji je kao najbolji u bataljonu dobio zastavu. Stalno ju je nosio. I danas je tražio, ali mu nisu dali. Sa bombama jurnuo je ispred čete, bacio dvije bombe na bunker, a kad je pokušao i treću, bio je smrtno ranjen.⁵⁷⁹

Prema onome, šta je Štab 8. brigade napisao u zaključku svog izvještaja od 27. novembra 1944. godine, stiče se utisak da on, ipak, nije zadovoljan učinkom svojih jedinica tokom novembra. On piše:

»... Jedinice ove brigade u toku mjeseca novembra imale su više borbi sa neprijateljem, ali te borbe nisu pokazivale tako vidne rezultate iz razloga što su nam jedinice bile dosta raštrkane tako da nismo mogli ni u jednoj borbi da koordiniramo snage da bi mogli uspješnije potući neprijatelja. U isto vrijeme neprijatelj je imao dobra obavještenja o našem rasporedu i o našem pokretu, te je koristio i teško oružje iz garnizona Zenice, kao i oklopni voz i odbijao naše snage od samog grada.

U toku ovog mjeseca naša brigada je primila veći broj novih boraca, usljed čega su disciplina i borbenost popustili. Aktivnim radom i češćim sukobima sa neprijateljem ista se popravlja. ...⁵⁸⁰

Sličnu ocjenu dao je i Štab 4. divizije. I on je smatrao da je povećanje brojnog stanja jedinica uticalo dvojako: veliki priliv novih boraca smanjio je borbenost jedinica. U odlučnom momentu - zapisao je Štab 4. divizije - kada je trebalo pokretom neprijatelja rastrojiti i onemogućiti, veći dio boraca je ostao. Povećanje brojnog stanja jedinica uticalo je i na rukovodioce, jer su čete brojale preko 100 boraca, »naši rukovodioci nemaju dovoljno iskustva u rukovanju sa ovako glomaznim jedinicama«.⁵⁸¹

U oskudici drugih izvora, koji bi razmatrali ovakve ili slične ocjene moramo se zadovoljiti ovim konstatacijama uz slijedeće napomene i dopune:

⁵⁷⁹ AVII-28, br. reg. 3/1. Među 26 zarobljenih neprijateljskih vojnika u novembru bilo je i Njemaca. Kad su privođeni na saslušanje držali su se kukavički.

⁵⁸⁰ AVII, k. 769A, br. reg. 27-2/2.

⁵⁸¹ Zbornik IV 30, dok 133.

\

- Četvrta divizija (i 8. krajiška brigada u njenom sastavu) nije imala zadatak da napada veća uporišta duž komunikacijskog pravca Lašva - Žepče. Naprotiv, jedinice su morale uništavati željezničku prugu i cestu diverzantskim i minerskim grupama, uz eventualno obezbjeđenje pješadijskim jedinicama. Shodno tom zadatku i sektor djelovanja 8. brigade bio je od Zenice do Begovog Hana - front oko 30 i više kilometara, pa se o nekoj koordinaciji bataljona, pa i četa, zaista, nije moglo govoriti.

- Prateći iz dana u dan izvještaje štaba brigade i štaba divizije, videli smo da je gotovo svaka akcija donijela rezultate, uglavnom povoljne za naše jedinice (napad na uporište Vranduk, željezničku stanicu Vrača, protjerivanje oko 400 ustaša koji su 16. novembra napadali sa tri kolone od Zenice, rušenje 12 km željezničke pruge, primjeri hrabrosti boraca - minera, diverzanata itd).

- Brigada se nalazila tek drugi mjesec na ovom terenu, a teren je još bio nepoznat, ispresecan, vremenski uslovi su postali lošiji (snijeg, magla, hladnoća i do -20°C), pristup željezničkoj pruzi i cesti vrlo je težak, a rijeka Bosna - koja se nekoliko puta prelazila primitivnim sredstvima - bila je ozbiljna prepreka.

- I na kraju, ni neprijatelj se ne smije potcijeniti. Bio je drzak, uporan, po svaku cijenu je morao pokušati da obezbijedi saobraćaj ovim, za njega jedinim, komunikacijskim pravcem na putu za sjever. Zato su ovdje bile određene »elitne« ustaške i njemačke jedinice.

I pored svega, u mjesecu novembru, nije bio zanemaren ni kulturno-prosvjetni rad u jedinicama 8. brigade. Tada je glavni zadatak bio borba protiv nepismenosti (zadatak je postao aktuelniji, zbog priliva novih boraca). Od 280 nepismenih u oktobru, 100 je naučilo sva slova (već su pisali i pisma), 100 je naučilo 15-20 slova, a ostali 10-15. U toku novembra organizovane su tri priredbe u selima, u svakom bataljonu i u svakoj četi po jedne usmene novine, stvoren je pjevački hor u svakoj četi, a brigadna kulturna ekipa pripremala je priredbe povodom proslave dvogodišnjice brigade.⁵⁸²

⁵⁸² IRP BiH - 11/615-616 (Prema izvještaju brigadnog komiteta SKOJ-a 8. brigade od 16. decembra 1944. godine).

Grupa boraca i rukovodilaca 8. brigade iznad Zenice 1944.

Omladinski list 4. divizije »Udarnik« bio je veoma popularan i omiljen u jedinicama divizije. U njemu je bilo zanimljivih napisa, interesantnih za sve borce, bez obzira kojoj su brigadi pripadali. Tako je, na primjer, jedan popularno napisan članak »Postanak naše zemlje«, profesora Miralema Cerića,⁵⁸³ probudio veliko interesovanje među borcima. Jednostavnim i svakom razumljivim riječima objašnjeno je šta su i kako nastale zvijezde, planete, komete i meteori. Sve je ovo bila, u stvari, svojevrsna školska nastava u našim jedinicama, prilagođena uslovima i potrebama.

JEDINICE GRUPE ARMIJA »E« IZBIJAJU U SARAJEVO - DECEMBRA 1944.

U decembru 1944. snage Grupe armija »E« počinju u većim grupama da izbijaju od Višegrada u Sarajevo i dalje prema Bosanskom Brodu. Bile su to razne jedinice ili dijelovi

⁵⁸³ Miralem Gerić je bio jedan od istaknutih intelektualaca između dva rata u Bosanskoj Dubici. Studirao je u Beogradu i vrlo rano se priključio radničkom pokretu. Ustaše su ga uhapsile i sprovele u logor Jasenovac. Uspio je da pobjegne i da se priključi partizanima.

jedinica sastavljene u jednu heterogenu grupaciju. Njih su ovako sakupljene s brda s dola - njemački štabovi ubacivali i u borbu, tako da su se zajedno nalazili: vazduhoplovci, pioniri, pripadnici tvrđavske pješadije, Talijani, Arabljani, Turkestanci, Ukrajinci sa ponekim nedićevcem i ustašom.

Njemci su nastojali da izvuku što više ratnog materijala, a ono što nisu mogli pokrenuti uništavali su. Preko zarobljenih neprijateljskih vojnika naša obavještajna služba je saznala da je neprijatelj u Grčkoj uništavao teško oružje, u Skopju su zakopavali teške minobacače i mitraljeze, »što i može, takođe, da nam posluži kao dokaz da se neprijatelj mora naglo povući« - piše u izvještaju Štaba 4. divizije od 1 5. januara 1945.⁵⁸⁴ U Sarajevu Njemci su stvorili plan za daljnje povlačenje, koji se sastojao u tome da se vozom i kamionima prebacuju ranjenici i vrijedniji i teži materijal. I jedinice koje su sačuvale svoju cjelinu prebacile bi se što hitnije do Broda, kako bi se mogle odmah ubaciti u borbu u sjevernim dijelovima naše zemlje. Sve ostale jedinice različitog sastava i raznih narodnosti, uključujući ovdje i garnizonske snage na komunikaciji, ubacivati u borbu lijevo i desno od željezničke pruge i ceste Sarajevo - Brod i time proširiti zonu bezbjednosti duž komunikacije. Na taj način - smatrali su Njemci - trupe koje treba da uđu u borbu, u sjevernim dijelovima naše zemlje, proći će dolinu rijeke Bosne, bez borbe i žrtava, a pomoćne jedinice će se izvući preko Romanije ka Bjeljini i Vinkovcima. Kao zaštitnice ostale bi jedinice NDH, u ovom slučaju 3. zbornu područje:⁵⁸⁵

Namjera Njemaca je bila da iza sebe ostave što veći haos. U tu svrhu naoružali su razne izdajnike, dezertere i slično, koji su imali zadatak da, po povlačenju Njemaca, ometaju naše narodnooslobodilačke odbore u radu, da prijete i vrše razne diverzije, a da Njemci u povlačenju odigraju ulogu pobočnice. Zbog boljeg obezbjeđenja svojih jedinica, Njemci su na komunikacijama uspostavljali niz manjih uporišta u vidu punktova od svojih i kvislinških jedinica. Ovi punktovi su se s vremena na vrijeme pojačavali i vršili boč-

⁵⁸⁴ AVII, k. 772, br. reg. 3-1/5.

⁵⁸⁵ Isto.

ne ispade prema našim jedinicama. Radi koordinacije dejstava ovih punktova, neprijatelj je duž komunikacija kojima se povlačio, uspostavljao i naročite štabove na svakih 70-100 km. Takav jedan štab bio je postavljen u Zenici, a za to je iskorišten kompletan štab 969. tvrđavske pješadijske brigade.⁵⁸⁶

U to vrijeme u neprijateljskim jedinicama nije bilo nikakvog organizovanog obavještanja vojnika o stanju na frontovima, ili opštoj vojno-političkoj situaciji. Borbenost se pokušavala povećati, prije svega, unošenjem straha od zarobljavanja, govoreći da će svi takvi uz »strašne muke« biti pobijeni. Ovo, i iluzije da će se stanje popraviti čim se stigne do Broda, da treba »samo još malo izdržati«, vodilo je neprijateljske vojnike u veoma žilavu borbu.

Zanimljivo je da su ustaške vlasti, svjesne situacije u kojoj su se one i okupatori našli, pristupile u decembru 1944. organizovanju tzv. »Opće narodne odbrane«, na osnovu »Zakonske odredbe« od 9. decembra. Održan je 30. decembra 1944. i sastanak predstavnika ustaških logora, tabora i predstavnika opština sa područja kotarske oblasti Sarajevo, da bi se ova »Zakonska odredba« sprovela u život. Formirani su, ovom prilikom i tzv. »odbrambeni odbori«, čiji je zadatak bio da se pristupi konkretnoj akciji. U vezi s tim štampane su posebne »prijavnice«, za žene i za muškarce. Svaki građanin morao je prijavnicu da ispuni, da odgovori na postavljena pitanja, za žene npr.: zanat i vještina koju zna, za koliko osoba vodi kućanstvo, ima li kome u svom kućanstvu povjeriti djecu ispod 7 godina, posjeduje li lopatu, sjekiru, konja, samovoz (automobil - I.Č.) itd.⁵⁸⁷

Da li su i koliko ove »Zakonske odredbe od 9. 12. 1944.« realizovane nije mi poznato, ali je činjenica da su građani Sarajeva, Busovače, Lašve, Zenice i drugih mjesta duž komunikacijskog pravca Sarajevo - Bosanski Brod pružali dragocjene podatke našim štabovima o neprijatelju, njegovom naoružanju i namjerama, iako je prikupljanje i dostavljanje tih podataka bilo skopčano sa životnom opasnošću. Tako su naši štabovi tačno znali gdje se nalaze uporišta (punktovi),

⁵⁸⁶ AVII, k. 772, br. reg. 3-1/5 i k. 1266, br. reg. 12-7.

⁵⁸⁷ AVII, k. 188, br. reg. 35/1-2.

kakva su utvrđenja, pa čak gdje se nalazi koji mitraljez.⁵⁸⁸ Dolaskom, naime, 4. divizije na sektor Travnika i Zenice, ubrzo su pronađeni saradnici u gradovima i organizovani kanali za dostavljanje podataka našim štabovima. Štab 4. divizije, na primjer, u svom izvještaju štabu 5. korpusa piše 1. decembra 1944. godine:

»... Saradnici su, uglavnom, civili, a u Zenici i Busovači po jedno vojno lice. Razlog zašto nisu nađene bolje vojne veze leži u tome što su u garnizonima Njemci i ustaše, a domobrani su samo na sporednim dužnostima i - ništa ne znaju. Kanali su civili - piše dalje u izvještaju štaba 4. divizije - iz okolnih sela, koji se upotrebljavaju kao kuriri, jer saradnici u gradovima, radi svoje lične bezbjednosti, nisu organizovali stalne kanale...⁵⁸⁹

Pljačka neprijateljskih vojnika, naročito prolazećih jedinica, uglavnom se odnosilo na Njemce, bila je uobičajena. To se dešavalo i ranije, a naročito u decembru, januaru i februaru, dakle, dok se neprijatelj nalazio u ovim krajevima. Sve je ovo, razumije se, izazivalo kod ljudi revolt i otpor.⁵⁹⁰

NAPADI NEPRIJATELJA NA PROSTORIJU ZENICA - BUŠOVACA - HAN KUMpanija IZMEĐU 9. I 13. DECEMBRA 1944.

Komunikacijski pravac Sarajevo - Zenica - Bosanski Brod za neprijatelja postaje sve nesigurniji i »tijesan«. Razvoj događaja na sjeveru naše zemlje jasno je ukazivao nje-mačkoj komandi da mora nešto više preduzeti, ako ne želi da glavne jedinice Grupe armija »E«, koje su i do rijeke Dri-ne trpjele velike gubitke, budu u dolini Bosne, potpuno ot-sječene. Zato je neprijatelj i u prvoj polovini decembra pred-uzeo sve da rastereti ovaj komunikacijski pravac.

⁵⁸⁸ AVII, k. 772, br. reg. 3-1/5. - U izvještaju Štaba 4. divizije, od 5. januara 1945. - dati su podaci za sva uporišta neprijatelja od Žepča do Zenice i nešto južnije: Menjača k. 950 - 11 km od Žepča, Željezno Polje, Žepče, željezni most kod Žepča, željeznička stanica Želeća, Begov han, Nemila, Vranduk itd.

⁵⁸⁹ AVII, k. 770A, br. reg. 22-4.

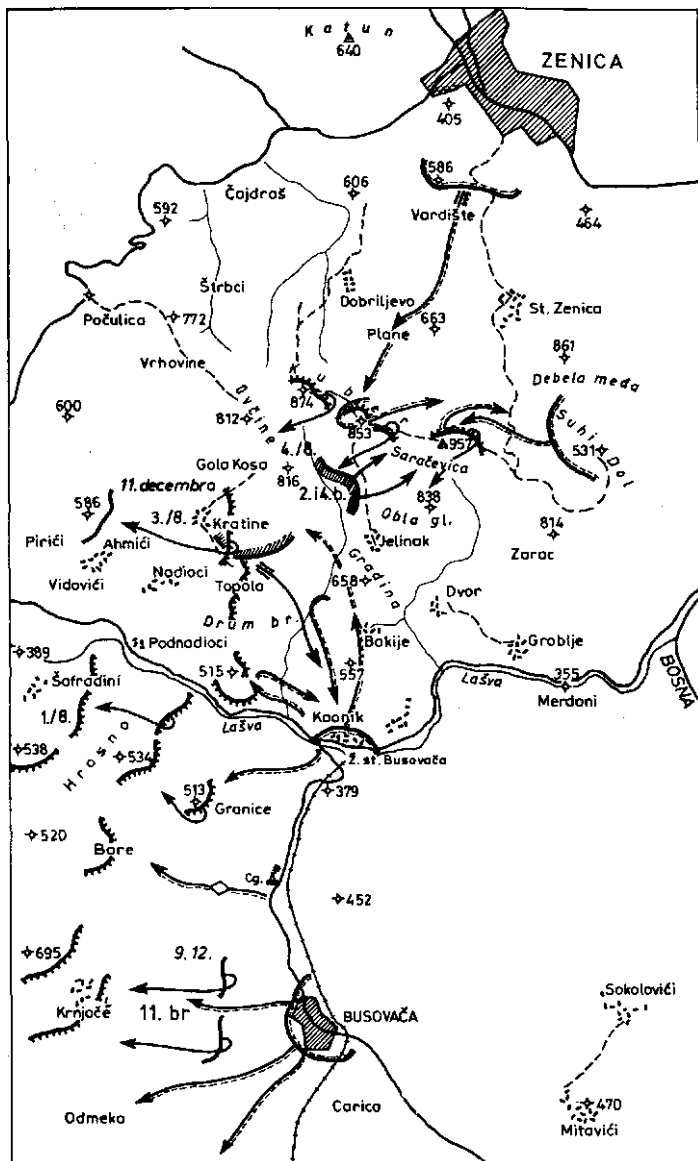
⁵⁹⁰ AVII, k. 200, br. reg. 8/9-3, 8/9-18, 8/9-21, 23-28 (razne izjave i saslu-šanja građana o pljački Njemaca i ustaša).

Zadatak čitave 4. divizije u decembru je, uglavnom, bio defanzivnog karaktera. Defanzivan utoliko pre što je divizija zatvarala pravce koji iz Zenice, Lašve, željezničke stanice Busovača i sela Busovače izvode prema Travniku. Na tom zadatku divizija je angažovala glavninu svojih jedinica. Neprijatelj je iz navedenih uporišta pokušao da se probije u pravcu Travnika. Napad je otpočeo ^decembra i nastavljen 10, 11, 12. i 13. decembra, kada je privremeno odustao od svoje namjere. Jedinice koje je neprijatelj angažovao, da bi povratio Travnik bile su: iz uporišta Busovače, iz ciglane (između sela Busovače i željezničke stanice Busovača), sa željezničke stanice Busovača, zatim jedna bojna ustaša koja je dotada osiguravala cestu između Busovače i Kiseljaka, jedan bataljon Njemaca, bataljon Ukrajinaca Ruskog dobrovoljačkog puka, 7 tenkova, nekoliko topova i flakova. Na lijevoj obali rijeke Lašve učestvovao je jedan bataljon Njemaca, bojna ustaša (ustaše Penave) i jedan bataljon 5. puka 1. zaštitnog ruskog korpusa Srbije. Glavni pravac napada bio je cestom od željezničke stanice Busovača preko Han Kumpanije u pravcu Travnika, drugi: sela Busovača - Kruščica (nešto južnije od Han Kumpanije) na selo Rankoviće i treći iz Zenice prema Han Kumpaniji i Vitezu.⁵⁹¹

U jutarnjim časovima 9. decembra 1944. godine 1. i 3. bataljon 8. brigade nalazili su se na položajima s jedne i druge strane ceste koja od Bukovače preko Kaonika izvodi prema Han Kumpaniji, i to 1. bataljon južno, a 3. sjeverno od ceste. Desno od 1. bataljona, na prostorijski Busovača, Kupres, Krnjače, nalazili su se dijelovi 11. krajiške brigade. Vrijeme je bilo hladno, sa dubokim snijegom.

U 7 časova krenulo je oko 500 neprijateljskih vojnika, pripadnika 7. SS divizije »Princ Eugen«, u nekoliko pravaca. Jednom kolonom preko k. 375, nedaleko od željezničke stanice Busevača, drugom od ciglane prema k. 513 (oko 4 km od Busovače). Prema ovom neprijatelju nalazio se 1. bataljon 8. brigade. Istovremeno, Njemci su napali i položaje 11. krajiške brigade. Pošto je uspio da odbaci predstražne dijelove 1. bataljona 8. brigade sa k. 513, neprijatelj je, koristeći

⁵⁹¹ AVII, k. 769A, br. reg. 26-5/3 (prema operativnom izvještaju Štaba 4. divizije od 30. decembra 1944. godine).

SKICA 10 - NAPAD NEPRIJATELJA NA PROSTORIJU ZENICA-BUSOVAČA 9. DECEMBRA 1944.

laku artiljeriju, minobacače i flakove, nastavio podilaženje položajima 1. bataljona Bare - Hrasno - rijeka Lašva. Međutim, ni posle tri juriša nije uspio. Oko 16 časova uspjelo mu je da odbaci dijelove 11. brigade prema selu Krnjači i k. 695, a dva njegova tenka stigla su od ciglane do sela Bare. Time su Njemci skoro izbili na desni bok 1. bataljona 8. brigade, koji se povlačio na nove položaje k. 538 - s. Šafradini (5-6 km od Viteza).

U vrijeme napada Njemaca na 1. bataljon 8. i dijelove 11. brigade jedna bojna ustaša napadala je 3. bataljon 8. brigade, uz podršku 4 tenka. Ovamo su krenuli sa nekoliko kolona. Položaji 3. bataljona na liniji k. 515 (iznad ceste za Han Kumpaniju) - selo Topola - Kratine bili su vrlo podesni, sa odličnim pregledom prema selu Kaoniku i Gradini. Jedna četa 4. bataljona 8. brigade držala je položaje čak ispod k. 515.

Ustaška kolona krenula je od željezničke stanice Busovača prema k. 557 i prema Bakijama, druga prema k. 515 (oko 2km zapadno od s. Bakija), a treća, u pratnji tenkova, cestom prema Han Kumpaniji. Dio neprijateljskih jedinica krenuo je od Kaonika prema Gradini k. 658, sa namjerom da od Gradine preko Kratine izvrši obuhvat 3. bataljona sa sjevera. Neprijatelj je pušten na 50 m, a zatim je otvorena žestoka vatra. Iako su gubici neprijatelja bili veliki - zapisao je štab 8. brigade u svom izvještaju od 28. decembra 1944. - on je i dalje nadirao i izvršio juriš na 3. bataljon. Ali, smjelim manevrom poslije desetominutnih plotuna i protivjurišem neprijatelj je prisiljen da bježi. Nastalo je gonjenje sve do polaznih položaja neprijatelja. Imao je oko 40 poginulih i 25 ranjenih, a 3. bataljon 8. brigade imao je jednog poginulog i 3 ranjena.⁵⁹²

Sutradan, 10. decembra u 9 časova, neprijatelj je nastavio napad na položaje 1. bataljona 8. brigade i ujedno potisnuo jedan bataljon 11. brigade prema selu Kovačići. To mu je omogućilo, kaže se u štabu 8. brigade, da obuhvati 1. bataljon s desnog boka. Nakon borbe, koja je trajala oko četiri časa, 1. bataljon se povukao na Neopalje (k. 553). Novi pokušaj neprijatelja da odbaci 1. bataljon i produži prema

⁵⁹² AVII, k. 775A, br. reg. 34/1-3 (prema izvještaju štaba 8. brigade od 28. 12. 1944. godine).

Na zuivatunju piuncu Zenica - Travnik (početak decembra 1944). Borci 8. krajiške brigade izlaze na položaj.

Han Kumpaniji nije uspio i bataljon je tu ostao do 8 časova 11. decembra.⁵⁹³

Toga dana neprijatelj je napao i na 3. i 4. bataljon sjeverno od komunikacije Lašva - Han Kumpanija. To je ukazivalo da neprijatelj želi ne samo da odbaci naše jedinice od komunikacije Zenica - Lašva - Han Kumpanija, nego i da ih parcijelno, u dijelovima blokira i uništava.

Napadajući preko Suhog Dola i Zenice, neprijatelj je uspio da zbací sa Kubera 4. bataljon 8. brigade. Oko 14 časova Štab brigade je uputio ovom bataljonu, kao pojačanje, jednu četu i prateći vod 2. bataljona. Izvršen je napad na neprijatelja, koji se već počeo ukopavati na Kuberu (k. 853 i tg. 957), dok su druge njegove kolone pokušavale da nastave sa napadom. Jedan teški mitraljez ukopao je na vrhu čuke koja je dominirala prilazom, a u međuvremenu dovukao je još dva teška mitraljeza. Tada su Lukić Ostoja, Najetović Salih i Anaković Stjepan zatražili da se kao dobrovoljci privuku i unište ovo gnijezdo neprijatelja. Iako je bilo vrlo hladno, sa zamrznutim snijegom, oni su skinuli cipele i u pocjepanim čarapama se privukli..!, bombama^ LmištiU--.ixiitraljesko gnijezdo.⁵⁹⁴ Poslije dva časa borbe naši su zadnjim jurisem, koristeći ručne bombe i podršku teških minobacača, odbacili neprijatelja. Tsä^uberäTNeprijatelj jc~frrrao-62 -poginula i 58 ranjenih. Naši gubici 3 mrtva i 12 ranjenih. Među poginulima bio je i Babić Mirko, iz sela Prištaline.⁵⁹⁵

Govoreći o ovoj borbi 4. bataljona, štab 8. brigade iznosi da je neprijatelj pružio žilav otpor, da je došlo i do gušanja i davljenja golim rukama.⁵⁹⁶

U to vrijeme 3. bataljon 8. brigade uspio je da zadrži neprijatelja koji je nadirao od željezničke stanice Busovača prema Drum brdu i pravcem Grablje - Jelinak - Kratine. Ovo je bilo veoma značajno za uspješan ishod borbe 4. i dijelova 2. bataljona na Kuberu. Inače neprijatelj je sa položaja Jelinak - Kratine mogao da udari u leđa jedinica koje

⁵⁹³ Isto.

⁵⁹⁴ AVII, k. 28, br. reg. 4/1 (Omladinski list 4. divizije »Udarnik«),

⁵⁹⁵ AVII, k. 775A, br. reg. 34/1-3.

⁵⁹⁶ Isto.

Prijelaz jedne jedinice 8. brigade preko r. Lašve (decembar 1944. godine).

su napadale na Kuber. Pri tome 3. bataljon ne samo da je zadržao nastupanje neprijatelja na pomenutim pravcima, već ga je poslije izvršenog juriša gonio sve do željezničke stanice Busovača. U tome je učestvovala i jedna četa 4. bataljona, koja je potiskivala neprijatelja cestom prema Busovači (četa je prije toga bila u rezervi). Tom prilikom došla je do izražaja i Četa pratećih oruđa brigade. Neprijatelj je na ovom pravcu imao više poginulih i ranjenih. Zanimljivo je da 3. bataljon i četa 4. bataljona, ovom prilikom, nisu imali gubitaka.

Pored rečenog da je borba 3. bataljona doprinijela uspjehu 4. bataljona na Kuberu, treba dodati i to da je, protjerivanjem neprijatelja sa Kubera i njegovim gonjenjem, mnogo olakšan i dalji posao 3. bataljonu. Sada su 4. bataljon i dijelovi 2. bataljona mogli vrlo lako izbiti na bok i za leđa neprijateljskim jedinicama, koje su napadale 3. bataljon. Neprijatelj je, dakle, bio primoran da se, ne samo otporom 3. bataljona povlači, već da zatim i bježi.

I 11. decembra neprijatelj je napao sa dvije bojne (ustaše i Turkestanici) i jednim bataljonom Njemaca. Tu se na pravcu Zenica - Kuber nalazio 2. bataljon 8. brigade, koji je uspio da odbaci neprijatelja. Na pravcu od Dvora prema Kratinama i selu Ahmićima nalazili su se 3. i 4. bataljon. Neprijatelj je ovdje bio uporan, nastojeći da preko sela Ahmića prodre do Han Kumpanije. U početku je uspio da dvije čete 3. bataljona odbaci sjeverno od Ahmića do k. 586. Ali, dok su ove čete zadržavale neprijatelja, 4. bataljon se, sa dvije svoje čete i jednom četom 3. bataljona, zabacio od Oble glave (k. 838) na desni bok neprijatelja. Istovremeno, četa 4. bataljona i prateća četa brigade krenule su prema Busovači. Uz podršku protivkolskih topova i teških minobacača uspjeli su da odbace tenkove do željezničke stanice Busovača i da izvrše obuhvate neprijatelja s te strane.

Tu se razvila krvava borba koja je trajala od 6,30 do 13 časova, zapisao je štab 8. brigade. Sadejstvovala je vrlo uspješno i naša artiljerija. Neprijatelj je bio potpuno razbijen i većim dijelom potučen i izranjavljen. Na terenu je ostalo oko 70 mrtvih, preko kojih su naši borci prešli u jurišu. Tom prilikom poginuo je jedan njemački major, zarobljena

su 3 neprijateljska vojnika, i »između ostalog, zaplijenjena njemačka pukovska zastava odlikovana željeznim križom, oko koje je najviše ostalo mrtvih i ranjenih neprijateljskih vojnika...⁵⁹⁷

I sutradan 12. decembra, kao i narednog dana, neprijatelj je napadao. Ipak, nije uspio da prodre ni do Han Kumanije, a još manje do Travnika.

*

Svakodnevno je neka od jedinica 8. brigade vodila borbu. To je trajalo kroz čitav decembar, a nastavilo se i u januaru, februaru, sve do kraja marta naredne godine. Jedinice 8. brigade i ostale jedinice 4. divizije dobro su upoznale teren između Zenice i Travnika i dugo su pamtile veoma oštru zimu i duboki snijeg južno od Vlašić planine.

Lijep uspjeh postigao je 2. bataljon, 23. decembra 1944. Sačekao je kolonu neprijatelja (oko jedne bojne) koja se kretala od Zenice prema selu Čajdrašu. Borci su dugo ležali u snijegu, da bi sačekali nailazak neprijatelja, a zatim pustili predhodnicu. Riješeno je da se napadne glavnina. Iznenadnom vatrom i jurišem neprijatelj je potpuno razbijen i protjeran nazad u Zenicu. Imao je dosta poginulih, koji su ostali u snijegu, jer nije stigao da ih pokupi. Zarobljeno je 15 vojnika, a zaplijenjeno 35 pušaka, 3 puškomitraljeza, 4 pištolja, 30 ručnih bombi, radio-stanica, 5.000 puščanih metaka itd. Drugi bataljon 8. brigade nije imao gubitaka, ni u ljudstvu, ni u oružju.⁵⁹⁸

Analizirajući borbe 8. brigade od 1. do 27. decembra 1944. godine, Štab brigade je došao do zaključka:

- da je neprijatelj manjim snagama napadao frontalno, a svoje brojnije i bolje opremljene jedinice upućivao lijevo i desno, nastojeći da se zabaci na bokove ili za leđa. Ovo je bilo očigledno u borbama 3. i 4. bataljona sjeverno od komunikacije sela Lašva - Vitez, zatim u borbama 1. bataljona

⁵⁹⁷ AVII. k. 775A, br. reg. 34/5-3 i k. 769A, br. reg. 26-3/3.

⁵⁹⁸ AVII, k. br. reg. 11-3 i k. 769A, br. reg. 19-6/3 (Izveštaj štaba 8. brigade od 24. i 28. 12. 1944).

8. brigade i dijelova 11. južno od ceste željeznička stanica Busovača - Vitez, odnosno Travnik, u vremenu između 10. i 12. decembra;

- radi osiguravanja sopstvenih bokova, iskustvo je pokazalo da je najbolje neprijatelja pustiti na blisko odstojanje, otvoriti jaku plotunsku vatru, a zatim izvršiti juriš. Ovakvih postupaka neprijatelj se mnogo bojao i najčešće naginjao u bježno;

- držanje naših boraca u borbama bilo je na visini, rukovodioci su, uglavnom, bili snalažljivi i držali čvrsto svoje jedinice u rukama (dva vodnika nisu pokazali dovoljnu čvrstinu, pa su smijenjeni). Štab brigade je bio mišljenja da 8. brigada u noćnim borbama ne bi svoje zadatke u potpunosti izvršila, da nije prošla kroz manje, ali ofanzivne borbe i napade. Ovo zbog većeg broja novih i neiskusnih boraca.⁵⁹⁹ Treba imati u vidu i da su se neprijateljski vojnici uporno i lukavo borili u sastavu Njemci - SS-ovci i ustaše.⁶⁰⁰

Bilo je slučajeva da su naši borci ubijali i po deveticu, a da je deseti, preko leševa svojih saboraca, ustajao i išao naprijed. Štab 4. divizije navodi slučaj borbe za k. 517 (oko 1,5 km južno od Han Kumpanije) prema kojoj se 10. decembra povlačio 1. bataljon 8. brigade. Zapadnu padinu ove kote gađala je neposrednom vatrom naša artiljerija. Poslije prve izbačene granate, od koje je poginulo nekoliko neprijateljskih vojnika, ostali su se povukli u zaklon. Ubrzo su došli na isto mjesto i pored leševa svojih saboraca počeli da postavljaju automatsko oružje. Preciznim pogotkom iz topa ponovo su natjerani u zaklon, ali su i poslije toga ponovili postupak.

U odbrani neprijatelj nije otvarao vatru prije nego što naši borci stignu na blisko odstojanje, a dešavalo se da je ne otvaraju nikako, već su se branili samo ručnim bombama i borbom prsa u prsa (9. decembra 1944. u borbi na Kuberu itd).

Najzad, iako su naše jedinice na lijevoj obali rijeke Lašve imale defanzivan zadatak, bile su i ofanzivne. Dok su ma-

⁵⁹⁹ AVII, k. 769A, br. reg. 19-8/3.

⁶⁰⁰ AVII, k. 769A, br. reg. 5/3.

nji dijelovi frontalno zadržavali neprijatelja, ostali su mu se zabacivali na bokove. Ovo je najčešće davalo dobre rezultate.⁶⁰¹

FORMIRANJE OPERATIVNE GRUPE 4. DIVIZIJE KRAJEM DECEMBRA 1944.

Štab 4. divizije donio je odluku da privremeno formira Operativnu grupu od tri bataljona (iz svake brigade po jedan) i uputi je na desnu obalu rijeke Bosne, da djeluje na sektoru Visoko - Vareš - Zenica. Osnovni zadatak ove grupe bio je da olakša dejstvo jedinica 4. divizije na lijevoj obali Bosne. Štab divizije u svom izvještaju od 30. decembra formiranja ove grupe ovako je obrazložio:

»... Obezbjedivši i osiguravši komunikacije neprijatelj je, uglavnom, držao naše snage vezane za komunikaciju. Kako naših snaga nije bilo na desnoj obali rijeke Bosne, koje bi sa te strane vršile pritisak na neprijatelja, on je bio u mogućnosti da svoju aktivnost usmjeri samo u pravcu naših snaga. Iz ovog razloga - pisao je dalje štab 4. divizije - formirali smo jednu grupu od tri bataljona, sa zadatkom da djeluje na tom prostoru i vrši mobilizaciju. Na ovaj način primoraće se neprijateljske snage da djeluju i na prostoru na desnoj obali Bosne, što će dovesti do razvlačenja njegovih snaga...«⁶⁰²

Napadi neprijatelja između 9. i 13. decembra imali su za cilj da osiguraju komunikaciju Sarajevo - Brod. U borbama tih dana vidjeli smo da je neprijatelj odbijen uz znatne gubitke, ali je u međuvremenu »koristio i željezničku prugu Sarajevo - Brod i cestu Sarajevo - Kiseljak - Busovača - Zenica - Žepče - Brod, za razliku od prošlog mjeseca, kad je djelimično koristio samo željezničku prugu Sarajevo - Brod.«⁶⁰³ On je duž komunikacije za Brod organizovao niz manjih i novih uporišta i otežao našim jedinicama pristup željezničkoj pruzi sa zapadne strane rijeke Bosne. Otuda i mogućnost uspješnog dejstva Operativne grupe sa suprotne strane.

⁶⁰¹ AVII, k. 769, br. reg. 26-5/3.

⁶⁰² AVII, k. 769A, br. reg. 26-4/3 (Izvještaj Štaba 4. divizije za decembar 1944. godine).

⁶⁰³ Isto.

Osman Džafić, komandant 3. bataljona 8. brigade, poginuo u borbi za Kakanj 31. marta 1945.

Za komandanta Grupe određen je Mićo Kolumdžija, političkog komesara Đuro Štrbac, a pomoćnika političkog komesara Savo Popović. U sastav ove Grupe, štab 8. brigade odredio je svoj 3. bataljon, čiji je komandant bio Osman Džafić,⁶⁰⁴ politički komesar Dušan Karanović, zamjenik komandanta Marko Šimić i pomoćnik političkog komesara Luka Grbić.

Naređenje da krene u Han Kumpaniju u sastav Grupe, 3. bataljon 8. brigade dobio je 22. decembra u selu Dubravicama, gde je bio na kratkom odmoru. Istoga dana sva tri bataljona (iz svake brigade po jedan) produžila su u selo Dolac (7 km od sela Lašve). Pokušaj da se 23. decembra, prebace preko rijeke Bosne, na dijelu između Kaknja i Lašve,

⁶⁰⁴ Džafić Osman bio je veoma popularan u svom bataljonu. Poginuo je kod Kaknja 30. marta 1945. godine.

nije uspio. Gumeni čamci, koji su im bili na raspolaganju, nisu bili ispravni. Ni pokušaj sutradan 24. decembra, nije uspio. Između 25. i 27. decembra 3. bataljon 8. brigade je upućen u Fojnicu na izgradnju čamaca. Na kraju, u toku noći 28/29. decembra, čitava se Grupa prebacila preko rijeke Bosne kod sela Busić Mahale i već 1. januara napala uporište Vareš. U ovom napadu, koji je relativno brzo okončan, naše jedinice nisu imale gubitaka.

Grupa bataljona, koja je ovdje samostalno dejstvovala sve do oslobođenja Sarajeva, 6. aprila 1945. godine, nastavila je čišćenje prostora dolinom Bosne, na njenoj desnoj obali. Ona je pet dana po oslobođenju Vareša napala željezničku stanicu Vrace. U toj borbi poginuo je zamjenik komandira 1. čete 3. bataljona 8. brigade Dušan Bogunović, rodom iz Bosanskog Doljana, borac od 1941. Slijedeće uporište bio je Vranduk. Zaplijenjeno je, pored ostalog, i nekoliko ručnih bacača »džon bul«, ali je poginuo i Sreto Radošević, pomoćnik političkog komesara 2. čete 3. bataljona, rodom iz Vrtoča. U čišćenju sela Ričice (između Donjeg Vrace i Zenice) poginuo je pomoćnik političkog komesara 1. čete 3. bataljona Đuro Bursać i borac Slavko Pivić.⁶⁰⁵

Stalnim pokretima, borbama i uspjesima na sektoru Kanj - Vareš - Visoko, grupa bataljona 4. divizije opravdala je svoje formiranje. Ona će narednih dana, u borbama 4. divizije, dejstvovati za leđima jakih neprijateljskih jedinica koje su napadale slobodnu teritoriju i probijale se prema Travniku.

PROSLAVA DVOGODIŠNJICE FORMIRANJA 8. KRAJIŠKE BRIGADE U HAN KUMPANIJU - 28. DECEMBRA 1944.

Uoči i na dan proslave formiranja brigade (27. i 28. decembra) bataljoni 8. brigade bili su na položaju Stara Zenica - Lokvine - Obrenovci. Iako je trenutno na položajima bilo zatišje, svi borci i rukovodioci, razumije se, nisu mogli doći u Han Kumpaniju. Već sutradan, 29. decembra, brigada je

⁶⁰⁵ AVII, k. 771, br. reg. 29-5 (izvještaj grupe bataljona), k. 776, br. reg. 9-1/5 (izvještaj štaba 3. bataljona 8. brigade za decembar) i sjećanja drugova 3. bataljona.

/

stupila u borbu sa neprijateljem, koji su krenuli svim raspoloživim snagama, sa ciljem da zauzme Travnik.

Proslavi su prisustvovali komandant 5. korpusa general-major Slavko Rodić, načelnik štaba korpusa i štab 4. divizije.

Politički komesar brigade Slavko Havič otvorio je svečani dio proslave u sali, koja je za tu priliku bila posebno ukrašena zastavama. Zatim je komandant brigade Sajo Grbić održao referat u kome je, pored ostalog, rekao da je po prikupljenim podacima za ovu godinu »brigada izbacila iz stroja veliki broj neprijateljskih vojnika, uništila i oštetila 148 kamiona, 21 tenk i borna kola, pored ostalog uništenog i zaplijenjenog materijala. Pozdravljajući prisutne i uz čestitke svim borcima i rukovodiocima brigade, komandant korpusa Slavko Rodić je rekao da se 8. brigada istakla u borbi za oslobođenje naše uže domovine Bosne i Hercegovine i da će, kao takva, »učestvovati u konačnim bitkama za njen glavni grad - Sarajevo... «

U okviru svečanog dijela proslave brigade, komandant korpusa predao je odlikovanja zaslužnim borcima i rukovodiocima. Sedamdeset boraca i rukovodilaca 8. brigade odlikovano je »Ordenom za hrabrost« i »Medaljom za hrabrost«. Ovom prilikom odlikovanje »Orden bratstva i jedinstva« primio je i politički komesar 4. divizije Dmitar Bajalica, koji se u ime odlikovanih zahvalio rekavši da će i u daljim borbama nastojati da se pokažu dostojnim priznanja koje im je ukazano.

Na kraju svečanog dijela proslave pročitana je i čestitka borcima i rukovodiocima 8. brigade, koju im je uputio prvi komandant Hamdija Omanović. Uz burne pozdrave i klicanje pročitano je i pozdravno pismo Vrhovnom komandantu drugu Titu, ZAVNOBiH-u i štabu 5. korpusa, a onda je održana priredba, koju su spremile kulturne ekipe 8. brigade i 4. divizije. Uz kozaračko kolo narodno veselje je trajalo dugo u noć.⁶⁰⁶

⁶⁰⁶ AVII, k. 28, br. reg. 3/1 i IRP BiH-11/615-616.

FORMIRANJE ARTILJERIJSKIH JEDINICA

Na osnovu uputstva artiljerijskog odjeljenja Vrhovnog štaba od 11. novembra 1944, štab 5. korpusa je, 19. decembra, izdao naređenje da se po brigadama prikupe podaci o svim borcima, podoficirima i oficirima, koji su nekad bili artiljerci, tenkisti i šoferi. Takođe je naređeno da se pri štabovima divizija formiraju artiljerijski odsjeci (AOŠD) i osnuje artiljerijsko slagalište divizije, sa zadatkom da prima sav artiljerijski materijal i municiju od baze štaba korpusa, da čuva svu artiljerijsku, bacačku i drugu municiju i prikuplja sve sanduke, prazne topovske čaure i otprema ih artiljerijskoj bazi. Naređenjem štaba korpusa formirani su divizion po divizijama, iz kojih se kasnije razvila artiljerijska brigada. U sastav ovih divizona ušli su svi protivtenkovski topovi kalibra 47 mm i više. Istim naređenjem formirana je i brigadna artiljerija, u koju su ušli svi topovi kalibra 37 mm i bacači od 50 do 120 mm. »Brigadna artiljerija sastoji se iz štaba divizona, dvije do tri baterije i pomenutih oruđa... « iznosi se u pomenutom naređenju. Baterije su se morale formirati prvenstveno od oruđa istog kalibra, a baterije PT topova mogle su imati u svom sastavu do 6 PT oruđa.⁶⁰⁷

U »Privremenom pregledu organizacije i formacije artiljerije NOV i POJ«, izdatom u to vrijeme, bio je predviđen artiljerijski odsjek štaba divizije, kao organ za pitanja nastave i snabdjevanja cjelokupne artiljerije u sastavu divizijske i brigadne, kao i evidencije artiljerijskog kadra.

Za prihvatanje artiljerijskog materijala i municije od SSSR-a i izvođenje kratke trupne nastave, kao i za sabiranje ratnog plijena (artiljerijskog i pješadijskog naoružanja), pristupilo se formiranju artiljerijskih baza.

Naređenjem štaba 5. korpusa od 6. januara 1945. pristupilo se formiranju školskog dopunskog divizona od 4 baterije, koji je ušao u sastav 1. artiljerijske brigade. Štab ove brigade trebalo je da preduzme sve, što je potrebno da ovaj divizion primi do 800 boraca. Po završenoj obuci, borci su

⁶⁰⁷ AVII, k. 1265, br. reg. 18/3 (Iz izvještaja artiljerijskog odjeljenja VŠ od 11. 11. 1944. godine i naređenja štabu 5. korpusa od 19. 12. 1944. godine).

se vraćali u artiljerijske divizione divizija, od kojih su kasnije formirane nove artiljerijske jedinice.⁶⁰⁸

Za pravilan rad i izvršenje postavljenih zadataka artiljerije koja je dobijala sve značajnije mjesto u ovoj fazi naše borbe, bilo je potrebno osposobiti za najkraće vrijeme kadar koji bi u datom momentu mogao prihvatiti oruđa i pravilno ih opsluživati. Osim toga, za vuču oruđa bilo je potrebno pripremiti dovoljan broj tegleće i tovarne stoke. Radi obuke ljudstva za artiljerijske jedinice, štab korpusa je još 25. aprila 1944. tražio od divizija da se pronađu pješadijski rukovodioci (komandiri četa, zamjenici komandanata i komandanti bataljona), »koji su u bivšoj jugoslovenskoj vojsci bili dobri artiljerci, a pogotovo ako su bili aktivni ili rezervni oficiri i podoficiri... « Takve je trebalo uputiti u štab korpusa da obnove svoje stručno znanje i osposobe se za vođenje artiljerijskih jedinica u divizijama. Svaka divizija bila je dužna da uputi na kurs i »po 10 dobrih starih boraca, pa i desetara i vodnika, dobro pismenih i bistrih, po mogućstvu bivših artiljeraca (nišandžija ili pomoćnika)«. Oni su se osposobljavali za vođe odjeljenja, uglomjernike, osmatrače i vodne oficire za divizijsku artiljeriju, a kasnije su se vraćali u svoje divizije.

Prikupljanje podataka o ljudstvu za artiljerijske jedinice, njegova obuka i formiranje artiljerijskih jedinica, nije dakle, počelo novembra 1944. (kada je stiglo uputstvo artiljerijskog odjeljenja Vrhovnog štaba), već je to starijeg datuma. Još 1943, pri štabu 5. korpusa formirana su dva artiljerijska diviziona od po dve baterije od po 2 topa. Divizionu su se upotrebljavali u pojedinim akcijama bilo cijeli (napad na garnizon Banja Luku) ili po baterijama, ojačavajući brigade u izvršenju njihovog zadatka. Zaplijenom topova u 1944. oba diviziona su povećana, na po 3 baterije, svaka od po 2 topa, s tim što su dve baterije u svakom divizionu bile brdske i haubičke, a treća protivkolska. Jednovremeno sa povećanjem ovih diviziona korpusne artiljerije, formirana je i artiljerija u divizijama. Tako je tada u svakoj diviziji 5. korpusa formirana po jedna baterija od 2-4 topa, kao kostur buduće divizijske artiljerije.

608 AVn7k^1269, br. reg. 9/2.

Po planu štaba 5. korpusa u svakoj diviziji formirana su dva diviziona (jedan protivkolski i jedan brdski), svaki od po 3 baterije, a baterije od po 4 oruđa (trenutno, u decembru 1944. u 4. diviziji bio je jedan artiljerijski divizion).⁶⁰⁹

Štab 8. krajiške brigade je još 30. oktobra 1943. uputio štabu 4. divizije deset boraca radi popune divizijskih artiljerijskih jedinica. Bili su to: Kenjalo Đorđe, Balaban Rajko, Rajak Cvijo, Prošić Ljubo, Latinović Mirko, Vuković Ilija, Glumac Ljubo, Lazić Rade, Kovačević Jovo i Novaković Mičo.⁶¹⁰ Decembra 1944. formirane su i prateće čete pri bataljonima 8. brigade. Ovom prilikom one su formirane u tri bataljona, jer se 3. bataljon nalazio krajem decembra u sastavu privremeno formirane Operativne grupe 4. divizije. Sastav ovih četa, koje je tek trebalo da se razviju, prema pregledu štaba 8. brigade od 28. decembra 1944. bio je slijedeći:⁶¹¹

Jedinica	Ljudstvo			Teški mitraljez				Bacači		
	ofic.	podof.	borci	tr. Breda	kms	D. žo n Bul	50 mm	46 mm	42 mm	
1 baterija	1	5	34	1	2	-	1	1	1	-
2 baterija	1	3	38	1	2	-	1	-	1	1
3 baterija	o t s u t a n									
4 baterija	4	5	30	3	-	1	1	1	-	-
Svega bez 3. bat.	6	13	102	5	4	1	3	2	2	1

Nije pronađen podatak o datumu formiranja artiljerijskog divizionu 8. brigade, ali prema izvještaju štaba tog divizionu od 10. januara 1945. može se zaključiti da je i to bilo u decembru 1944. Divizion je početkom 1945. imao četiri baterije i radni vod sa svega: 12 oficira, 24 podoficira i 158 boraca, a od naoružanja: tri protivkolska topa 37 mm (u 1. bateriji) i dvanaest minobacača 81 mm.⁶¹²

⁶⁰⁹ Zbornik IV/27, dok. 57 (Izvještaj štaba 5. korpusa Vrhovnom štabu NOVJ od 15. jula 1944).

⁶¹⁰ AVII, k. 775, br. reg. 6-4.

⁶¹¹ AVII, k. 769A, br. reg. 8-12/3.

⁶¹² AVII, k. 771, br. reg. 5-1/6, 5-3/6.

Bila je to šifra pod kojom su Njemci organizovali akciju širih razmjera i 29. decembra 1944. krenuli u napad na jedinice 4. i 10. divizije 5. korpusa. Bilo da je cilj ovog napada bio pokušaj otvaranja novog pravca povlačenja dolinom rijeke Vrbasa ili ne, neprijatelj je u svakom slučaju prvo morao zauzeti Travnik.⁶¹³ I naši saradnici sa okupirane teritorije javljali su o namjerama neprijatelja da zauzme Travnik, a štab 4. divizije u svom izvještaju od 8. januara 1945. izvršio je analizu tadašnje situacije u dolini rijeke Bosne. Konstatovano je da je ona po neprijatelja veoma nepovoljna zbog nagomilanih trupa i materijala na relativno uskom prostoru, izloženim stalnim prepadima naših jedinica i dejstvu savezničke avijacije. Zbog svega ovoga neprijatelj je pokušavao da jačim snagama i na relativno velikom prostoru ofanzivnim dejstvima odbaci naše jedinice daleko od komunikacije.⁶¹⁴ Objekti napada su, dakle, bili na sektoru 4. divizije Travnik, a na sektoru 10. divizije Fojnica i Kreševo.

Prema podacima do kojih je došao štab 4. divizije, neprijatelj je 29. decembra krenuo u napad na lijevoj obali rijeke Lašve (od Busovače do željezničke stanice Busovača) sa dva bataljona 3. rusko zaštitnog korpusa, 920. samostalnim bataljonom, 505. SS bataljonom, jednom četom Italijana, nekoliko topova i dva tenka. Od željezničke stanice Busovača cestom za Han Kumpaniju napadala je kolona od jedne čete SS bataljona, jedna četa Turkestanaca, oko 60 ustaša, 5 tenkova, 2 borna kola, podržavani sa 4 topa od željezničke stanice Busovače. Od Zenice, cestom prema Han Kumpaniji, napadala je bojna ustaša, oko 200 Njemaca, četa Turkestanaca, 2 borna kola, a poslije im je stiglo u pomoć oko 250 Njemaca sa jednim tenkom. Napad ovih jedinica podržavala je teška artiljerija iz Zenice. Od Podbrežja i k. 326 neprijatelj je ubacio u borbu 6. ustašku bojnu, pionirski bataljon 369. divizije, 5. Ziherungs bataljon i tri bataljona 845. regimente sa teškom i

⁶¹³ Vojnoistorijski glasnik br. 1 od 1974. U decembru su se njemačke snage u Sremu povlačile, pa je postojala opasnost da padne i Slavonski Brod, čime bi krupne njemačke snage u dolini Bosne bile odsječene. Zbog toga je štab Grupe armija »E« Vrhovnoj komandi 15. decembra predložio da njemačke snage iz prostora Sarajeva otvore put preko Zenice, Travnika i Jajca ka Banja Luci, koja je - od kada je ugrožen Slavonski Brod - dobila novi značaj za vezu prema južnoj Hrvatskoj.

⁶¹⁴ AVII, k. 771 A, br. reg. 6-1/5. (Izvještaj štaba 4. divizije od 8. januara 1945. godine).

y lakom artiljerijom. Ukupno brojno stanje neprijateljskih trupa u prvoj fazi borbe iznosilo je oko 6.000 vojnika, 30 topova raznih kalibara, 8 tenkova i 4 borna kola.⁶¹⁵

Od naših jedinica u borbama su učestvovala 6, 8. i 11. krajiška brigada (svaka bez jednog bataljona, koji su se nalazili na desnoj obali rijeke Bosne), 1. artiljerijski divizion 4. divizije, Vlašički NOP odred. Četvrtu diviziju je pomagala i 7. brigada 10. divizije, a iz Pratećeg bataljona 5. korpusa bila je ubačena u borbu jedna četa na lijevom krilu 4. divizije. Jedinice 4. divizije podržavao je i 3. divizion 1. artiljerijske brigade 5. korpusa.

Pred početak napada neprijatelja 6. krajiška brigada držala je položaje na desnoj obali rijeke Lašve, 8. brigada na njenom lijevom krilu i to 1. bataljon: k. 515 - Drum brdo - Kratine - Gola kosa - Ovčine (k. 812); 4. na liniji: Kuber (k. 853) - Štrbci - k. 772 i 2. bataljon: k. 592 (Cajdraš) - Poljika k. 675. Lijevo od 8. nalazila se 11. brigada na liniji: Likrine - k. 502 - Obrenovići - Jagodići - k. 570 - Negraj k. 795.⁶¹⁶

Sudeći prema rasporedu svojih snaga neprijatelj je glavnu pažnju obratio na svoja krila. Centralna grupacija (prema položajima 8. brigade) nadirala je u dva pravca: od željezničke stanice Busovača cestom za Han Kumpaniju i od Zenice cestom za Han Kumpaniju. Neprijatelj se nije odlučio da svoje glavne jedinice upućuje cestom, iako bi mu uslovi, s obzirom na vremenske prilike, bili povoljniji. On je glavni pravac napada usmjerio pravcem Zenica - Gradišće - Stranjani i Brajkovići - Guća gora - Travnik. Srednja grupacija imala je zadatak da održava vezu sa krilnim snagama i istovremeno »da čisti teren u međuprostoru«.

Na sektoru 6. i 11. krajiške brigade napad neprijatelja otpočeo je, po svoj prilici, u vreme koje neprijatelj nije planirao. Naime, zasjeda 4. bataljona 6. brigade između sela Ca-

⁶¹⁵ AVII, k. 771 A, br. reg. 6-1/5 i AVII, k. 772, br. reg. 241/6. (Prema izvještaju Štaba 4. divizije od 8. 1. 1945. - za period od 29. decembra 1944. do 4. januara 1945).

Komandant grupe armije »E« general Ler polovinom decembra je naredio da se zauzme Travnik. Za ovo je odobrio učešće 104. divizije, koja se u to vrijeme prikupljala u Sarajevu. Za izvršenje ove operacije u Zenici je bila skoncentrisana borbeno grupa »Eberlajn«, kojom je komandovao komandant 639. puka za osiguranje pukovnik Rihter fon Eberlajn. (Vojnoistorijski glasnik br. 1/1974.).

⁶¹⁶ AVII, k. 771 A, br. reg. 6-1/5.

rica i Očehnići (jugoistočno od Busovače) i napad jedne čete 1. bataljona 11. brigade na bunker k. 587 s. Jagodići (na lijevom krilu divizijskog rasporeda) ubrzali su neprijateljske pokrete.

U 7 časova 29. decembra neprijatelj je otvorio artiljerijsku vatru na položaje 6. brigade, koncentrišući je na Šafrađin, k. 386, k. 609 i tg. 1242 Rog. U 7,30 časova otpočeo je napad na položaje 2. i 3. bataljona ove brigade. Bombama i artiljerijskom vatrom sa bliskog odstojanja odbijani su napadi sve do 17 časova kada je neprijatelj uspio da uz velike napore i žrtve (58 poginulih i oko 48 ranjenih) proдре od Busovače prema Han Kumpaniji svega oko 3-4 km (do Rovna k. 609 - Kovačići k. 649).

Jakom artiljerijskom vatrom iz željezničke stanice Busovača i Zenice, koja je trajala oko pola časa, neprijatelj je najavio pokret prema položajima 8. brigade (centralni sektor). U 9 časova oko 1.200 ustaša i Njemaca krenulo je u tri pravca: od željezničke stanice Busovača cestom prema Han Kumpaniji (oko 500 ustaša, 2 tenka i borna kola), od Stare Zenice prema Kuberu (oko 250 vojnika) i oko 450, uglavnom Njemaca od Zenice prema Han Kumpaniji.⁶¹⁷

Obnovljeni napadi neprijatelja na Kuber (na 4. bataljon) i od Paljike (k. 675) na 2. bataljon, nisu uspjeli, a pri tome je imao i znatne gubitke. Naši su toga dana imali 2 poginula i 17 ranjenih.⁶¹⁸

Borbu jedinica 8. brigade pomagale su dvije baterije bacača brigadnog diviziona i 2. vod 2. baterije američkih brdskih topova 75 mm artiljerijskog diviziona divizije.

Prilikom napada na 11. krajišku brigadu (lijevo krilo divizijskog rasporeda i glavni pravac udara), neprijatelj je grupisao jedinice tako da je samo na njen 1. bataljon uputio dva dobro naoružana i uvežbana bataljona, a na 4. bataljon 11. brigade (njeno lijevo krilo), na liniji Jagodići - k. 570 - Negraj (k. 795) nastupao je čak sa četiri bataljona u dvije kolone (dva bataljona 845. regimente, pionirski bataljon 369. divizije i 6 ustaška bojna). Neprijatelj je uspio da 1. bataljon

⁶¹⁷ AVII, k. 776, br. reg. 1-1/1 (Operativni izvještaj Štaba 8. brigade od 28. januara 1945. godine).

⁶¹⁸ AVII, k. 776, br. reg. 1-1/1.

11. brigade izbacila iz sela Lokvina. Međutim, protivnapadom povraćeni su izgubljeni položaji i zadržani cio dan. Ali, krajnje lijevo krilo (svega dvije čete) bilo je potisnuto. Iako su u borbu ubačene i dvije čete 2. bataljona iz rezerve, naše jedinice su bile prinuđene da se povuku na slijedeći prihvatni položaj: sela Vrselje - Pojske. To je bio sav uspjeh neprijatelja toga dana na tom sektoru.⁶¹⁹

Narednog dana (30. decembra) neprijatelj je obnovio napade. Na sektoru 6. brigade ne samo da nije postigao nikakav uspjeh, već je vraćen na polazne položaje Neopalje - Rovna - Kovačići. I 2. bataljon 8. brigade izvršio je, u 3 časa tog dana, napad na neprijatelja i povratio prethodnog dana izgubljeni položaj - Paljika (k. 675). U isto vrijeme 4. bataljon 8. brigade odbijao je sve napade i uspio da se održi na Kuberu.

Od 7 pa do 14 časova na položajima 8. brigade situacija se iz časa u čas mijenjala. Neprijatelj je vršio protivnapad na lijevom krilu brigadnog rasporeda i uspio da odbaci 2. bataljon. Ponovo je zauzeo Paljiku (k. 675) i k. 831. Produžetkom dejstava neprijatelj je uspio da izbije na Osojnicu (k. 758) i time ugrozi lijevo krilo 2. bataljona 8. brigade i desno krilo 11. brigade. Štab 8. brigade uputio je jednu četu prema selu Lupcu »da napada neprijatelja bočno, jer su jedinice 11. brigade bile jako ugrožene«.

U međuvremenu, neprijatelj je, uz snažnu podršku svoje artiljerije i tenkova, uspio u 14 časova 30. decembra da potisne 1. bataljon 8. brigade sa položaja sela Ahmići - Vidovići, svega 500-1.000 metara do položaja Sušanjski (tg 592) - selo Pirići. Međutim, protivnapadom 1. bataljon i jedna četa 4. bataljona 8. brigade uspjeli su da, u 17 časova, protjeraju neprijatelja i ponovo uđu u Ahmiće i zauzmu k. 586.

U toku drugog dana ovih borbi 8. brigada je imala 2 poginula i 11 ranjenih, a gubici neprijatelja bili su daleko veći, iako je bilo nemoguće tačno ih utvrditi.

Već ove početne borbe, u okviru neprijateljske operacije »Lavina«, pokazuju koliko su naši borci izdržljivi u borbi i koliko su puta morali protivnapadima da vrate izgubljene položaje. I dok na sektorima 6. i 8. brigade neprijatelj ni

⁶¹⁹ AVII, k. 771 A, br. reg. 6-1/5.

ovog dana nije postigao gotovo nikakav rezultat (sem prodora na lijevom krilu prema Osojnici), na sektoru 11. brigade, situacija je bila nešto drugačija. Neprijatelj je uspio da odbaci njen 2. bataljon na položaje k. 1037 - selo Sušanjanj, čime je prekinuta veza između 1. i 2. bataljona.

S obzirom na razvoj situacije kod 11. brigade i jake neprijateljske jedinice, koje su se probijale prema Guča gori, štab 4. divizije izvršio je 31. decembra manevar sa dijelom jedinica 8. i 6. brigade. Izvučen je, naime 2. bataljon 8. brigade sa lijevog krila brigadnog rasporeda i upućen iz sela Lupca pravcem k. 879 - Pecarnice (tg. 964), sa zadatkom da napadne neprijatelja bočno, na njegovom glavnom pravcu udara, odnosno na kolonu koja se od sela Rizvanovića probijala preko Grahovčića u pravcu Strmca (k. 873). Bataljon je iz pokreta izvršio napad u selu Đukići i protjerao neprijatelja iz seoske škole, a jednim svojim dijelom produžio prema k. 826. »Usljed dejstva ovog bataljona na ovom pravcu - pisao je štab 4. divizije - kolona koja se kretala prema Strmeu vratila se u selo Grahovčići«. Međutim, pokret neprijatelja sa linije sela Obrenovići - Janjac i njegova pojava na boku 2. bataljona, natjeralo je ovaj bataljon da se povuče prema selu Lupcu, bliže glavnini svoje brigade.

Istoga dana (31. decembra) upućen je 2. bataljon 6. brigade preko Viteza u pravcu Guča gore, radi pomoći 11. brigadi i zatvaranja pravca prema Travniku. Situacija se kod 11. brigade, u međuvremenu, i dalje pogoršavala. Neprijatelj je uspio da odbaci njen 2. i 4. bataljon sa položaja k. 1037 - selo Sušanjanj na Debelo meho (tg. 1085), a njen 1. bataljon od sela Osojnica - Đukići na Pecarnicu (tg. 964). Ovim je neprijatelju put prema Guča gori bio otvoren, a veza između bataljona 11. brigade prekinuta.⁶²⁰ Zbog toga je štab divizije, pored upućivanja 2. bataljona 6. brigade prema Guča gori, na taj pravac uputio i 3. i 4. bataljon ove brigade (na dotadašnje položaje ovih bataljona stigle su jedinice 7. brigade 10. divizije). Štab 4. divizije imao je pred sobom zadatak da zadrži čelo klina na glavnom pravcu udara neprijatelja, a istovremeno da se napada njegov lijevi bok.

⁶²⁰ AVII, k. 771 A, br. reg. 6-1/5.

Pošto na centralnom sektoru (naročito na položaju 4. bataljona 8. brigade) nije imao uspjeha, a na pravcu željeznička stanica Busovača - Han Bila uspio je samo djelomično, neprijatelj je riješio da pokuša naći rješenje u borbi na svom desnom krilu, na pravcu glavnog udara, preko Guča gore. Ali, nije bio siguran da će uspjeti zbog danonoćnih borbi⁶²¹ svojih jedinica, kao i zbog toga što one na drugim pravcima nisu postigle učinak koji su Njemci očekivali. Bile su suviše zaostale, nije bilo borbene koordinacije među njima, a glavni klin se dosta razvukao sa nedovoljno obezbjeđenim bokovima. Otuda, uporna i žilava borba oko Kubera i k. 772. Neprijatelj je 1. januara 1945. na centralni sektor, u borbu protiv 4. bataljona 8. brigade, uputio pojačanje od 250-300 vojnika. Ponovo je otpočeo napad, sa ciljem da se odbace jedinice 4. bataljona sa k. 772 - Kuber. U svim dotadašnjim napadima bio je odbijen uz osjetne gubitke. Ovom prilikom bilo je veoma uspješno dejstvo naše artiljerije koja je gađala neprijateljski položaj Štrbci - Čajdraš i ometala njegovu koncentraciju i sređivanje za napad. Toga dana (1. januara), oko 18 časova neprijatelj je uspio, uz podršku artiljerije i flakova koji su tukli od Čajdraša, da zauzme k. 772 i odbaci 4. bataljon 8. brigade. Međutim, on je protivunapadom povratio pomenutu kotu i protjerao neprijatelja u selo Štrpce i na k. 592. Neprijatelj je imao osjetne gubitke, dok su ukupni gubici 8. brigade toga dana bili 4 poginula i 20 ranjenih.⁶²²

U međuvremenu dok se vodila borba za k. 772, 2. bataljon 8. brigade sa svoje dvije čete, koje su se nalazile na Pecarnici (tg. 964) napao je, zajedno sa 1. i 2. bataljonom 11. brigade, neprijatelja u selu Grahovčićima i protjerao ga u selo Konjeviće. Međutim, neprijatelj je, noću 1/2. januara, izvršio protivunapad i primorao 2. bataljon 8. brigade da se povuče iz ovog sela. Sutradan je u Grahovčićima izvršen novi napad na neprijatelja i na k. 778 (jedna četa 2. bataljona 8. brigade napadala je kotu, a dvije čete uporište u selu). Ovaj, novi napad, nije bio koordiniran sa jedinicama 11. bri-

⁶²¹ Isto.

⁶²² AVII, k. 771 A, br. reg. 11-1-5 (Izveštaj štaba 8. brigade od 6. 1. 1945).

gade, pa je zauzeta samo k. 778 (dijelovi 11. brigade nisu uspjeli da stignu na svoje polazne položaje).⁶²³

Već 2. januara 1945. neprijateljski pritisak na čelu glavnog klina počeo je da malaksava, i osjetivši udar naših jedinica u svoj lijevi bok na prostoru sela Grahovčići - Đukići, neprijatelj je počeo da odstupa (3. bataljon 6. brigade u 2 časa ušao je u selo Guča Goru). I upravo tada, neprijatelj je silovito i uporno napao 4. bataljon 8. brigade na k. 772. Štab 4. divizije javljao je da je na sektoru 4. bataljona 8. brigade neprijatelj 2. januara bio ofanzivan, da je tokom ovog dana k. 772 prelazila 5 puta iz ruku u ruke. Najzad je pod samu noć »neprijatelj uspio zauzeti k. 772 i zanočiti na njoj...«⁶²⁴

Da li su ovi uporni napadi neprijatelja na središnjem pravcu (oko Kubera i dominantne kote 772, koja je zajedno sa Čajdrašom činila glavne položaje za odbranu Stare Zenice i Zenice) imali za cilj vezivanje naših jedinica, ili je neprijatelj želio da prodre dublje i time olakša borbu svoje glavne, desnokrilne grupacije, teško je reći. Kako bilo da bilo, to nije moglo popraviti opštu situaciju kod neprijatelja. On je od 29. decembra 1944, kada je otpočeo napad, pa do 3. januara 1945. trpio vrlo teške udarce na svim pravcima svojih prodora, a naročito u lijevi bok glavne grupacije. Ove trupe su se teško kretale po bojištu - zapisao je štab 4. divizije - osjećale su se posljedice umora. Ali, ovdje se pretežno radilo o Nijemcima i ustašama, rješanim da se bore do kraja. Osim toga, ovo su bile izvježbane jedinice, prošle su sve škole ratovanja. Moglo se očekivati, bez obzira na znake malaksalosti, da će pružiti žestok i žilav otpor.

Naše su jedinice takođe, u danonoćnim borbama izmorene, iako su i dalje bile veoma izdržljive i uporne, ponekad začuđujuće. Pojedini bataljoni morali su prevaljivati duge relacije i iz marša stupati u borbu. Sve su to štab 5. korpusa

⁶²³ Isto.
AVK, k. 771 A, br. reg. 6-8/5.

»... Tu na položaju upoznao sam komandira čete Kužeta Branu - piše Đorđe Vučenović načelnik štaba brigade - mladića koji je izdavao tako oštre komande kao vojnik od zanata... Naišao sam na jednog mladića koji iz »šarca tuče grupu Njemaca uz poklike »nagari«, onog ču, sad ovog...« Bio je to Đuro Trtica, brat Srđe, koji je prije dva dana poginuo na Čajdrašu. Bila su petorica braće, sad su trojica u brigadi, a dva su poginula...«

U sredini drugog reda Đorđe Vučenović, načelnik štaba, ispred njega Dimitrije Mandić, omladinski rukovodilac brigade, a drugi zdesna Milan Balaban, omladinski rukovodilac brigade posle Mandića.

i štab 4. divizije imali u vidu prilikom donošenja odluke o protivunapadu. Napad na desnokrilnu grupaciju otpočeo je noću 3/4. januara 1945. godine. Pri tome je 6. brigada dobila zadatak da napada opštim pravcem: sela Guča Gora - Cukle - Vrselje - Stranjani. Dio jedinica ove brigade uputio se preko Debelog meha (tg. 1085) i izbio u selo Stranjani sa sjevera, preko Gloga.

Dva bataljona 8. brigade (1. i 2.) sa polaznih položaja Pecarnice (tg. 964) - k. 879 - selo Lupac, napala su neprijatelja na Bukovoj glavi (k. 826) u selu Đukićima, k. 758, Obrenovićima i Osojnicima. Između 6. i 8. brigade napadala je 11. brigada od Strmca (k. 873) i Pecarnice na k. 778 selo Grahovčice, a potom je trebala da produži prema Konjevićima. Sve jedinice nisu istovremeno krenule u napad.

Na lijevom krilu divizijskog rasporeda za napad, 2. bataljon 6. brigade ušao je u selo Cukle, ne naišavši na neprijateljski otpor. Međutim, u pokretu dalje, prema Sušnju, bataljon je potpao pod bočnu vatru sa k. 750. U prvom nalletu poginuo je komandant bataljona Košutić Dušan. Treći

bataljon ove brigade maršovao je cijelu noć 3/4. januara, i tek pred zoru stigao do sela Vrselja. I ovaj je bataljon, pošto je ušao u selo, dobio žestoku bočnu vatru od neprijatelja, koji se iz sela povukao prema sjeveru. Bila je to 6. ustaška bojna. Četvrti bataljon je tek u svanuće krenuo u napad. Poslije napornog marša, stigao je pred selo Stranjane i pošto je potjerao neprijateljske predstraže, prihvatio je borbu sa glavninom. Usljed veoma jake artiljerijske i minobacačke vatre i pošto se već razdanilo, bataljon se morao povući.

Slična situacija bila je i kod 11. brigade. Njen 1. bataljon (napadao je preko k. 772 - Konjevići) dočekan je jakom bacačkom i mitraljeskom vatrom, a onda je neprijatelj izvršio protivunapad i odbacio ga na polazne položaje. Neprijatelj je izvršio protivunapad i na 2. bataljon ove brigade (selo Grahovčiči), dok je 4. bataljon uspio da uđe u Grahovčiče. Nažalost, više od pola puškomitraljeza je zatajilo usljed zamrznutog ulja, pa je neprijatelj uspio da protivunapadom odbaci i ovaj bataljon.

Gotovo istovjetna situacija je bila i kod 8. brigade. Njen 1. bataljon je iz marša »uskočio« u borbu. Njega je na položajima iznad ceste željeznička stanica Busovača - Vitez smjenio jedan bataljon 7. brigade noću 3/4. januara. Krenuo je i usiljenim maršem kroz dubok snijeg putovao čitavu noć. Napad je bio predviđen za 3 časa 4. januara, ali je zbog zakašnjenja, otpočeo u zoru i to iz pokreta. Uspio je da se probije između k. 667 i k. 732 i da izbacii neprijatelja iz škole i grupe kuća oko škole u selu Osojnici. Tu se zadržao sve dok se nije potpuno razdanilo, a zatim se povukao.

Drugi bataljon 8. brigade, koji je napadao neprijatelja u Đukićima, nije uspio da ga potisne. I kod njega su zatajili puškomitraljezi usljed zamrzavanja, a štab 8. brigade u svom izvještaju od 6. januara 1945. naveo je još i to da je 2. bataljon, koji je napadao ovo uporište, imao u prošlim borbama osjetne gubitke, pa »nije imao onakvu udarnu moć kakva bi trebala da bude...«⁶²⁵

Prema svemu ovome, neprijatelju je pošlo za rukom da se uglavnom održi na dotadašnjim položajima, negdje na polovini puta (ili nešto manje) između sela Guče Gore i doline

⁶¹⁹ AVII, k. 771 A, br. reg. 6-1/5.

rijeke Bosne, ali ipak ne u onakvom stanju kao početkom napada - 29. decembra 1944. godine. Jer, borbena grupa »Eberlajn«, iako nije bila razbijena, bila je veoma osakaćena i uzdrmana, prinuđena da se povuče ne postigavši nikakav uspjeh. Zenica je bila puna ranjenih i promrzlih Njemaca, Čerkeza i ustaša - javljali su naši saradnici. Sve javne zgrade i veći broj privatnih stanova zauzeti su i pretvoreni u pre-vijališta i bolnice. Zbog ovakve situacije i neuspjeha grupe »Eberlajn«, u Zenici je zavladao panika, pa je štab 21. nje-mačkog korpusa ocijenio stanje kao kritično.⁶²⁶ Prema onome kako je procijenio štab 4. divizije, u ovim borbama poginuo je veliki broj neprijateljskih vojnika, a još više ih je ranjeno. Za isto vrijeme, 4. krajiška divizija imala je 67 poginulih, 284 ranjena i 18 nestalih. Prema izvještajima koji su upućivani štabu 4. divizije, 8. brigada je imala 20 poginulih i 99 ranjenih, dok su gubici neprijatelja bili daleko veći.⁶²⁷

Ocjenjujući borbe proteklih dana, štab 4. divizije na jednom mjestu u svom izvještaju od 8. januara 1945. godine, o našim jedinicama piše da je borbenost kako boraca, tako i rukovodilaca na visini i da se »novomobilisano ljudstvo takođe pokazalo borbenim... « Neprekidne borbe, nespavanje, hladno vrijeme, pokreti po teškom terenu - javljao je dalje štab 4. divizije - nisu ni ukoliko smanjili otpornost naših boraca. Izdržljivost je ostala na visini. . . «⁶²⁸ Štab divizije istakao je izdržljivost i borbenost 4. bataljona 11. brigade, bataljona 6. i 4. bataljona 8. brigade. Ovaj bataljon 8. brigade izdržao je pritisak tri puta jačeg neprijatelja, a uz to je držao i sektor 2. bataljona 8. brigade koji je prebačen radi udara u lijevi bok neprijatelja.

Otpor naših jedinica, uz žrtve koje nisu bile male (4. divizija za 5 dana imala je 67 poginulih i 284 ranjenih), zahtjevao je, dakle, izvanredne napore. Jer, držanjem Travnika na

⁶²⁶ Radilo se ne samo o ranjenicima, nego i o nagomilavanju drugih jedinica koje su stizale. Željeznička pruga Zenica - Žepče - Maglaj bila je, međutim, na više mjesta prekinuta.

⁶²⁷ AVII, k. 771 A, br. reg. 6-1/5 (Izvještaj štaba 4. divizije od 8. 1. 1945), R.766, br. reg. 1-1/1 i k. 771 A, br. reg. 11-1-5 (Izvještaji štaba 8. krajiške brigade od 28. januara 1945. godine).

⁶²⁸ Isto.

sektoru 4. divizije, a Fojnice i Kreševa na sektoru 10, neprijatelj je želio da gospodari jednim komunikacijama koje su sa sektora ovih divizija vodile pravo na pravac neprijateljskog odstupanja - dolinom rijeke Bosne. Ovo je istovremeno značilo da je on, obezbjeđujući se jakim bočnim osiguranjima, vezivao jedan dio naših jedinica. U isto vrijeme nabacujući naše jedinice na neprohodne terene i staze, otežavao je veze među našim jedinicama. Uz ovo, i snabdjevanje naših jedinica je bilo veoma otežano. Zato će neprijatelj i u drugoj polovini januara 1945. godine izvršiti novi prodor prema Travniku.

Štab 5. korpusa pohvalio je borce i rukovodioce 4. krajiške divizije, a naročito 2. bataljon 6. brigade, 4. bataljon 8. brigade, pod komandom Vasana Đakovića i 4. bataljon 11. brigade. Pohvaljena je i grupa bataljona, pod komandom Miće Kolundžije za uspješno forsiranje rijeke Bosne i oslobođenje Vareša.⁶²⁹

PAD TRAVNIKA

Između 5. i 10. januara 1945, neprijatelj je konačno grupisao jedinice 104. divizije na prostoru Zenice, sa ciljem da »naše snage na prostoru Travnika napadne, razbije i osvoji grad Travnik.«⁶³⁰

Analizirajući borbe 4. divizije na pravcima koji izvode Travniku, januara - februara 1945. godine, izgleda da štab divizije nije pravovremeno primjetio grupisanje krupnih njemačkih jedinica, naročito na sjevernom pravcu. On, navodno, nije znao da će neprijatelj preduzeti obilazak divizijskog lijevog krila, uz pomoć skijaških jedinica preko planinskih i neprohodnih terena. Jaka zima sa dubokim snijegom i oklijevanje neprijatelja - rečeno je - stvorilo je uvjerenje kod štaba divizije, da neprijatelj poslije pretrpljenog neuspjeha u prvom pokušaju da zauzme Travnik, neće preduzimati ofanzivne akcije.⁶³¹

⁶²⁹ AVII, k. 856, br. reg. 2/20 (Naredba štaba 5. korpusa od 7. i. 1945).

⁶³⁰ AVII, k. 13, br. reg. 17-8 (Zapovjest komandanta artiljerije 104. divizije od 10. 1. 1945).

⁶³¹ Dušan Uzelac: Njemačka operacija na pravcu Zenica - Travnik - Banja Luka, januar - februar 1945. godine - Vojnoistorijski glasnik br. 1 - 1974. godina, str. 23 (dalje: D. Uzelac VIG).

Međutim, neprijatelj nije napao prvi put svojim glavnim jedinicama preko sela Brajkovića i Guča Gore, dakle na svom desnom krilu. On je to činio 23. oktobra (drugo je pitanje da li je imao i ambicije da zauzme Travnik), a i 29. decembra 1944. godine. Oba puta glavne jedinice je uputio sjevernim pravcem. Prema tome, Štab divizije nije trebalo da bude iznenađen pravcem glavnog udara neprijatelja i njegovim pokušajem obuhvata lijevog krila divizije. Iznenađenje je moglo biti jedino u pogledu upotrebe skijaških jedinica i njihovog brzog zabacivanja za leđa nekih naših jedinica na krajnjem lijevom krilu divizijskog rasporeda. Osim toga, suđeci prema izvještajima štaba 8. krajiške brigade i njenim borbama od 19. januara, kada su one u »Lavini 2« i počele, ne stiče se utisak da je ova brigada bila iznenađena. Istina, vidjećemo da ona nije imala tako povoljne položaje u odnosu na polazne položaje neprijatelja, ali očekujući njegov eventualni napad, poslednjih desetak dana, pokušavala je da popravi svoj raspored zauzimanjem povoljnijih kota. U tome nije uvijek imala uspjeha. Činio je to i neprijatelj. On je, npr. 6. januara 1945. u 5 časova, sa jednom bojnom napao 1. bataljon 8. brigade na liniji: sela Podnadioci - Nadioci - Kratine, zaključno do Gole kose (k. 816). Imao je dosta širok front napada i uspio je da poslije sat i po borbe odbaci lijevo krilo 1. bataljona, zauzme Golu kosu i time ugrozi čitav raspored bataljona, primoravši ga da se povlači na položaje sela Pirići - Vidovići. Izvršen je protivunapad 1. i 2. bataljona i postignut djelomičan uspjeh. Neprijatelj je odbijen na polazne položaje na desnom krilu, kod sela Ahmića, ali se zadržao na Goloj kosi i u Kratinama - dominantnijim položajima, u odnosu na liniju odbrane sela Vidovići - Pirići - kota 600 - Vrhovine.

Sutradan, 7/8. januara, izvršen je napad na ovog neprijatelja sa 1, 2. i 4. bataljonom 8. i jednim bataljonom 7. brigade. U ovoj akciji neke naše jedinice su uspjele da potisnu neprijatelja sa pojedinih tačaka (4. bataljon je uspio da zauzme k. 812 - Golu kosu), a ostali nisu imali uspjeha »... iz razloga što nisu stigli na vrijeme na određeno mjesto za napad - javljao je štab 8. brigade 12. januara. S druge strane mnogo je smetao snijeg, koji je cijelu noć padao, te je skoro

sve automatsko oružje bilo od hladnoće i snijega zamrzio i nije moglo doći do izražaja... »⁶³² Slično se desilo i 2. bataljonu 14. januara u napadu na uporište sela Vrhovine.⁶³³

Neprijatelj je za ovu operaciju grupisao jedinice u četiri grupe, a glavni udar još jednom je, usmjerio pravcem: sela Brajkovići - Guča Gora - Travnik.

- *Napadna grupa »Veker«*: 734. lovački puk, ojačan 845. bataljonom /a osiguranje, krenuo je u napad sa položaja k. 800-s. Sušanj, pravcem Sušanj - Vranići - Suhi Do, sa zadatkom da obuhvati Travnik sa sjevera;

- *napadna grupa »Majer«*: 724. lovački puk, ojačan 5. vazduhoplovnim bataljonom za osiguranje, napadao je sa polaznih položaja Grahovići - Konjevići, pravcem S. Brajkovići - Guča Gora;

- *napadna grupa »Dorner«*: 104. izviđački bataljon imao je zadatak da štiti južni bok 724. puka i da nastupa preko tg. 964 (Pecarnice) ka rijeci Bili kod sela Kljaci, a zatim da produži na rijeku Lašvu kod sela Nević Polja;

- *borbena grupa »Eberlajn«* (639. puka za osiguranje) nastupala je drumom: Busovača - Travnik i

- *podgrupa »Ajnholc«* borbene grupe »Eberlajn« i 4. puk Ruskog zaštitnog korpusa (RZK) imali su zadatak da nastupaju cestom od Zenice preko sela Čajdraša. U sastavu ove podgrupe nastupala je i borbena grupa »Srajber« - 104. protivtenkovski divizion, sa motorizovanim trupama.

Napad neprijatelja podržavalo je šest artiljerijskih divizion, a raspolagao je ukupno sa oko 12.000 do 13.000 vojnika, 72 topa, 8 tenkova i 4 bornih kola. U rezervi, u Zenici, imao je još 5. puk RZK i 11. ustašku brigadu.⁶³⁴

Prema podacima obavještajne službe 4. divizije, napadom neprijatelja komandovali su pukovnik Veker (Wecker), komandant 734. lovačkog puka, odnosno napadne grupe »Veker« i potpukovnik Eberlajn, a glavnu komandu je, navodno, imao general Felmi (po jednom drugom izvještaju general Ludvig).⁶³⁵

Raspored jedinica 4. divizije pred početak napada neprijatelja (19. januara 1945) bio je slijedeći: **11. krajiška brigada**, 1. bataljon na položaju k. 654 - sela Podovi - Maline, a

⁶³² AVII, k. 771 A, br. reg. 20-5.

⁶³³ AVII, k. 776, br. reg. 1-3/1 (Izvjestaj štaba 8. brigade od 28. 1. 1945. godine).

⁶³⁴ AVII, k. 13, br. reg. 17-18 (Zapovijest komandanta artiljerije 104. divizije od 10. januara 1945).

⁶³⁵ AVII, k. br. reg. 17-1/5 (Izveštaj štaba 4. divizije od 1. februara 1945. godine).

ostale jedinice na odmoru, na prostoru sela Guča Gora - Mosor; **6. brigada** na položaju k. 659 - Brajkovići - k. 778 - Pecarnice - Zupac. Brigada je imala zadatak da zatvara pravac sela Osojnica - Pecarnice - rijeka Bila; **8. brigada** imala je položaje na liniji: selo Perići - k. 586 - put koji vodi za selo Vrhovine - Ladice k. 821 i k. 843; **7. brigada 10. divizije** bila je na položajima sela Vraniska - k. 517 - k. 519 - k. 651 - (na desnoj strani rijeke Lašve, između Han Kumpanije i Viteza). Jedan bataljon ove brigade bio je na liniji sela Kruščica - Han Kumpanija; **1. artiljerijski divizion** imao je dvije baterije u Han Kumpaniji, a jednu u Han Bili; **Grupa udarnih bataljona 4. divizije** nalazila se na desnoj obali Bosne i djelovala u rejonu sela Gornja i Donja Gračanica - Donja Vraca.^{635a}

U rezervi divizije nije bilo drugih jedinica, osim slušalaca Podoficirske škole u Travniku, a ni 8. brigada u toku borbi između 19. i 22. januara, nije imala ni jedan bataljon u rezervi. Naime, 2. bataljon trebalo je da se 22. januara smjesti u selo Riječicu kao brigadna rezerva, ali zbog razvoja događaja do toga nije došlo. Inače, štab brigade je imao na raspolaganju svega tri pješadijska bataljona (1, 2. i 4).⁶³⁶

Zanimljivo je da se, prije početka ovih borbi, oko sela Stupa, Hrasnice, pa prema selu Vojkovićima, sve nedaleko od Sarajeva, pojavio letak koji su Njemci bacali iz aviona. U njemu se, između ostalog navodi: »Partizani! Zašto se borite? Da li za oslobođenje vaše domovine? *Mi ništa od vaše domovine ne tražimo. Mi iz nje odlazimo. Naš odlazak možete i bez borbe imati. Zašto se borite protiv nas? Je li se borite da pomognete Sovjetima? Da li znate šta se tamo dešava gdje su srpsku teritoriju zauzeli?... Ostavite Ruse neka se oni sami bore. Dajte njemačkoj vojsci slobodan prolaz.*« (Podvukao I.e.).⁶³⁷

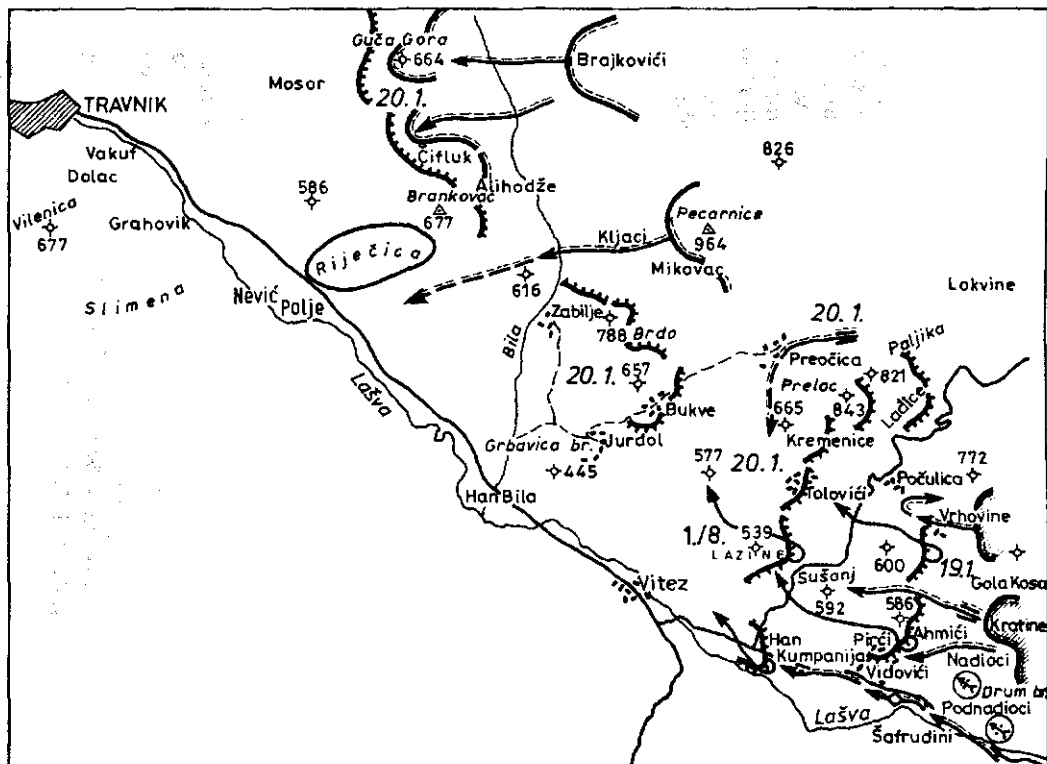
Slobodan prolaz, razumije se, nisu dobili. Borbe su počele 19. januara u 4 časa.

^{635a} AVII, k. 771, br. reg. 34-5 (Izveštaj štaba 4. divizije za januar 1945) i k. 771 A, br. reg. 29-5 (Izveštaj štaba grupe bataljona od 8. januara 1945. godine).

⁶³⁶ AVII, k. 771 A, br. reg. 35-2/5 (Izveštaj štaba 8. brigade od 24. januara 1945. godine).

⁶³⁷ AVII, k. 188, br. reg. 49/1 (Prepis letka Kotarske oblasti u Sarajevu od 20. januara 1945. godine).

SKICA 11 - SITUACIJA 19. I 20. JANUARA 1945.

Borci 6. krajiške brigade (srednji dio fronta 4. divizije) otkrili su pokret neprijatelja prije svitanja i zauzeli svoje položaje. Jedna četa 2. bataljona ove brigade držala je selo Brajkoviće, druga je nešto ispred naselja - na k. 623, a treća oko 1 km sjeverozapadno od sela, na k. 659. Četa se u selu Brajkovićima morala povlačiti na položaje između sela i reke Bile, zbog veoma snažne artiljerijske i bacačke vatre neprijatelja. Morala se povući i četa sa k. 623. U to vrijeme primjećena je jedna jaka skijaška jedinica koja se od sela Čukle spuštala prema Bili. Dolazila je za leđa ovog bataljona, iako su se njegove čete povlačile sa prvobitnih položaja. Ovaj bataljon 6. brigade odbio je tri neprijateljska juriša na most preko rijeke Bile sa položaja na desnoj obali ove rječice.

Treći bataljon 6. brigade uspio je da slomi napade neprijatelja i održi k. 778, a jedna njegova četa tukla je bočno kolonu neprijatelja koja se kretala prema Brajkovićima. Međutim, 4. bataljon 6. brigade, i pored odbijenog napada, nije uspio da održi Pecarnice (tg. 964), tako da je neprijatelj produžio prema selu Kljaci, odnosno drugom kolonom preko k. 879 za Lupac. Eventualnim njegovim daljim prodorom preko rječice Bile, odnosno prema komunikaciji Travnik - Vitez, bila bi potpuno ugrožena leđa jedinica 8. krajiške brigade. Zbog toga su morale postojati veze između 6. brigade na sjeveru i 8. na desnom krilu divizijskog rasporeda, kao i veze sa štabom divizije. Kurirske veze ovdje nisu mogle doći do izražaja zbog neprohodnosti terena (veoma dubok snijeg i velike hladnoće), a i zbog vrlo promjenljive situacije na frontu. Radio veze bile su, dakle, jedini izlaz. Štab 4. divizije, koji se do kraja decembra nalazio u Donjoj Večerskoj (između Viteza i Han Bile), a zatim premjestio bliže Travniku, imao je radio-veze sa svojim brigadama. To je znatno olakšavalo uvid u situaciju.⁶³⁸

Na lijevom krilu divizijskog rasporeda, na položaje 2. bataljona 11. brigade (selo Podovi - Maline) napadala je grupa »Veker«. Ubrzo su, pozadi ovog i 2. bataljona 6. brigade u selu Guča Gori (škola - k. 664) položaje zauzeli 1. i 4. ba-

⁶³⁸ AVII, k. 462, br. reg. 3-1/6 (Mjesečni izvještaj službe veze 4. divizije br. 7/45).

taljon 11. brigade. Neprijatelj je, uz jaku podršku artiljerije, uporno napadao položaje u Guča Gori. U borbi oko škole uspješno je odolijevao 1. bataljon 11. brigade. Položaji su u toku dana nekoliko puta prelazili iz ruke u ruku. Pred noć, 1. bataljon 11. brigade uspio je da potisne neprijatelja, koji se bio ukopao u snijegu na velikoj oštroj okuci puta, sjeveroistočno od škole. Do očekivanog obuhvata neprijatelja sa sjevera na pravcu sela Cukle - Vranić - Suhi Dol ovog dana nije došlo, iako se to moglo očekivati. Razlozi su vjerovatno bili u otporu bataljona 6. i 11. brigade i dubokom snijegu.⁶³⁹

Na položaje 8. krajiške brigade, koji su se protezali linijom: selo Perići - k. 586 - k. 600 - selo Lađice k. 821 i k. 843, neprijatelj je napao u isto vrijeme - 19. januara u 4 časa. Četvrti puk RZK (oko 1.500 vojnika) nadirao je sa nekoliko kolona: jednom bojnom ustaša *cestom od* stanice Busovača prema Han Kumpaniji, uz pratnju dva tenka i tri oklopna automobila, drugom kolonom od sela Nadioca preko Vidovića u pravcu Pirića, a zatim: izmješani Njemci i Čerkezi, koji su činili treću kolonu, kretali su se od sela Kratina preko k. 586 u pravcu Sušnja tg. 592. U sastavu ovih bilo je devet haubica i pet brdskih topova (haubice su gađale od Busovače, a brdski topovi iz sela Podnadioca).

Čitav dan, uz mjestimična povlačenja na povoljnije položaje, 8. brigada je pružala veoma snažan i organizovan otpor. Svaki pokušaj neprijatelja da odbaci naše jedinice sa linije Pirića, bio je odbijen uz osjetne gubitke. Tek u 16 časova, neprijatelj je, dejstvujući snažnom artiljerijskom i minobacačkom vatrom, uspio da potisne 1. bataljon, ali samo do Sušnja (tg. 592). Slično je bilo i na lijevom krilu brigade, na položaju 4. bataljona (Lađice - k. 821 i k. 843). Nekoliko naleta je odbijeno, a u 15 časova neprijatelj je napao bočno jednu četvu 4. bataljona i uspio da je potisne sa k. 843.⁶⁴⁰

U borbama prvog dana, kod 8. brigade naročito su došle do izražaja teške »brede«, koje su tukle neprijateljske kolone u pokretu. Toga dana, Štab brigade je izvjestio da smo imali 19 poginulih i 18 ranjenih, dok je neprijatelj imao mnogo veće gubitke.

⁶³⁹ AVII, k. 771A, br. reg. 7/5 (Izvjешtaj štaba 4. divizije za januar 1945. godine).

⁶⁴⁰ Isto.

Krajem prvog dana borbi bilo je jasno da je neprijatelj glavni udar usmjerio na lijevo krilo divizijskog rasporeda, da upotrebljava skijaške jedinice, koje se vješto zabacuju za leđa pojedinih naših jedinica. Boriti se protiv ovih jedinica u uslovima velike hladnoće i dubokog snijega, vršiti manevar četama i bataljonima i dejstvovati na bokove neprijatelja, bilo je veoma teško.

Neprijatelj je izbio do Guča Gore, a 20. januara zauzeo je k. 664 (južno od naselja) i time znatno obezbjedio desni bok svojih jedinica, koje je toga dana uputio pravcem između sela Radojčića i Čifluka. Na taj način, on je 20. januara bio od Travnika udaljen svega oko 5 km vazdušne linije. U to vrijeme bataljoni 8. brigade bili su relativno duboko istureni naprijed, još uvijek ispred Viteza, negdje severno od Han Kumpanije. Zbog toga i zbog neprijatelja koji je snažno napadao sa čela jedinice 8. brigade su u toku noći 19/20. januara zauzele nove položaje: 1. bataljon na liniji sela Lazine (k. 539) - Tolovica - Kremenica (k. 665); 2. bataljon - selo Bukve (k. 657) i lijevo do Brda, a 4. - lijevo od 2. bataljona, putem koji vodi od Brda prema selu Zabilju. Na ovaj način brigada je, koliko je to u ovim prilikama bilo moguće, obezbjeđivala i svoja leđa. Naime, jedinice 6. i 11. brigade tokom čitavog 20. januara morale su pružati veoma snažan otpor, ali se ipak mogao očekivati snažniji prodor neprijatelja ispod Guča Gore prema Travniku.

U 7 časova 20. januara neprijatelj je krenuo prema položajima 1. bataljona 8. brigade i bataljona 7. brigade, koji se nalazio u selu Han Kumpaniji. Poslije jednog časa borbe uspio je da potisne bataljon 7. brigade i zauzme Han Kumpaniju. Na ovaj način - zapisao je štab 8. brigade 24. januara - naš 1. bataljon je bio ugrožen sa desnog krila, a u isto vrijeme jedna kolona, koja se kretala od sela Preočice prema Tolovićima (k. 851), ugrozila je i lijevo krilo 1. bataljona. Bataljon se morao povlačiti na nove položaje, prema k. 557. Pri tome mu je pomogla jedna četa 2. bataljona, koja se nalazila u selu Bukvama i tukla bočno kolonu neprijatelja koja se od Preočica spuštala južno, za leđa 1. bataljona.

I ovom prilikom, kao i predhodnog dana, neprijatelju nije pošlo za rukom da brzim manevrima i skijaškim jedi-

nicama odsječe neku našu jedinicu i uništi je. Uprkos izvanredno teškim uslovima i brojnoj i tehničkoj nadmoćnosti neprijatelja, kroz sve izvještaje naših štabova zapaža se veoma organizovana i uporna borba i blagovremeno izvlačenje na povoljnije položaje.

Borbe su nastavljene i 21. januara. Neprijatelj se, ipak, nije odrekao krajnjeg sjevernog pravca i pokušaja obuhvata lijevog krila 4. divizije. Dijelovi njegovog 734. lovačkog puka pojavili su se na pravcu sela Čukle - Suhi Dol. Ovog i slijedećeg dana 2. i 4. bataljon 11. brigade vodili su veoma žestoke borbe 1-2 km sjeverno i sjeverozapadno od Suhog Dola, naročito za k. 808. Međutim, neprijatelj je 21. januara izvršio snažan napad na 1. bataljon 11. brigade južno od Suhog Dola, u čijoj su blizini bili i položaji slušalaca Podoficirske škole. Uspio je da presječe lijevo krilo 4. divizije, ali put za Travnik, ipak, mu nije bio otvoren, jer je 6. brigada uporno branila svoje položaje na liniji selo Guča Gora - Radojići - Čifluk. U isto vrijeme grupa »Majer« je ovdje ubacila nov svjež bataljon protiv 3. bataljona 6. brigade. Poslije žestoke borbe, koja je trajala sve do 13,30 časova toga dana, neprijatelj je zauzeo groblje u Guča Gori, a jedinice 6. brigade povukle su se na povoljnije položaje, zapadno od sela.

U međuvremenu, 8. krajiška brigada vodila je borbu po bataljonima. Prvi bataljon bio je isturen nešto naprijed oko sela Jardola, dok su se 2. i 4. nalazili na desnoj strani rječice Bile, na prostoru Brankovaca (tg. 677) i k. 616, održavajući vezu sa jedinicama 6. brigade i istovremeno štiteći leđa 1. bataljona. U 7 časova 21. januara 104. izviđački bataljon je krenuo prema položajima 1. bataljona u nekoliko manjih kolona, s tim što su mu glavne jedinice, na ovom pravcu, nastupale cestom i željezničkom prugom od Han Kumpanije prema Vitezu, odnosno Travniku. Jedna od ovih kolona kretala se od Lazine prema Jardolu, druga ka Bukvi i Jardolu, a treća sa sjevera (uglavnom skijaši) od sela Milovca opet prema Jardolu. Ovakva koncentracija neprijatelja na relativno malom prostoru i uz pojavu skijaških jedinica zahtjevala je brzu intervenciju Štaba brigade. On je odmah uputio Izviđačku četu iz rezerve, koja je pomogla izvlačenje ljevokrilne čete 1. bataljona.

Odlučeno je da se 2. bataljon 8. brigade smjesti u Riječici kao brigadna rezerva, ali čim je stigao u ovo selo morao je zauzeti položaj na Brankovcu k. 677, gdje je smenio bataljon 6. brigade.

Gotovo u isto vrijeme kad je napadnut 1. bataljon oko sela Jardola, napadnuti su i 2. i 4. bataljon na liniji selo Brankovac - k. 616. I tu je neprijatelj krenuo u nekoliko kolona. Nakon kraće borbe neprijatelj je zaustavljen, ali je poslije koncentrične artiljerijske i minobacačke vatre podišao položajima 2. i 4. bataljona. Poslije žestoke borbe bataljoni su morali da napuste položaje i da se, po naređenju štaba 4. divizije, upute u Travnik. Neprijatelj je uspio da se probije do ušća Bile. Prvi bataljon morao je takođe da se povlači usljed situacije kod 6. brigade. I on je dobio naređenje da odmaršuje prema Travniku.

Napad izveden 22. januara bio je poslednji dan borbi oko Travnika. Štab 4. divizije nije ni imao namjeru da sa svojim jedinicama vodi odsudnu bitku za ovaj grad, već da se neprijatelju nanese što veći gubici. Ovo i zbog toga što su naše jedinice bile veoma iznurene u danonoćnim borbama. Zbog toga je 21. januara i izdao naređenje da 6. brigada posjedne položaje zapadno od Travnika, a 8. jugozapadno od grada »... na najpovoljnijim položajima, gdje će se jedinice moći odmoriti, a i lako davati pojačanja prednjim dijelovima, koji će biti angažovani u borbi. . . « - pisao je štab divizije 21. januara.⁶⁴¹

Naročito su velike teškoće našim bataljonima činile skijaške jedinice. One su - prilikom našeg izvlačenja iz Travnika, dejstvujući iz Guča Gore, Bukovice, Jankovića - izbile na zapadnu ivicu Travnika i presjekle komunikaciju za Turbe. I ovdje smo imali gubitaka, a dijelovi 8. brigade bili su nabačeni na Vilenicu.

¹ U toku borbi od 19. do zaključno 22. januara 1945. godine 8. "krajiška brigada imala je 20 poginulih i 31 ranjenog. Među poginulima bili su Šegan Jovo iz sela Suvaje. Subašić

⁶⁴¹ Iz operativnog izvještaja štaba 4. divizije za januar 1945. (AVII, k. 771A, br. reg. 36-1-8/5), iz operativnog izvještaja štaba 8. krajiške brigade od 24. januara (AVII, k. 771, br. reg. 35-1/5 i naređenja štaba 4. divizije od 21. januara 1945. (AVII, k. 771A, br. reg. 9-8).

Ibrahim iz Viteza i Zjakić Zekerija iz Bihaća. Nešto kasnije poginuo je Borić Rade iz Rujnice - Cazin.

Inače, bilans borbi za Travnik nije moguće potpuno utvrditi. U izvještaju 104. njemačke divizije od 26. januara, navodi se da je ova divizija imala 33 poginula, 134 ranjena, 87 promrzlih i 4 nestala vojnika. Gubici 4. divizije, s obzirom na nadmoć u artiljeriji (7:1 u korist neprijatelja), relativno su imali: 63 poginula i 203 ranjena, 23 nestala i 3 promrzla.⁶⁴²

I Zauzimanjem Travnika štab Grupe armije »E« mogao je da smatra operaciju »lavina« okončanom. Neprijatelj je odustao od namjere da otvara novi pravac povlačenja na sjever, preko Banja Luke. Za to je zaista bilo više razloga, ali se čini da su osnovni što štab Grupe armija »E« nije mogao odmah da upotrebi svoju 104. diviziju za produženje napada u pravcu Jajca. Njoj je trebalo dati odmor. Drugo, što je tada bilo veoma riskantno krenuti dolinom Vrbasa, s obzirom na očekivani žestok otpor naših jedinica i teške vremenske uslove, zatim što su snage 4. divizije do tada pružale neprijatelju otpor kakav on nije očekivao i, najzad, što prema ocijeni neprijateljske komande, trenutna situacija na sremskom frontu nije zahtjevala otvaranje novog pravca. Naime, 17. januara 1945, njemački 34. armijski korpus otpočeo je napade na jedinice 1. armije NOVJ, radi skraćivanja i stabilizacije fronta. Ali, poslije dvodnevnih borbi 1. armija NOVJ je uz pomoć 2. proleterske divizije, uspjela da povрати Šid i odbaci neprijatelja. Front je stabilizovan i obe strane su prešle na pozicionu odbranu.⁶⁴³

Ocjenjujući taktiku neprijatelja u borbama proteklih dana, štab 4. divizije smatrao je da je ona, uglavnom, zasnovana na dobroj saradnji pješadije i artiljerije. Naime, kada bi napad neprijateljske pješadije bio zaustavljen otporom naših jedinica, stupala bi u dejstvo njegova artiljerija preciznim gađanjem naših položaja. Za to je na raspoloženju imala i dovoljno municije. Upornost njegovih trupa bila je u odbrani veća, nego u napadu. Ali, treba reći i to da je u ovim napadima izbjegavao ranije greške, držao je uporno polazne položaje za napad na kojima se, uglavnom, našao 4. januara,

⁶⁴² AVII, k. 771, br. reg. 35-1/5 (Izvještaj štaba 8. brigade), k. 13, br. reg. 16-20 i VE od 1974, str. 28.

⁶⁴³ Hronologija, str. 1063.

a iza njih imao je relativno veliki prostor na kome je prikupio nove jedinice i izvršio pripreme za napad sa glavnim pravcem udara prema severu.

Drugo, odmah u početku napada, neprijatelj je obezbjeđivao svoje bokove, naročito lijevi na glavnom pravcu, zauzimanjem Pecarnice (tg. 964), odakle su naše jedinice dotada vršile sve bočne napade na neprijatelja, koji bi se kretao pravcem sela Brajkovići - Guča Gora. A svoj desni bok je osigurao prodirući jakim jedinicama južnim padinama Vlašić planine, pravcem sela Čukle - Suhi Dol. U svim selima na tom pravcu ostavljao je jaka obezbjeđenja. Neprijatelj je držao rezervu do tri bataljona, koju je mogao brzo upotrebiti, a u isto vrijeme napadao je širokim frontom, ne dozvoljavajući našim jedinicama zadržavanje na njegovim krilima. Time je nekim našim jedinicama nametao frontalnu borbu, koja je njemu odgovarala.

Štab 4. divizije pozitivno je ocijenio rad naših jedinica u toku ovih borbi, i pored veoma nepovoljnih vremenskih uslova. Rad artiljerijskog diviziona divizije bio je dobar, a naročito baterija koje su imale američke brdske topove 75 mm. koje su uz to imale i dovoljno municije. Ipak preciznost gađanja po neprijatelju kad je podilazio našim položajima, nije uvijek bila na visini. Nedostajale su tablice gađanja. Artiljerijski divizion brigada još su bile mlade jedinice, bez dovoljno iskustva.⁶⁴⁴

Pozitivno je ocijenjen i rad Grupe udarnih bataljona 4. divizije na desnoj obali rijeke Bosne, koja je za vrijeme odbrambenih borbi izvodila ofanzivne akcije na zeničkom sektoru.⁶⁴⁵

ZATIŠJE NA SEKTORU TRAVNIKA, POSLIJE NJEGOVOG PADA

Poslije zauzimanja Travnika neprijatelj nije pokazivao ofanzivne namjere prema Jajcu. On je oko Travnika zauzeo dominantne položaje u vidu izdužene potkovice na liniji: selo Guča Gora (naročito samostan u ovom selu dobro je

⁶⁴⁴ AVII, k. 771 A, br. reg. 36-12/5.

⁶⁴⁵ AVII, k. 771 A, br. reg. 36-12/5.

pripremljen za odbranu) - k. 1002 - Umac (tg. 1297) - k. 1350 - selo Bilići - Radića brdo do sela Ovčareva - Miškića brdo - Kokošari - Vidoševići - Visokovići - k. 778 - k. 789 - k. 1030 - Budišići - Rankovići - Lazine - Kuk trig 930 - Gornja Večerska - Kum k. 733 do Han Bila. Neprijatelj je držao Han Bilo, Vitez, Han Kumpaniju, dakle komunikaciju Travnik - Busovača. S obzirom na ovakav raspored neprijatelja i jedinice 4. divizije su imale svoje položaje oko Travnika: 6. brigada na sjeverozapadnoj ivici, zatvarajući pravac prema Turbetu i planini Vlašiću; 11. brigada na padinama Vilenice, zatvarajući pravac koji preko Vilenice izvodi ka Donjem Vakufu i Bugojnu; 7. brigada južno od sela Rankovića i Gornje Večerske, zatvarajući pravac dolinom potoka Rijeke, koji izvode ka selu Rastovu,⁶⁴⁶ i Artiljerijska brigada korpusa u Turbetu. Vlašićki NOP odred nalazio se u rejonu Gluhe Bukovice.

U vrijeme kada su ostale jedinice 5. korpusa (10. i 53. divizija i Grupa udarnih bataljona), vršile snažna ofanzivna dejstva na komunikacije Sarajevo - Doboj i Sarajevo - Konjic - Rama, odnosno na desnoj strani rijeke Bosne (Grupa udarnih bataljona) - gdje su od 23. januara do 15. februara imale 18 većih i preko 30 manjih napada na komunikacije, 8. krajiška brigada držala je položaje nedaleko od Travnika. Njen 4. bataljon se 23. januara našao na prostoru sela Turići - Prihići - Glumci (2-3 km južno od Turbeta), 1. bataljon u selu Bačvicama, a njen 2. bataljon, u relativno teškim uslovima ishrane, na prostoru Vučje Jame - Đakovići (na položajima oko ovog sela sa dvije čete). Bio je odsječen od intendanture brigade, koja se između 23. januara i 15. februara nalazila u rejonu Turbeta. Zadatak 2. bataljona je bio da zatvori pravac od Vilenice i Slimena i održava vezu sa jedinicama 7. brigade oko Rankovića. Uz manje izmjene položaja, brigada se ovdje nalazila do 12. februara.⁶⁴⁷

⁶⁴⁶ Brigada je po naredenju štaba korpusa i dalje ostala u sastavu 4. divizije (AVII, k. 462B, br. reg. 26/10-3).

⁶⁴⁷ AVII, k. 766, br. reg. 1/1-6 (Izvještaj štaba 4. bataljona od 27. 2. 1945), k. 766 br. reg. 3-1/1 (operativni izvještaj štaba 8. brigade za februar 1945) i br. reg. 1-3/1 (operativni izvještaj štaba brigade za januar 1945. godine).

Teren na sjevernim padinama Komara, od Bačvica preko Vučjih Jama do današnjeg Novog Travnika, inače je teško prohodan, a u uslovima jake zime i dubokog snijega krajem januara i u prvoj polovini februara 1945. bio je gotovo neprolazan.

Redovno snabdjevanje bataljona je poremećeno *tokom* borbi od 19. januara, a posebno 2. bataljona. Naime, intendature bataljona nisu uspjele da pokrenu svoje rezerve hrane iz rejonu Han Kumpanije, Viteza i Han Bile. A zbog neprohodnog terena Intendantura brigade našla se na mucu kako snabdjeti dnevnim sljedovanjem 2. bataljon. Na sastanku u Štabu brigade, u prisustvu intendanta Delić Omera i predstavnika NO odbora, odlučeno je da se u toku noći, do 4 časa idućeg dana doturi hrana u selo Pečine, iza položaja 2. bataljona. Već u 17 časova istoga dana krenula je nosačka kolona od 80 ljudi i žena sa tovarima, kao i 40 konja sa po 60 kg hrane. Tako je ovom prilikom prebačeno 4.800 kg ljudske i stočne zrnaste hrane.⁶⁴⁸ Na sličan način neke jedinice brigade snabdjevane su i narednih nekoliko dana.

U vrijeme relativnog zatišja na sektoru Travnika jedinice su se morale snabdjeti i municijom, naročito artiljerijskom, a tih dana počelo je formiranje i inženjerijskih jedinica. Bilo je to mjeseca februara 1945. godine. Dotada su po brigadama postojali samo minerski vodovi, a u divizijama minerske čete. Njihov osnovni zadatak bio je miniranje pruga i cesti, rušenje mostova i propusta i čišćenje minskih polja. Sada su zadaci, međutim, morali biti prošireni. Prelazi preko većih rijeka, opravke i izrada novih komunikacija i drugih vojnih objekata ne bi se moglo uspješno izvoditi bez pomoći specijalnih inženjerijskih jedinica.⁶⁴⁹ Štabovi divizija

⁶⁴⁸ Za kolonom ljudi, žena i tovarnih konja - pisao je Delić Omer - išli su linijaši, vezisti. Odmah su uspostavljali vezu sa Štabom brigade, koji se nalazio u Spahićima, na putu Turbe - Donji Vakuf. Čim je kolona sa hranom stigla u Pečine intendant brigade je o tome telefonom izvjestio Štab brigade i intendanturu recima: »Stigli smo, ali se 5 grla survalo sa hranom niz planinu Komar... «

⁶⁴⁹ AVII, k. 1267, br. reg. 7/1-5 (iz naređenja štaba 5. korpusa štabu 4. divizije od 2. februara 1945. godine).

i brigada su pristupali formiranju inženjerijskih jedinica postupno i zavisno od popunjenosti pješadijskih četa do predviđenog formacijskog stanja. Istovremeno, minerski vodovi i čete, kao jezgra budućih inženjerijskih jedinica, mijenjali su dotadanje nazive u - pionirske vodove i čete.

Prema naređenju štaba 5. korpusa, formacija brigadnih pionirskih vodova izgledala je ovako: brojno stanje voda 38 ljudi, sastava: 1 vodnik, politički delegat, jedan kurir, jedan ordonans, 4 komordžije i 30 pionira. Među pionirima nalazili su se 2 drvodelje, zidara 2, kovač 1, električar 1, kolar 1, minera 3, odnosno 10 pionira sa zanatom, a ostalo ljudstvo bez zanata. Komoru za ovaj pionirski vod sačinjavali su: jedna dvoosovna kola sa zapregom i 3 tovarna konja.

• Nešto slična, samo sa više ljudi (60) i više zanatlija bila je i formacija pionirske čete divizije. Ove čete u divizijama i brigadni vodovi morali su imati potreban alat: šančani (ašove, pijuke, sjekire, balvanske testere, drvene maljeve itd.) i pontonirski (vesla, čakije, vizirne značke, konopce itd.).

Nastava u ovim jedinicama izvodila se uglavnom praktično na terenu. Program nastave je, s obzirom na ratne uslove, bio veoma temeljit i obiman. Obuka se morala obavljati forsirano, jer su uskoro predstojala ofanzivna dejstva naših jedinica, a sa tim i forsiranje nekoliko vodenih prepreka, čuvanje i razminiranje mostova, koje bi neprijatelj u svom povlačenju pokušao da poruši, opravka puteva za prolaz naše motorizacije itd.⁶³⁰

Partijsko politički rad bio je tih dana veoma intenzivan. Borci su shvatali da je kraj rata blizu, pa im je govoreno o izgradnji naše zemlje poslije oslobođenja, o njihovom ponašanju u krajevima gdje prvi put dolaze, o mogućnostima iznenađenja od neprijatelja putem njegovih zasjeda, o izdajnicima kojima će suditi narodni sudovi, o potrebi ofanzivnog dejstva prilikom gonjenja neprijatelja i o teškom životu u još uvijek okupiranim mjestima⁶⁵¹ Glavni nosioci toga rada su, uostalom kao i dotada bili, bataljonski partijski komiteti.

⁶⁵⁰ 20. krajiška brigada - Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1971, str. 124.

⁶⁵¹ U jedinicama se tada znalo i o savezničkim bombardovanjima na komunikacijskom pravcu Konjic - Sarajevo - Brod.

U 1945. godinu 8. krajiška brigada je ušla sa slijedećim sastavom bataljonskih komiteta KPJ:

1. *bataljon*: Hasan Četić, pomoćnik političkog komesara bataljona, odnosno sekretar bataljonskog komiteta a članovi komiteta bili su: Đukan Grbić, politički komesar bataljona; Bogoljub Knežević, pomoćnik političkog komesara 1. čete; Milan Gvozdenović, pomoćnik komesara 2. čete; Jovan Kovačević, pomoćnik komesara 3. čete i Luka Stanarević, sekretar SKOJ-a u bataljonu.

2. *bataljon*: Stevo Vujinović, pomoćnik političkog komesara bataljona i sekretar bataljonskog komiteta, a članovi komiteta su: Đukan Radošević, politički komesar bataljona; Milan Egelja, pomoćnik političkog komesara 1. čete; Miloš Marić, pomoćnik komesara 2. čete; Dragan Miljević, pomoćnik komesara 3. čete i Mile Lončar, sekretar skojevskog biroa bataljona.

3. *bataljon*: Luka Grbić, pomoćnik političkog komesara bataljona, odnosno sekretar bataljonskog komiteta; a članovi komiteta su: Dušan Karanović, politički komesar bataljona, Đuro Bursać, pomoćnik političkog komesara 1. čete; Sreto Radošević, pomoćnik komesara 2. čete; Drago Majstorović, pomoćnik komesara 3. čete i Dušan Polovina, sekretar skojevskog biroa.

4. *bataljon*: Stevo Radaković, pomoćnik političkog komesara bataljona, sekretar bataljonskog komiteta, a članovi komiteta su: Božo Zorić, politički komesar bataljona; Drago Marjanović, pomoćnik političkog komesara 1. čete; Vujo Bajić, pomoćnik komesara 2. čete; Dušan Bakić, pomoćnik komesara 3. čete i Slavko Štajduhar, sekretar skojevskog biroa.

Artiljerijski divizion: •Himzo Mesić, politički komesar divizion; Mile Zaviša, politički komesar 1. baterije; Milan Laze Pešić, komesar 2., Dušan Karanović komesar 3. i Juso Ališić, politički komesar 4. baterije.

Kadar u komitetima se gotovo sav izmjenio. Rahmija Kadenić je uskoro premješten na novu dužnost, a dužnost pomoćnika političkog komesara 8. brigade, odnosno partijskog rukovodioca brigade, primio je Veljko Miladinović.⁶⁵²

U 1945. godinu 8. brigada je ušla sa 1.800 boraca i starješina, (a ulupno OTIplnlžo1^ll^^ KPJ, kandidati i SKOJ-evei), odnosno 38,7% od brojnog stanja brigade. Dakle, relativno smanjen procenat u odnosu na ok-

⁶⁵² Arhiv CK SKJ - BiH, br. 136 (Izvjestaj pomoćnika komesara brigade od 7. februara, 1945. godine - Brojno stanje članova KPJ, kandidata i članova SKOJ-a januara 1945. približno je tačno, a do toga se došlo rekonstrukcijom podataka sa kojima raspolaže Rahmija Kadenić.

tobar 1944, usled brže popune brigade u poslednja tri meseca (u oktobru 1944. brigada je brojala 1.350 ljudi), nego što je bio prijem u Partiju ili SKOJ.

U vrijeme relativnog zatišja na sektoru Travnika, pri štabu 4. divizije otpočeo je u Bugojnu i partijsko-politički kurs, koji je trajao od 1. februara do 16. marta 1945. Slušaoci su bili politički komesari i pomoćnici komesara četa, izvjestan broj političkih komesara bataljona i pomoćnika komesara bataljona, rukovodioci SKOJ-a u četama i bataljonima i neki drugovi iz prištabskih jedinica štaba 4. divizije. Svega oko 50 slušalaca, a među njima i nekoliko drugarica (Milja Bjelić - Vuković, Zora Burić, Rafija Bišćević, Emina Kulenović i Jela Latković).

Program rada kursa bio je dosta obiman. Za oko 45 dana, koliko je kurs trajao, trebalo je obraditi 13 tema i 5 podtema. Da pomenemo samo neke: razvitak društva, istorija radničkog pokreta i teorija Partije, fašizam i radnička klasa, diktatura proletarijata, nacionalno pitanje uopšte i nacionalno pitanje u Jugoslaviji, Ustav SSS-a, linija KPJ do rata i u NOB-i. Podteme: o SKOJ-u, AFŽ-u, NO odbori, o vojsci, o materijalnom snabdjevanju u vojsci i uslovima rata. Svaka je tema temeljito obrađivana.⁶⁵³

PROTIVNAPAD 4. DIVIZIJE, DRUGO OSLOBOĐENJE TRAVNIKA I IZBIJANJE PRED ZENICU

Povlačenjem 104. njemačke divizije sa sektora Travnika i uspješnim dejstvima drugih jedinica 5. korpusa u dolini rijeke Bosne, a zatim akcijama 2, 3. i 8. korpusa u Hercegovini i čitavoj okolini Sarajeva (15. februara 1945. oslobođen je i Mostar) stvoreni su veoma povoljni uslovi za protivunapad 4. divizije na sektoru Travnika.

U prvoj polovini februara raspored neprijatelja u Travniku, na komunikaciji Travnik - Busovača i na pravcu Travnik - Zenica, izgledao je ovako:

⁶⁵³ Po sjećanju i bilješkama jednog od slušalaca kursa - Đukana Matijevića, tada političkog komesara čete u 2. bataljonu 8. krajiške brigade.

- u Travniku i neposredno oko grada nalazili su se 516. i 322. bataljon za osiguranje iz borbene grupe »Eberlajn« i dva bataljona ustaša iz 11. ustaške brigade, sa dvije baterije topova;
  - južno od ceste Busovača - Travnik (Šafradini, Hrasno, Krušćica, Gornja i Donja Večerska, Kum (tg. 794), Kuk (tg. 930) i Rankovići)
  - 273. bataljon za osiguranje i 4. puk RZK;
  - na sjevernom pravcu (Guča Gora, Brajkovići, Grahovčići, Stranjani) - 5. puk RZK;
  - u Busovači 803. bataljon za osiguranje i zapadno od Zenice ustaško-domobranske jedinice nepoznatog sastava.
- Neprijatelj je još imao na raspolaganju 4 tenka, 2 baterije haubica, 3 brdske baterije i 2 baterije protivtenkovskih topova (sve ovo bez garnizona Zenice).⁶⁵⁴

Februar 1945. godine: slušaoci partijsko-političkog kursa u Bugojnu.

Cilj 5. korpusa bio je da jedinicama ojačane 4. divizije (pet brigada, Vlašićki NOP odred, dva artiljerijska divizionara - svega oko 13.000 ljudi), obuhvati i oslobodi Travnik i razbije borbenu grupu »Eberlajn«, odnosno da snage divizije, goneći neprijatelja izbiju pred Zenicu.

Značajno je da su se sve jedinice, sem 8. krajiške brigade, našle na položajima odakle su mogle krenuti u napad.

⁶⁵⁴ AVII, k. 772, br. reg. 24-1/5.

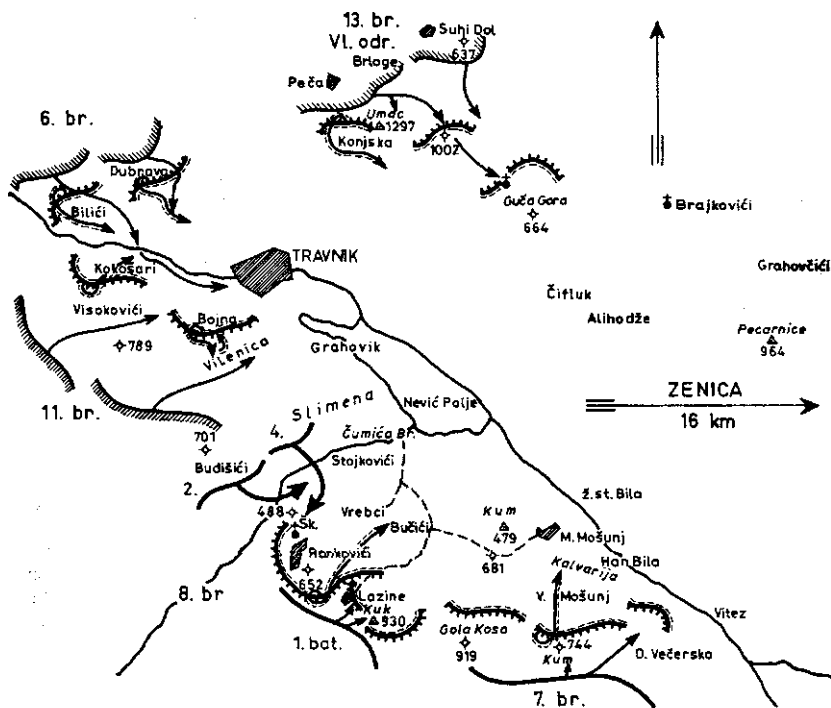
S obzirom na vremenske uslove ovo je bila značajna prednost. Napad je imao da otpočne 15. februara 1945. godine.

Tri dana ranije (12. februara), u 4 sata ujutro, 8. krajiška brigada je izvršila pokret i istoga dana zauzela položaje: 1. bataljon - sela Zubići - Pećuj (oko 2 km južno od Rankovića); 2. bataljon lijevo sela Kasapovići - Isakovići; 4. bataljon je bio trenutno u rezervi, oko 5 km od Rankovića, u selima Torine i Kopila. Već sam raspored jedinica brigade 12. februara ukazuje na nameru da se obuhvati i napadne uporište u Rankoviću, u stvari da se izvrši bočni udar na neprijatelja na tom sektoru. Čim je osjetio prebacivanje brigade u blizinu Rankovića, neprijatelj je odmah izvršio napad na 1. i 2. bataljon i to sa tri kolone i u tri razna pravca. Međutim, u 17 časova izvršen je protivunapad i neprijatelj odbačen u svoja uporišta.

Naredna dva dana prošla su u relativnom zatišju, a 15. februara, u tačno predviđeno vrijeme, sve jedinice 4. divizije krenule su u napad. Sa polaznih položaja: Suhi Dol - Brloge - Peča (sjeverni pravac) prema Umcu (tg. 1297), k. 1002 i selu Guča Gori napadali su 13. krajiška brigada i Vlašički NOP odred, likvidirali neprijateljska uporišta Umac i Konjska, ali ne i k. 1002. Na zapadu, 6. brigada je napala isturene neprijateljske dijelove oko Travnika na liniji Dubrava, Bilići, Mičkića Brdo, Kokošare, potisnula ih iz prvih kuća i odbacila prema Travniku. Neprijatelj je u toku noći 15. februara izvršio dva protivunapada, ali su oba odbijena. Južno od Travnika 11. brigada je napala sela Budišiće, Vilenicu, Visokoviće, Vidoševiče i protjerala neprijatelja iz nekoliko uporišta sa k. 1030 u selo Vilenicu i sa k. 789 u selo Visokoviće.

U predviđeno vrijeme 8. krajiška brigada je napala neprijatelja na liniji: sela Rankovići - Lazine - tg. 930 i, lijevo - Budišići i dalje cestom od Rankovića do Stojkovića. Prema podacima Štaba brigade ovdje je bilo oko 300 ustaša i Njemaca, a radilo se o dijelovima za osiguranje 273. bataljona, čija se glavnina nalazila u Rankovićima (k. 652).

Brzim prodorom 2. bataljon je izbio na cestu sela Rankovići - Stojkovići i onemogućio vezu uporišta u Rankovićima sa Travnikom. Međutim, neprijatelj na Lazinama i Kuku koje je napadao 1. bataljon žestoko se branio. Tek u

SKICA 12 - SITUACIJA 15. FEBRUARA 1945.

trećem jurišu uspjeli su da ga zbacе sa tih položaja. Pri tome su naši bataljoni imali veoma snažnu podršku dvije minobacačke baterije artiljerijskog divizionа brigade i jedne topovske baterije 1. artiljerijskog divizionа divizije.

I 4. bataljon je izvršio svoj dio zadatka. Uputio je svoje dvije čete preko rječice Grovnice i ceste, između Rankovića i Stojkovića i napao neprijatelja u Rankovićima sa sjeverozapadne strane.

Borba za Rankoviće trajala je punih osam časova. Neprijatelj je protjeran u pravcu sela Bučića »... ostavivši na bojnоm polju mnogo mrtvih i ranjenih vojnika, kao i ratnog materijala... « rečeno je u izvještaju štaba 8. brigade.⁶⁵⁵

⁶⁵⁵ AVII, k. 776, br. reg. 3-2/1

I sutradan borbe su nastavljene: 6. brigada je izbila na cestu Turbe - Travnik (Radića brdo - Zagaj), ali produžila prema selu Bojni. Borba je trajala čitavu noć, ali se neprijatelj nije dao izbaciti iz uporišta oko Bojne. I 7. brigada je nastavila sa napadom desno od 8. brigade, na liniji: Kum (k. 744) - Veliki Mošunj - Kalvarija, dok su 13. brigada i Vlačički NOP odred nastavili napade na liniju Umac - Konjska.

U 9 časova uveče 16. februara, 8. krajiška brigada je produžila napad, i to sa 1. bataljonom na neprijatelja u selu Bučićima, a sa dvije čete 2. bataljona i jednom četom 11. brigade na neprijatelja u Slimeni. Neprijatelj je iz Slimene odbačen prema selu Grahoviku, ali su njegovi dijelovi u Bučićima davali veoma žilav otpor. Ipak su čete 1. bataljona uspjele da prodru i zauzmu neke kuće u selu, a potom da se u svanuće povuku. I 2. bataljon se morao povući zbog bočnog dejstva neprijatelja iz pravca Vilenice. Položaje oko ovih uporišta neprijatelj je zadržao 17. i 18. februara. Naši, i pored borbe celoga dana 18. februara i jake artiljerijske i minobacačke vatre, nisu uspjeli da protjeraju neprijatelja, koji se u tim uporištima »lukavo branio i davao žestok otpor. .. «⁶⁵⁶

Jedinice ojačane 4. divizije prešle su 19. februara u odlučujući napad: 13. brigada je vodila borbu za manastir u selu Guča Gori; 6. brigada je u 8 časova otpočela napad na liniji: sela Jankovići - Bilići - Dočić - Zagaj. Preciznim pogocima PT topova neprijatelj je istjeran iz kuća u ovim selima i odbačen bliže Travniku. Preduzeto je gonjenje, a oko 19 časova 6. brigada, u sadejstvu sa 11. oslobodila je Travnik i izbila na Dolac i selo Grahovik.⁶⁵⁷

U međuvremenu je 7. brigada napala uporište neprijatelja u Čerkezu, a 8. krajiška je, uz pritisak sa čela, ubacila dvije čete preko Slimena u pravcu Nević Polja, koje su izbile neprijatelju za leđa. Osjetivši se ugroženim, neprijatelj se morao povlačiti u neredu.

⁶⁵⁶ Isto.

⁶⁵⁷ Udarna grupa izviđačke čete 8. brigade, sa komandirovom četom Petrom Divjakom na čelu imala je zadatak da se probije do grada, da tamo napadne jedno od komandnih mjesta i da pokida telefonske veze neprijatelja. Grupa je to izvršila, a komandir čete piše da je neprijatelj u neredu odstupao tako da se nije znalo ko je ustaša, ko Njemac...

Oslobodenjem Travnika i zauzimanjem spoljnih uporišta u selima Rankovići i Veliki Mošunj stvoreni su uslovi da se neprijatelju presječe komunikacija Travnik - Busovača i tako tuče po dijelovima. Zato je naređeno energično gonjenje. Zbog toga je 6. brigada prebačena na lijevu stranu rijeke Lašve, a zatim produžila preko sela Putičevo, Alihodže u pravcu sela Brdo. Sjeverno, preko sela Brajkovića, Konjevića i Stranjana nastupali su 13. brigada i Vlašićki NOP odred, dok je 11. ostala u Travniku.

Za to vrijeme 8. krajiška brigada je 21. februara gonila neprijatelja prema Vitezu, Kruščici i Han Kumpaniji. Neprijatelj je pri odstupanju ostavljao zaštitne dijelove na liniji selo Divjak - Doline (k. 473) - Donja Večerska - Gačice, koji su pružili jači otpor. A kada je 1. bataljon upućen pravcem sela Kruščica na bok neprijatelja, on je napustio zaštitne položaje. Nije se zadržao ni u Vitezu, jer su ga s juga ugrožavale jedinice 7. brigade. Plašio se presjecanja komunikacije Vitez - Kaonik.

U pravcu sela Šafradini, prema 7. brigadi, krenuo je, 22. februara u 9 časova i 1. bataljon 8. brigade. Mada je neprijatelj istjeran sa položaja u Šafradinu i Hrasnu, borba je trajala čitav dan. U vrijeme kada se 1. bataljon kretao prema Hrasnome, 2. bataljon je na brzinu izgradio primitivan most na rijeci Lašvi u Han Kumpaniji, prebacio se na lijevu stranu, napao neprijatelja na k. 403 i protjerao ga prema selima Ahmići i Vidovići. U povlačenju neprijatelj je ostavljao veću količinu ratnog materijala, a jedan putnički automobil morao je da spali. Sutradan, 23. februara, 1. i 4. bataljon 8. brigade napali su neprijateljsko uporište Granice (na cesti između željezničke stanice Busovača i sela Busovača). Borba je trajala od 9 do 11 časova, ali bez uspjeha. Neprijatelj je iz Busovače nastojao da po svaku cijenu održi vezu sa željezničkom stanicom Busovača. Zbog toga je pružao veoma žilav otpor, vršeći dva puta protivunapad. Sutradan je napad obnovljen i, uz podršku artiljerijske i minobacačke vatre, naše jedinice su zauzele uporišta i izbile na cestu.

Glavnina jedinica 4. divizije usmjerena je jugoistočno od Zenice, između Busovače i Stare Zenice. Na taj pravac je, 24. februara, ubačena u borbu i Tenkovska četa korpusa, koja

je nastupala od Han Kumpanije prema željezničkoj stanici Busovača. Kada su jedinice 4. divizije izbile na domak Zenice, na taj sektor je, 26. februara, stigla i rezerva njemačkog 21. armijskog korpusa - borbena grupa »Hat« (Hardt) i preuzela odbranu ženice, Lašve i Busovače.

Rezultat protivunapada 4. divizije bio je više nego povoljan. Grupa »Eberlajn« je razbijena, poginuo je - prema izvještaju štaba divizije - veliki broj neprijateljskih vojnika, zarobljeno je 130, među kojima i štab Grupe sa komandantom. Zaplijenjeno je: 19 topova, 15 teških i 10 lakih bacača, 8 teških mitraljeza, preko 450 pušaka, razne opreme itd. Istovremeno, divizija je imala 168 poginulih, 610 ranjenih, a 8 nestalih.

U okviru postignutih rezultata čitave divizije, 8. krajiška brigada je, pored ubijenih neprijateljskih vojnika, još 7 zarobila, a zaplijenila je: 2 topa, 2 teška minobacača, 3 teška mitraljeza, 30 puškomitraljeza, preko 140 pušaka itd. Poginula su 33 druga, a 144 ih je ranjeno. Među poginulima je bio i Mikan Došenović, vodnik, iz sela Teočaka.

Krajem februara, 1945, 8 brigada imala je slijedeći raspored: 1. bataljon na liniji sela Skradno - Granice, sa zadatkom da zatvara pravac Busovača - željeznička stanica Busovača; 2. bataljon na liniji Hrasno - Šafradini u rezervi; 4. bataljon: Bukve - Granice da zatvara pravce prema Rusovači i održava vezu sa jedinicama 7. brigade; a 3. bataljon 8. brigade i dalje je bio u sastavu operativne grupe divizije, istočno od Zenice. Njegova 1. i 2. četa je, 25. februara, bila ispod Donje Gračanice, a 3. nešto južnije, ispod sela Ričice. Bataljon je tih dana imao zadatak da ne dozvoli neprijatelju opravku željezničke pruge, koju je prije toga porušio, na relaciji Zenica - Donja Vrača. Artiljerijski divizion brigade imao je, 28. februara, slijedeći raspored: jedna baterija kod 1. i 4. bataljona, a ostale dvije bacačke u selo Hrasno. Topovska baterija sa tri topa nalazila se na cesti kod željezničke stanice Busovača, a jedan njen top bio je ispod k. 513, selo Granice.

Na kraju, ćemo citirati neke ocjene koje je dao Štab brigade poslije minulih borbi od Travnika do Zenice. On piše: »... Jedinice ove brigade u toku ovoga mjeseca uglavnom su vodile ofanzivne

j akcije. U borbama koje je vodila naša brigada, borci su se pokazali hrabri i uporni. ... Isto tako i rukovodioci su bili odlučni i snalažljivi u svim momentima. Nedostaje još dovoljno samoinicijative u gonjenju razbijenog neprijatelja. ... Iskustvo je pokazalo - piše štab 8. brigade 28. februara 1945. - da u noćnim akcijama ne mogu da dođu do izražaja teška oruđa, a naročito ako se korektura ne izvrši po danu. ... Neprijatelj je bio lukav i uporan i teško ga je pokrenuti sa položaja gdje se utvrdi, a kada ga pokreneš, onda se teško snalazi i sređuje... «⁶⁵⁸

IZNENADAN PRODOR NEPRIJATELJA U VITEZ I HAN KUMPANIJU - 2. MARTA 1945.

Noću, između 1. i 2. marta, po naređenju štaba 4. divizije, 8. krajiška brigada je sa prostora južno od željezničke stanice Busovača (rejon Skradno, Granice, Jazbine) trebalo da izvrši pokret i prebaci se na lijevu obalu rijeke Lašve. Te noći, prebacio se samo 4. bataljon, jer se 2. na toj strani već nalazio, a 1. bataljon ostao je na položajima sela Bukva - Granice, jer mu nije stigla smjena iz 7. brigade. On je tu ostao i u toku 2. marta, a zatim je došao u sastav svoje brigade.

Položaji 8. brigade na lijevoj obali rijeke Lašve bili su gotovo isti kao i oni na kojima je ona duže vrijeme, počev od oktobra 1944. vodila borbe sa neprijateljem i to: 2. bataljon - Podnadioci (k. 515) - Drum brdo - Kratine - Gola kosa (k. 816), a 4. bataljon lijevo od ovoga na liniji: Kuber (k. 853) - Štrbci (k. 772). Lijevo od 8. brigade nalazili su se dijelovi 11. brigade. Taj pravac, prema Paljiki i Lokvinama, trebalo je da zatvori 1. bataljon 8. brigade.⁶⁵⁹

Neprijatelj je 2. marta, izvršio koncentričan napad na Kuber (položaji 4. bataljona) iz tri pravca: pravcem Lašva - selo Zdrnja - Saračevica (tg. 957), sa oko 100 vojnika, pripadnika RZK; zatim pravcem Stara Zenica - selo Dobrijevo - Kuber i pravcem sa sjevera, preko Štrbca. Ukupno je moglo biti 20CK300 vojnika. - Četvrti bataljon je pružio žilav otpor i nije se povlačio. Međutim, neprijatelju po svoj prilici nije bio glavni zadatak da zauzme Kuber, već da veže naše

⁶⁵⁸ AVII, k. 716, br. reg. 3-1/1, k. 771A, br. reg. 16-1/7, k. 776, br. reg. 1/1-5 i VG 1/974.

⁶⁵⁹ AVII, k. 776, br. reg. 4-1/1 (Izvjestaj štaba 8. brigade od 1.4. 1945. godine).

jedinice na ovim položajima. Njegove glavne jedinice imale su drugi cilj. Dio je bio upućen iz sela Čajdraša preko Visokovca na Lokvine, u lijevi bok jednog bataljona 11. brigade na položajima Paljika - Lađice - Veternice. U početku je jedna četa 4. bataljona 8. brigade tukla neprijatelja bočno od sela Lađica, ali se i ona morala povući u pravcu Kubera (na k. 772). I bataljon 11. brigade povlačio se prema Talovićima, iza leđa 4. bataljona, orijentisanog prema Kuberu. Pošto je izbio do sela Veternice, neprijatelj je sa jednom kolonom produžio za Han Kumpaniju, a drugom za Vitez, tako da su 2. i 4. bataljon 8. brigade bili odsječeni. Ipak, oni su se, pod vrlo teškim uslovima, po dijelovima probijali sjeverno od Han Kumpanije na desnu obalu rijeke Lašve. (U međuvremenu 1. bataljon je vodio borbu oko Busovače). Ali, i druge neprijateljske jedinice iz Pecarnice (tg. 946) brzo su se spustile do sela Jardola, a zatim stigle u Vitez.

Na glavnim pravcima prodora neprijatelja: Lađice - Han Kumpanija, odnosno Vitez i Pecarnice (tg. 964) - Vitez, neprijatelj nije nailazio na otpor, jer na tom prostoru nije bilo naših jedinica.

Napadi neprijatelja od Busovače predhodnog dana (1. marta) na 1. i 4. bataljon 8. brigade imali su za cilj, s jedne strane, da zadržavaju naše jedinice južno od željezničke stanice Busovača, a s druge, da same prodru do ove željezničke stanice. To im je i pošlo za rukom. Pokreti jedinica iz Busovače 1. marta i njihovi žestoki napadi vjerovatno su bili koordinirani sa glavnim planom neprijatelja. Ove su mu jedinice mogle dobro doći, sutradan, za bočni udar na naše jedinice na liniji Drum brdo - Kuber.

Neprijatelj je u Vitezu iznenadio intendanturu i ambulantu 8. brigade. Zaplijenio je magacin sa hranom u intendanturi brigade, tri para konja sa kolima, municijski magacin brigade, sav materijal ambulante i sve brigadne radionice. Na sreću spaseni su svi ranjenici, koji su bili u ambulanti. Nestalo je bilo 29 boraca, ali su se kasnije pojedinačno ili grupno vratili. Poginuli su Ružić Dane i Zmijanjac Stevo, oba iz Velikog Radića, a nešto ranije Bursać Uroš iz sela Kliševići.⁶⁶⁰

⁶⁶⁰ AVII, k. 771A, br. reg. 24-7 i k. 776, br. reg. 4-8/1 (Izveštaj štaba 8. brigade od 3. marta, odnosno 1. aprila 1945. i sjećanje učesnika).

Štab 4. divizije naredio je toga dana da se 8. brigada izvuče i zauzme položaje na liniji sela Mali Mošunj - Donja Večerska, sa zadatkom da djeluje u bok neprijateljskih jedinica, ako bi pokušale da prodiru cestom prema Travniku. Sedma brigada je ostala na položajima u selima Kruščica i Rovno sa istim zadatkom.⁶⁶¹

Razlog ovakvom iznenadnom prodoru neprijatelja u Vitez i Han Kumpaniju treba tražiti u tome što su glavne jedinice 4. divizije, prilikom protivunapada od 15. februara, bile usmjerene dolinom rijeke Lašve, a relativno slabe jedinice bile su orijentisane prema Zenici. Naime, garnizon Zenice ostao je suviše bočno od pravca glavnog udara divizije. Lijevi bok je bio otkriven i nedovoljno obezbjeđen, što je neprijatelj dobro ocijenio i lukavo iskoristio. Uz ovo, ni Štab 4. krajiške divizije nije imao dovoljno respektivnu rezervu koja bi mogla ozbiljnije intervenisati.

Narednih dana marta vođene su borbe oko Viteza i Han Kumpanije. Jedinice brigade su, 6. marta, napadale neprijateljska uporišta u selima Gačice i Čerkezu. Borbe su vođene čitav dan, uz međusobne napade i protivunapade. Neprijatelj se uporno branio, naročito u Čerkezu, vjerovatno strahujući od presjecanja komunikacije Vitez - Han Kumpanija. Na uporište u Čerkezu napadale su dvije čete 4. bataljona i dvije čete 7. brigade. Poslije jake minobacačke vatre i juriša, neprijatelj je protjeran u pravcu Han Kumpanije, ali je ubrzo, sa pojačanjem koje je dobio iz Han Kumpanije, izvršio protivunapad. Borba se ovdje vodila bukvalno za svaku kuću. Neprijatelj je napadao iz pravca Viteza na jednu četvu 1. bataljona 8. brigade u selu Divljaku. Uspio je da je odbaci, ali je protivjurišem vraćen u Vitez.⁶⁶²

Između 7. i 12. marta jedinice 8. brigade ostale su na liniji Mali Mošunj - Veliki Mošunj - Gornja Večerska - Zaselje, a 12. marta ušle su u Vitez, koji je neprijatelj napustio bez borbe.

Brigada je od 20. marta bila na odmoru u selima Kremnik, Donja Večerska, Zaobilje (sem, razumije se 3. bataljona, koji je i dalje bio istočno od Zenice). Ujutro, 27. marta u 4

⁶⁶¹ AVII, k. 771 A, br. reg. 19-1.

⁶⁶² AVII, k. 776, br. reg. 4-1/1 (Izvještaj štaba 8. brigade).

časa, jedinice su izvršile pokret sa linije sela Bistro - Reput, preko Rostova i Ščita prema Fojnici, gdje su se smjestile na prostoru sela Ragale Carev Dol - Turkovići - Mujakovići. Lijevo od 8. brigade, nedaleko od ceste Busovača - Blažuj (Sarajevo), smjestila se 6. krajiška brigada, a 1. artiljerijski divizion 4. divizije, krajem marta, bio je 1-2 km sjeverozapadno od Fojnice. Sutradan, 28. marta, štab 4. divizije stigao je iz sela Rostova u Fojnicu.⁶⁶³

Ovim je 8. krajiška brigada definitivno napustila prostor Travnika i Zenice, na koji je stigla prije pet mjeseci. Poslije kraćeg odmora bataljoni su istoga dana (27. marta) stigli u sela Majdan, Vukeljići i Živčići, a 28. marta produžili prema cesti Busovača - Kiseljak, koju su prešli u 9 časova. Toga dana - pfsab je štab 8. brigade - prikupljeni su podaci o neprijateljskim uporištima na željezničkoj pruzi Kakanj - Lašva i vršene pripreme za forsiranje rijeke Bosne.

Dok je glavnina 8. brigade vodila borbu sa neprijateljem na Kuberu, oko Busovače i Viteza i 12. marta ušla u Vitez, njen 3. bataljon - u sastavu Operativne grupe - nalazio se na prostoru Gornjeg Vraća - Briznika - Klopačkog vrha (4-5 km istočno od Zenice). Ovdje je, uz manje izmjene položaja, ostao oko dvanaest dana. Štab bataljona je, 12. marta u 14 časova, odlučio da se napadne neprijateljsko uporište u Radakovu, na domaku Zenice. Uporište je branilo oko 200 neprijateljskih vojnika koji su, pored pušaka, imali 12 puškomitraljeza, 2 teška mitraljeza, teški minobacač i 2 laka minobacača. Neprijatelj se bio dobro utvrdio, a to mu je omogućavala i konfiguracija zemljišta. Blizina garnizona Zenice nalagala je energičan i brz napad bataljona. Tom prilikom poginula su 22 neprijateljska vojnika, jedan je zarobljen, 6 je natjerano u rijeku Bosnu. Zaplijenjeno je 6 pušaka, dosta puščane municije i mina za teške minobacače, razne druge opreme (hlače, šinjeli, bunde itd.) i 6 kg kafe. Bataljon je imao 4 poginula i 11 ranjenih drugova.

⁶⁶³ AVII, k. 771A, br. reg. 30-1 (iz naredenja štaba 4. divizije od 25. marta 1945. godine).

Odtada, pa do kraja marta, 3. bataljon je gotovo stalno bio u pokretu. On je 15. marta krenuo iz okoline Zenice prema Mošćanici; poslije nekoliko dana napao je četnike kod sela Bijele Vode (oko 11 km od Zenice) i gonio ih sve do pred Zenicu; 21. marta u 4 časa protjerana je grupa četnika, koja je napala jednu četu ovog bataljona (poginulo je 5 četnika, a jedan je uhvaćen); 26. marta sa dvije čete zatvarao je pravac od Zenice na liniji Klopački vrh - Gornja Vraća, a sa jednom pravac od rudnika Kaknja. Tridesetog marta 1945. učestvovao je u napadu na neprijateljsko uporište rudnik Kakanj.⁶⁶⁴ Poslije ovih borbi 3. bataljon je vraćen u sastav svoje brigade - 31. marta 1945. godine.

Da bi forsirala rijeku Bosnu, nedaleko od Kaknja 8. brigada je sa dva bataljona i brigadnim artiljerijskim divizionom, 29. marta, napala na lijevoj obali neprijateljska uporišta: sela Raščevina, Dolovi, Bošnjaci i željezničku stanicu Modrinje. Sva ta uporišta zajedno imala su posadu od oko 120-150 vojnika. Poslije kraće borbe likvidirana su, izuzev željezničke stanice Modrinje, što i nije bio izričiti zadatak. Poginuo je 31 neprijateljski vojnik, 17 ih je ranjeno, a 20 zarobljeno. Zaplijenjeno je 29 pušaka, 4 puškomitraljeza, 1 »breda«, 5.000 puščanih metaka i 4 pištolja. Bataljoni su se odmah prebacili preko rijeke, bez 4. koji je do sutradan ostao na lijevoj obali rijeke.

NAPAD NA UPORIŠTE RUDNIK KAKANJ 30. I 31, MARTA 1945.

Na ovo uporište, odnosno k. 375 Popi (kapela i groblje) i k. 573 (sve oko 500-800 m zapadno od rudnika uglja) napadali su 1. i 3. bataljon 8. brigade.⁶⁶⁵ Položaje na liniji sela Miškovići - Bilješevo posjeo je 2. bataljon, sa zadatkom da zatvori pravac koji iz Zenice preko Mošćanice izvodi prema

⁶⁶⁴ aVII, k. 776, br. reg. 3-1/5 (Prema izvještaju štaba 3. bataljona 8. brigade od 1. aprila 1945. godine).

⁶⁶⁵ Komandant 1. bataljona Spaso Đukić, a 3. Osman Džafić.

Kaknju, a 4. bataljon (na lijevoj obali) zatvarao je pravac Lašva - Kakanj na liniji: sela Gornja Jehovina - Sopotnica.

Borba 1. i 3. bataljona trajala je čitav dan, ali nije dala očekivane rezultate. Bataljoni su uspjeli da očiste samo južni dio rudnika Kakanj. Za to vrijeme 2. i 4. bataljon vodili su borbu sa neprijateljem koji je pokušavao da interveniše i pomogne posadi u Kaknju. Svaki put bio je odbijen. Toga dana neprijatelj je imao 36 poginulih, a 25 je zarobljeno. Jedinice 8. brigade imale su 2 poginula, 3 ranjena, a jedan je zarobljen.

Napad je obnovljen i 31. marta u 8 časova. Tada su 1. i 3. bataljon napadali na neprijateljsko uporište Orasi k. 532 (groblje i kapela) i bezimenu kotu južno od groblja. Napadnuta je i k. 382 (napala je jedna četa 1. bataljona, a druga četa ovog bataljona krenula je prema k. 532). U borbi od 8 do 15 časova »uspjelo se samo toliko da se neprijatelj istjera iz prvih rovova... «⁶⁶⁶

Podilaženje neprijateljskim položajima bilo je vrlo teško. Borci su imali najpre da pregaze rječicu Zgošću, a zatim da se prebacuju preko relativno brisanog prostora i penju ka rovovima na grebenu. Prvi juriši, uz podršku minobacačke vatre nisu uspjeli. Komandant 1. bataljona Spase Đukić odredio je da 2. četa, pod komandom Stojana Beronje, koja je bila nešto odmornija, krene u napad. Pretpostavljalo se je da su u kapeli i groblju relativno slabe neprijateljske jedinice, ali se uvidjelo da su rovovi, ograđeni žicom, gotovo nepristupačni.

Uz ostale jedinice krenule su u borbu i tri grupe bombaša i puškomitraljezaca 2. čete 1. bataljona, svaka od oko 10 boraca. Desnokrilnu grupu vodio je zamjenik komandira 2. čete Bokić Dušan, centralnu pomoćnik političkog komesara čete Kovačević Jovan, a lijevokrilnu komandir Stojan Beronja. Minobacačkom vatrom direktno je rukovodio komandant brigade Sajo Grbić. Njome se morao otvoriti prolaz kroz žicu, jer se napadalo danju.

Zanimljivo je da je neprijatelj već u početku borbe is-turio bijelu zastavu u znak predaje. Bar su naši tako shvatili. Međutim, prevarili su se. Uskoro se čovjek, koji je bio upu-

⁶⁶⁵ AVII, k. 776, br. reg. 3-2/1

ćen na razgovor, vratio sa izvještajem da su tamo Njemci i da nemaju namjeru da se predaju. Bilo je jasno da treba jurišati. U prvom jurišu poslije svega pedesetak metara prema vrhu grebena, borci su pali i ostali ležeći. Komandir čete požurio je juriš. Nije znao da je njegova grupa nastradala. Među prvima je poginuo Rasim Redžić, puškomitraljezac, rodom iz Bosanske Krupe, a njegov pomoćnik, koji je pokušao da se trčeći prebaci do komandira čete, pogođen je mitraljeskim rafalom. Među poginulima su bila i dva Jovičića, Ratko i Dragan, rodom iz sela Krtine kod Zenice i Jovalić Obrad, borac, rodom iz Obrenovaca kod Zenice. Centralna grupa, međutim, imala je uspjeha. Zakačila se za prva dva-tri rova, a to je mnogo značilo.

Sa jednom četom 3. bataljona na ovom, relativno uskom i brisanom prostoru, pojavio se komandant 3. bataljona Osman Džafić. Pošto se dogovorio sa komandiro 2. čete Beronjom o daljem dejstvu, uzeo je od prvog borca do sebe nekoliko bombi i krenuo naprijed. Poslije druge ili treće bačene bombe pogođen je u sljepoočnicu. Politički komesar 3. bataljona Karanović Dušan, koji se tu nalazio, nije mu mogao pomoći. Bio je već mrtav.

Neprijatelj, koji je bio istjeran iz rovova, zabarikadirao se u bunkeru na vrhu te bezimene kote (ispod k. 532). Bilo je nemoguće pogoditi bunker (bombama u najosetljivije mjesto. Tražen je bacač »Džon Bul«, ali poslije prve ispaljene granate nišandžija je ranjen. Tada je zamjenik komandira 2. čete 1. bataljona, koji dotada ovim bacačem nije gađao, ipak uspio u drugom pokušaju.⁶⁶⁷ Među Njemcima je nastala panika. U bunkeru su se počeli gušiti. Istrčavali su napolje. Toga dana zarobljeno ih je 51, među kojima i jedan oficir. Uporište Orasi (k. 532) ovom prilikom nije bilo likvidirano. U 20 časova jedinice koje su napadale ova uporišta povukle su se, a jedna četa je ostala u blokadi bunkera na k. 532.⁶⁶⁸

U naredbi štaba 5. korpusa od 10. aprila 1945. godine - pohvaljuju se jedinice i štabovi 4. i 10. divizije za uspjeha u

⁶⁶⁷ Bokić Dušan, rodom iz Lipe.

⁶⁶⁸ AVII, k. 776, br. reg. 4-6/1 i 2-3 (Izvještaj štaba 8. krajiške brigade od 1. aprila 1945. i prema kazivanju Stojana Beronje, tada komandira čete u 1. bataljonu i Šiljka Sakiba).

borbama pri forsiranju rijeke Bosne i napadu na uporište Kakanj. Pored ostalih naročito su istaknuti 1. bataljon 8. krajiške brigade, pod komandom kapetana Đukića Spase i 3. bataljon iste brigade, pod komandom kapetana Džafića Osmana.⁶⁶⁹

U borbi sa 8. krajiškom brigadom, neprijatelj je u toku 1. marta 1945, prema izvještaju Štaba brigade od 1. aprila 1945, imao 370 poginulih i 106 zarobljenih. Istovremeno brigada je imala 30 poginulih, 45 ranjenih i 1 je zarobljen. Zaplijenila je, pored ostalog, li. puškomitraljeza, 2 strojnice, 3 teška mitraljeza, 62 puške, 1 minobacač 50 mm sa 250 mina, 150 ručnih bombi, 3 jahača konja, izvjestan broj ćebadi, košulja i šinjela, 240 kg brašna, 200 kg zobi, 380 kg riže, 185 kg šećera itd.⁶⁷⁰ Ali, imala je i materijalnih gubitaka prilikom opisanog upada neprijatelja u Vitez.

OSLOBOĐENJE SARAJEVA

Glavnina 4. divizije 1. aprila, sa prostora rudnika Kakanj - sela Zagrade - Kraljeva Sutjeska, krenula je prema Sarajevu. Toga dana 6. brigada je krenula u 4 časa od Halinovića i Nadžbilja i izbila na liniju Rid (k. 1067) - Kopjari - k. 1088, a 8. krajiška brigada je po bataljonima krenula poslije oslobođenja Kaknja, prema Kraljevoj Sutjesci i dalje preko ceste Vareš - Breza do sela Budoželje - Kaderići. Ovdje je 3. aprila 1945. zanoćila. Toga dana 6. brigada je oslobodila Vares. Sutradan je Izviđačka četa 8. brigade dočekala nedaleko od Budoželja jednu razbijenu satniju, koja se kretala od Vareša preko Blaža, sa namjerom da se prebaci do Visokog. Iznenadnim bočnim udarom Izviđačke čete potpuno je dokrajčena. Neprijateljski vojnici nisu imali vremena ni metka da opale. Zarobljeno je 56, a 3 su poginula. Zaplijenjena je 51 puška i jedan puškomitraljez.⁶⁷¹

⁶⁶⁹ AVII, k. 1418, br. reg. 39-5.

⁶⁷⁰ AVII, k. 776, br. reg. 4-6/1.

⁶⁷¹ AVII, k. 772, br. reg. 8-3 i k. 776, br. reg. 5-1/1.

Tih dana, u pokretu prema Sarajevu, stigao je Milan Indžić i primio dužnost političkog komesara 8. brigade. Dodašnji politički komesar Slavko Havić premješten je na novu dužnost. Ovo je bio četvrti politički komesar brigade od njenog formiranja: Avdo Ćuk, Rade Bašić, Slavko Havić i sad Milan Indžić. Komandant brigade Sajo Grbić ostao je i dalje na ovoj dužnosti. Inače, on je po redu bio treći komandant brigade, poslije Hamdije Omanovića i Milana Miljevića Milančića.

U vrijeme kada su jedinice JA krenule bliže Sarajevu, tačnije 2. aprila 1945. godine, štab njemačkog 21. armijskog korpusa naredio je povlačenje sa sarajevskog sektora, sa 181. pješadijskom divizijom u zaštitnici. Pod komandu štaba ove divizije toga dana su stavljene 964. tvrđavska pješadijska brigada i 8. ustaško-domobranska divizija.⁶⁷²

Toga i naredna tri-četiri dana rukovodstvo 4. divizije nije znalo za ovakav plan Njemaca, pa su dvije brigade ove divizije (6. i 8) i artiljerijski divizion divizije nastavili 6. aprila pokret u područje Sarajeva i zauzele polazni položaj za napad na liniji: Koševo - k. 1097 - Naharevo. Očekivana je borba. Međutim, štab 4. divizije u izvještaju od 7. aprila iznosi da su jedinice divizije smještene na prostoru Sarajevo (Koševo) »bez dodira sa neprijateljem pošto je isti pobjegao iz Sarajeva, ne sačekavši napad...«⁶⁷³ Naime, 181. divizija je 8. aprila nastavila povlačenje preko Busovače i Lašve na prostor južno od Zenice, Vranduka i Begovog Hana.

Jedinice 4. divizije su dan ranije ušle u Sarajevo. Pri tome se 2. bataljon 8. brigade smjestio u zgradu armijske oblasti i stavio na raspolaganje Komandi grada Sarajeva, radi obezbjeđenja transporta i garnizonske službe. I ostali

Zbornik IV/34, dok. 99.

Usljed snažnog pritiska naše 37. divizije, 334. puk 181. divizije se 3. aprila povukao iz Stambolčića u rejon Pala; 363. puk se povukao istog dana na istočnu ivicu Sarajeva, a 4/5. aprila na zapadnu ivicu. Imao je zadatak da prihvati njemačke i ustaško-domobranske jedinice pri povlačenju iz Sarajeva.

⁶⁷³ AVII, k. 772, br. reg. 8-3.

bataljoni 8. brigade dobili su odgovarajuća zaduženja (3. da čuva fabriku duvana, Alinpašin Most, a 4. da čuva željezničku stanicu, željezničke radionice itd.). Bataljoni su, pored obavljanja redovnih dužnosti tih nekoliko dana u Sarajevu, imali vremena i da se odmore, da se borci operu, preobuku i pripreme za nastupajuće marševe i borbe. Već 12. aprila Operativni štab grupe korpusa u svojoj zapovjesti, u uvodu izvještava, da su se razbijene neprijateljske jedinice na sektoru Sarajeva, povlačile u neredu dolinom Bosne prema Brodu, da su ih duž čitave komunikacije naše jedinice stalno napadale, da je naša avijacija aktivna i da djeluje svakodnevno na neprijateljske snage koje se povlače...⁶⁷⁴

U takvoj situaciji, zadaci Grupe korpusa su bili što skorije oslobodenje Zenice, likvidacija ostalih uporišta u dolini Bosne, a potom izbijanje na rijeku Unu i likvidiranje neprijateljskih uporišta u Banja Luci i Bosanskoj Gradiškoj.⁶⁷⁵

Pošto je smjenjena na prostoru Sarajeva, 4. divizija je 15. aprila (bez 11. brigade) prevezena vozom do Visokog, a odatle produžila pješke na prostor Busovača - Kiseljak. Marš je nastavljen i narednih dana, a 21. aprila divizija se razvijala za napad na garnizon Banja Luke. Međutim, sutradan, 22. aprila javljeno je da je neprijatelj napustio Banja Luku, pa

⁶⁷⁴ AVII, k. 1146/11, br. reg. 24-1. Prema njemačkim podacima naročito žestoki napadi iz vazduha na njemačke kolone na drumu Zenica - Žepče - Maglaj izvedeni su od 9-15. aprila. Tom prilikom na drumu Vranduk - Nemilo uništen je veliki dio motornih i zaprežnih vozila i naoružanja i izbačen iz stroja veći broj vojnika. Njemačke kolone bile su često primorane da napuštaju motorna i druga vozila i da se kreću pješke. (AVII, k. 6. br. reg. 1/5).

«5 Isto i Zbornik IV/34, dok. 117.

Poslije oslobodenja Sarajeva naše jedinice su nanijele neprijatelju velike gubitke na prostoru; Rajlovac - Visoko - Kakanj - Busovača - Kiseljak - Blažuj i oslobodile Kiseljak, Busovaču, željezničku stanicu Busovaču. Čitav štab 17. ustaško-domobranske divizije, sem komandanta, predao se našim jedinicama, a ostaci ove divizije dijelom su se predali, a dijelom se razbjegli po šumama. Naše su ih jedinice tada hvatale po grupama ili pojedinačno. Stožer 17. ustaško-domobranske divizije i Stožer 17. pješačkog zdruga bili su tada u Visokom, a Stožer 11. ustaškog zdruga pred oslobodenje Zenice, u Zenici. Jedinice tih zdругova bile su uglavnom razmještene po uporištima Visoko, Kakanj, Zenica. Posada Visokog (domobrani 17. divizije) otkazala je poslušnost Njemcima i ustašama i 6. aprila predala grad 7. krajiškoj udarnoj brigadi.

su jedinice nastavile pokret: 6. brigada za Banja Luku, 8. za Mišin Han, a 11. brigada za Klačnice.^{675a}

Naše jedinice su 20. aprila oslobodile Slavonski Brod i potisle neprijatelja ka Novoj Gradiški. Istoga dana su jedinice 1. proleterske divizije, poslije trodnevnih borbi, odbacile njemačke jedinice prema Slavonskoj Požegi. Oslobodena je Nova Gradiška, a 25. aprila i Okučani.⁶⁷⁶ Neprijatelj se na ovom dijelu fronta nalazio stalno u defanzivi i nemoguće mu je bilo da pruži bilo kakvu pomoć jedinicama na pravcu Banja Luka - Bosanska Gradiška. Naprotiv, Njemci su bili zainteresovani da se 6. ustaško-domobranska divizija što prije prebaci sjeverno od Save, da bi eventualno ojačali odbranu oko Nove Gradiške, Okučana i Pakraca.

•k

Četvrta udarna divizija, već 24. aprila otpočela je pokret ka prostoru Slunj - Primišlje, pravcem Bronzani Majdan - Sanski Most - Palanka i dalje ka Slunju.⁶⁷⁷ Tako je 8. krajiška brigada sa prostora sela Pezići - Piskavica 23. aprila u 3 časa krenula vozom od Ivanjske za Prijedor, a odatle odmah pješice za Donju Ljubiju. Počev od ovog dana 8. brigada (i čitava 4. divizija) svakodneвно je bila u pokretu. To je bio usiljeni marš pravcem kojim je trebalo što prije stići na prostor Karlovac - Zagreb.⁶⁷⁸

Još jednom brigada je prošla Podgrmečom i Cazinskom krajinom, ali u drugom izdanju i u drugo vrijeme. Nije to više bila ona brigada, iz Podgrmeča i Cazinske krajine, po-

^{675a} AVII, k. 772, br. reg. 8-3 (Izvjestaj Štaba 4. divizije od 17. maja 1945. godine) i k. 1267, br. reg. 7/3-1 i 7/4-1.

U Banja Luci su se nalazile jedinice 6. ustaško-domobranske divizije, dijelovi 10. ustaške brigade i još neke jedinice - svega, oko 3.000 vojnika.

⁶⁷⁶ Hronologija oslobodilačke borbe naroda Jugoslavije 1941-1945. - str. 1099-1100.

⁶⁷⁷ AVII, k. 271, br. reg. 2-5.

⁶⁷⁸ Iz Sarajeva pa na ovamo dat je nešto širi opis situacije i zadataka krupnijih jedinica naše armije, jer je ne samo 8. krajiška brigada, nego i 4. divizija u cjelini dežstvovala u čvrstom sadejstvu sa drugim snagama. Čitava se divizija prevozila vozovima, sve su brigade zajedno marševale, jedna uz drugu napadale itd.

slije Četvrte neprijateljske ofanzive. Ona je, da se podsetimo, 1. januara 1944. godine imala svega 1.164 borca i starješine sa relativno slabim naoružanjem, municijom koje nikada nije bilo dovoljno, sa manjim borbenim iskustvom. A danas - krajem aprila 1945, kada je krenula u poslednje juriše na neprijatelja, njeno brojno stanje je poraslo na 3.022 borca i starješine, sa 11 teških i 16 lakih minobacača i velikim brojem teških mitraljeza i topova, preko 140 lakih mitraljeza i dobro organizovanom komorom i pozadinskom službom uopšte. Veliki broj pridošlih u brigadu bio je iz grada Sarajeva i njegove okoline.⁶⁷⁹

BORBA ZA OSLOBOĐENJE KARLOVCA

Neprijatelj se, zbog opšte vojne situacije i pritiska naših jedinica, povlačio ka zapadu i sjevero-zapadu. Pri tome je ostavljao pojedine ojačane jedinice na unaprijed pripremljenim i utvrđenim položajima, čiji je zadatak bio borba za vreme. Takvo jedno uporište na širem prostoru bilo je oko Karlovca i u samom gradu.

Na sektoru između rijeke Korane i Mrežnice, neprijatelj je imao slijedeće snage: 104. njemačku diviziju sastava od 724. i dijelovi 734. pešadijskog puka (na centralnim položajima), 4. bojnu 3. ustaškog zdruga (na svom desnom krilu, do rijeke Mrežnice) i brzi motorizovani policijski bataljon na lijevom krilu. Od artiljerije je imao 654. artiljerijski puk. Sve ove jedinice pripadale su prvoj borbenoj liniji. U rezervi su, međutim, bile: 20. jeger puk, 16. pancir bataljon i 5. ustaška bojna. Prema podacima koje je tada prikupio štab 4. divizije neprijatelj je očekivao i oko 3.000 četnika iz pravca Zagreba.⁶⁸⁰

Odbrana garnizona Karlovca bila je podijeljena u dva pojasa: spoljni i unutrašnji. Glavni položaji spoljne odbrane između rijeka Korane i Mrežnice protezali su se linijom Su-

⁶⁷⁹ AVII, k. 272, br. reg. 4-18 (Prema podacima štaba 4. divizije od 1. maja 1945. godine).

⁶⁸⁰ AVII, k. 273, br. reg. 12-19/1 (Prema bojnoj relaciji 4. udarne divizije za operacije pri oslobodenju Karlovca).

čevići - Đekića brdo (k. 200 - s. Perjasica Gornja - tg. 230 (Sv. Ilija) - s. Svojići - k. 231 - tg. 277 - Gaćeško selo - rijeka Mrežnica, a glavna odbrambena linija protezala se od Korane k. 284 - k. 211 - k. 215 - k. 245 - sela Svojići - Ruškovac. Iza ovog glavnog odbrambenog položaja na sjever, sve do pojasa unutrašnje odbrane garnizona Karlovac, nalazilo se niz uzastopnih prirodnih i uređenih otpornih tačaka, koje je neprijatelj predviđao kao prihvatne položaje.⁶⁸¹

Zemljište koje je neprijatelj izabrao za glavne položaje odbrane, uglavnom je bilo manevarskog karaktera. Prirodni nasloni na rijeku Koranu i Mrežnicu ojačavali su ovaj, inače jaki, odbrambeni položaj i donekle osiguravali neprijateljske bokove. Položaji su izabrani na sektoru gdje se rijeke Korana i Mrežnica najviše približavaju jedna drugoj, pa je, s obzirom na širinu fronta na ovom mjestu, mogao držati jači dio snaga u rezervi i organizovati raspored po dubini.

Ideja manevra štaba 4. udarne divizije bila je izvršiti jak pritisak na oba krila, proboj jedinica divizije pored rijeke, a potom zatvaranje neprijatelja u centralnom dijelu sektora. Pri tome su jedinice 4. divizije morale ostvariti vezu i sadejstvo sa snagama 10. udarne divizije, koje su dobile zadatak da forsiraju rijeku Koranu kod Barilovića i djeluju u pozadini neprijatelja.

U 4 časa 30. aprila 8. i 11. brigada, podržane svaka sa po jednom topovskom baterijom artiljerijskog diviziona divizije, otpočele su napad. Zona dejstva 8. krajiške brigade bila je od rijeke Korane do uključno ceste koja vodi od Karlovca preko Poljica, Barilovića i Gornje Perjasice za Slunj. Napadala su dva bataljona uz podršku dvije bacačke i jedne topovske baterije artiljerijskog diviziona brigade. Pri tome je 2. bataljon (na desnom krilu) krenuo u napad zapadno od sela Bogdanovića, pa na jugozapad do k. 211, a 4. od k. 211 (uključno) do k. 245 (sjeverno od sela Svetog Ilije). U prvom naletu 4. bataljon je uspio da odbaci neprijateljske predstraže, koje su se nalazile u groblju sela Marlovac i južno od k. 245, a 2. bataljon protjerao je neprijatelja iz Bogdanovića u pravcu k. 284 (u stvari na glavni odbrambeni pojas neprijatelja). U produžetku napada 4. bataljon je zauzeo i k. 211 na

681 Isto.

glavnoj odbrambenoj liniji i rovove ispod ove kote. U međuvremenu je 2. bataljon tri puta zauzimao Bogdanoviće i Gaj. Neprijatelj podržan artiljerijskom vatrom iz rejonu Kestenjaka davao je veoma žestok otpor.

U 18 časova 30. aprila, neprijatelj je izvršio protivunapad, uz podršku jake artiljerijske vatre i 2 tenka i uspio da povrati izgubljene položaje. U 21 čas 2. i 4. bataljon izveli su novi napad, ali je samo 2. bataljon uspio da zauzme Bogdanoviće i Gaj. Ovdje je i zanoćio.

Neprijatelj se uporno branio, jer je znao da napuštanjem tog položaja prestaje svaki organizovani otpor do linije Karlovca.⁶⁸²

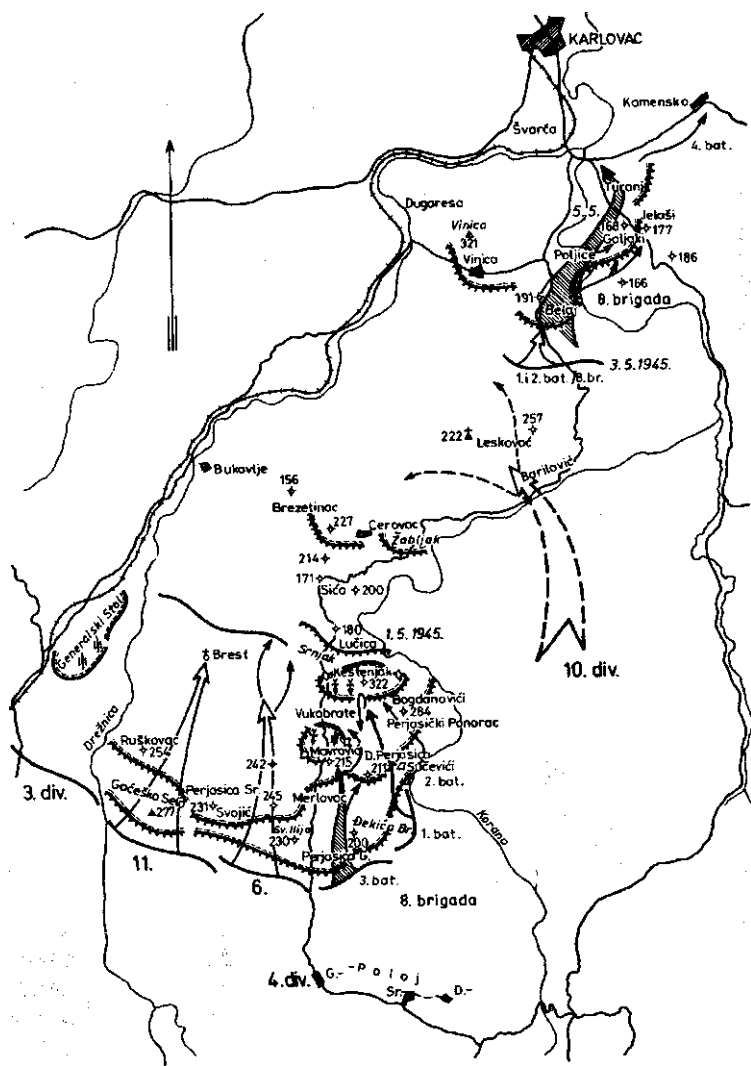
Toga prvog dana borbi za Karlovac (30. aprila) i 2. i 4. bataljon imali su 12 poginulih boraca i 51 ranjenog, a neprijatelj - prema izvještaju štaba 8. brigade - 33 poginula i 37 ranjenih.⁶⁸³

Prvog maja 1945. godine 8. krajiška brigada napala je neprijatelja na istim položajima sa tri bataljona: 1. bataljon je imao zadatak da se uklini iz Donje Perjasice prema Kestenjaku (k. 322), 2. bataljon da napada neprijatelja na liniji Peijasički Ponorac - k. 284 i dalje prema Kestenjaku, a 3. bataljon da napada uporište u selu Marlovcu, uključujući k. 211 i k. 215. Očigledna je namjera Štaba brigade bila da glavne jedinice uputi desnim krilom, sa namjerom da što prije izbiju na Kestenjak (k. 322), gdje se nalazio dio neprijateljskih rezervnih jedinica, kako bi se onemogućilo njihovo ubacivanje u borbu.

U silovitom naletu 1. bataljon je uspio da probije liniju odbrane neprijatelja i brzo prodre dalje prema zadatku. Puškomitraljesci Hodžić Ahmet i Jerković Nikola - zapisao je

⁶⁸² AVII, k. 776, br. reg. 9-2/1. - Međutim, prema bojnoj relaciji 4. divizije na pravcu napada 8. brigade nalazile su se jače snage neprijatelja: jedan dio 724. puka, 654. art. puk i prateće motorizovane čete bile su raspoređene na prostoru Mavrović i južno od Vukobrate, brzi motorizovani policijski bataljon na prostoru Kestenjaka (pravac napada 2. bataljona), a u području Mavrovića (20. jeger puk sa jednom tenkovskom četom, čiji je pravac dejstva Mavrović - Perjasica. Ovaj se puk nalazio na centralnom sektoru rasporeda za napad 4. divizije, predviđen za intervenciju na onom dijelu fronta gdje je bilo najpotrebnije, što je značilo i na pravcu napada 8. brigade (AVII, k. 273, br. reg. 12-20/1).

⁶⁸³ Isto.

SKICA 13 - POLOŽAJI NEPRIJATELJA PRED KARLOVCEM I SITUACIJA
1. DO 5. MAJA 1945.

Štab brigade - preciznom vatrom svojih mitraljeza uspješno su zasipali neprijatelja i tako omogućavali strijelcima svojih desetina da se privuku neprijateljskim rovovima. Već u početku napada desetar Branko Davidović je sa svojom desetinom kod Donje Perjasice ubio 6, a ranio 13 neprijateljskih vojnika. Čim se ukazala prva pukotina u sistemu odbrane neprijatelja kod sela Perjasice, vodnik Novak Rajak vješto je provukao svoj vod u pozadinu neprijatelja, napao ga s leđa i omogućio nastupanje i ostalih četa svoga bataljona. Međutim, Rajak je u ovoj borbi bio i teže ranjen, a nešto kasnije je podlegao ranama.

U napadu toga dana 1. bataljon je imao, pored poginulih Gojka Kenjale, zamjenika komandira čete i zastavnika - vodnika voda Rajaka Novaka i 7 ranjenih rukovodilaca. Ranjeni su Pašić V. Božo, komandir čete, Karanović J. Dušan - vodnik voda, Vojnović Mirko - poručnik, politički komesar čete, Gvozdrenović Milan - potporučnik, pomoćnik političkog komesara čete, Đekić Milan - zastavnik, politički delegat voda, Kokot T. Marko - stariji vodnik, vodnik voda i Rajković Koloman - stariji vodnik, vodnik voda. Sve ove borbe previla je referent saniteta Kovačević Marica i otpremila ih u brigadnu ambulantu, zajedno sa još dva borca koja su nešto kasnije ranjeni. Za požrtvovan rad i zalaganje, štab 8. brigade predložio je drugaricu Maricu Kovačević za odlikovanje.

Bataljon je uspio da se probije do Kestenjaka, ali ne i da zauzme k. 322. Politički delegat voda Bedeg Drago uspio je, izbijajući na Kestenjak, da zarobi trojicu neprijateljskih vojnika, ali sa vodom dalje nije mogao.⁶⁸⁴

Međutim, 2. i 3. bataljon, iako su energično napali, nisu uspjeli da ovladaju neprijateljskim položajima. U sumrak je izvršen opšti juriš bataljona. Pri tome je 3. bataljon uspio da razbije prvu odbrambenu liniju i omogućiti ostalima da nastave gonjenje neprijatelja prema Karlovcu.⁶⁸⁵ Prva četa ovog bataljona na čelu sa komandrom Milanom Vulinom brzo je prodirala i natjerala neprijatelja da napusti i jedan ispravan tenk. Nije stigao ni da ga uništi. Milan Vulin je u

⁶⁸⁴ AVII, k. 776, br. reg. 9/10 (Izveštaj štaba 8. brigade od 15. 6. 1945), k. 776, br. reg. 5-1/3 (Izveštaj 1. bataljona 8. brigade), br. reg. 9/17 i 9/15-1 (Iz prijedloga 8. brigade za pohvale ili odlikovanja).

⁶⁸⁵ AVII, k. 776, br. reg. 9/14-1 - Štab 3. bataljona: Simić Marko, politički komesar Karanović Dušan, zamjenik komandanta Vlaisavljević Dušan i pomoćnik političkog komesara Grbić Luka.

Grupe rukovodilaca 8. brigade u Sloveniji 9. ili 10. maja 1945.

ovoj borbi teže ranjen i ubrzo je podlegao ranama. Štab brigade, u jednom svom izvještaju od 15. juna 1945. godine, ističe hrabrost i snalažljivost i potporučnika Beslać M. Gojka, komandira 2. čete 3. bataljona. Vješto je rukovodio četom i istakao se naročito u gonjenju neprijatelja iz sela Perjasice.

Poslije razbijanja odbrane neprijatelja na liniji: Stari Bogdanovići - Donja Perjasica - Marlovac neprijatelj je bježao prema selima Lušici i Siću, ne pružajući nikakav organizovan otpor. U međuvremenu 2. bataljon se zadržao u neprijateljskoj blokadi koji se nalazio na Kestenjaku (k. 284). Toga dana ostale jedinice brigade stigle su sjeverno od Kestenjaka (Srnjak k. 211 - Stražbenica) i tu se zadržale.

Proboj neprijateljskih položaja izvršile su 1. maja 1945. i 6. krajiška, preko k. 245 - k. 242, na centralnom pravcu i 11. krajiška brigada na lijevom krilu divizijskog rasporeda, koja je preko Ruškovca (k. 254) izbila na Mateško Selo, a preko njega došla do sela Bresta (k. 220). Pokušaj neprijatelja da, poslije gubitaka glavnog položaja spoljnjeg pojasa odbrane Karlovca, organizuje otpor i zaustavi nalet naših jedinica na liniji Kestenjak - Mavrović k. 215 - k. 242 - k. 254 Ruškovac (kao prihvatnoj liniji) je propao.

Maj 1945. - slijeva nadesno: Dane Agbaba, u to vrijeme komandant artiljerijske brigade, Milan Miljević Milančić, narodni heroj, prvo komandant 8. brigade a zatim 6. brigade, Uroš Bogunović Roca i politički komesar 8. brigade Milan Indii.

Jedinice 8. krajiške brigade imale su 1. maja gubitke: 18 poginulih i 123 ranjena, a brigada je istoga dana izbila iz stroja 123 neprijateljska vojnika (53 poginula i oko 70 ranjenih).⁶⁸⁶

Drugog maja jedinice 4. divizije nastavljaju sa gonjenjem neprijatelja: 6. brigada pravcem Stražbenica - sela Venac - Cerovac, 11. brigada je u toku toga dana izbila na liniju sela Mihalić - željeznička stanica Zvečaj Gornji (na rijeci Mrežnici), a 4. bataljon 8. brigade upućen je pored rijeke Korane prema selu Lučice i k. 180 da napadne neprijatelja u Siću i k. 200, sa sjeverozapadne strane.

⁶⁸⁶ AVII, k. 776, br. reg. 9-2/1 (Prema izvještaju Štaba 8. brigade od 9. juna 1945. godine).

U 5 časova 4. bataljon je napao na uporište (prihvatni položaj) neprijatelja u Lušci. Njegova 2. i 3. četa napale su neprijatelja u selu, dok je 1. četa ojačana sa dva odjeljenja Prateće čete, napala na k. 180 (oko 500 m od sela) i istovremeno održavala vezu sa 3. bataljonom 8. brigade na lijevom krilu. U snažnom jurišu 2. i 3. četa protjerale su neprijatelja iz sela i natjerale ga da se u neredu povuče prema Cerovcu. Međutim, 1. četa, sa dijelovima 3. bataljona nije uspjela da ovlada kotom 180. Neprijatelj je bio ukopan, a napad je vršen samo lakim oružjem⁶⁸⁷

U ovom obračunu došlo je do kritične situacije koja se mogla još nepovoljnije završiti po 4. bataljon 8. brigade. Naime, kada su 2. i 3. četa progonile neprijatelja prema selu Cerovcu, njegovi dijelovi koji su se nalazili u Žabljaku izvršili su protivunapad uz pomoć 4 tenka i jednog flaka. Istovremeno su se razbijene neprijateljske jedinice, koje je 2. bataljon gonio iz Kestenjaka, pojavile za leđima i na boku 4. bataljona. Uz sve to je i, oko 1.000 neprijateljskih vojnika koji su odstupali pod pritiskom jedinica 6. brigade, išli iz Stražbenice (k. 236) prema selu Siću. Praktično su se dvije čete 4. bataljona našle u blokadi. O tome je štab bataljona u svom izvještaju zapisao:

»... Druga i 3. četa, primjetivši neprijatelja s leđa, samoinicijativno su se povlačile u pravcu sela Lučica, gdje su se pod teškom borbom probijale kroz neprijateljski obruč i konačno bile raspršene. Prva i Prateća četa - kaže dalje Štab 4. bataljona - ostale su na svome položaju pred k. 180 unatoč toga što se neprijatelj kroz njih probio uz velike gubitke...«⁶⁸⁸

Pošto su, u međuvremenu, ostali bataljoni brigade produžili gonjenje neprijatelja prema Cerovcu i Bariloviću, 1. i Prateća četa 4. bataljona, sa prikupljenim borcima 2. i 3. čete, bez borbe su stigli u Cerovac i tu zanoćili.

U toku ovih borbi 4. bataljon 8. brigade naneo je neprijatelju osetne gubitke. Pored velikog broja mrtvih i ranjenih, bataljon je i zarobio 16 neprijateljskih vojnika. Međutim, i sam je imao 22 poginula i 42 ranjena.⁶⁸⁹ Poginuli su

⁶⁸⁷ AVII, k. 776, br. reg. 3-1/6 (*Izvještaj* štaba 4. bataljona 8. brigade).

⁶⁸⁸ Isto.

⁶⁸⁹ Isto.

rukovodioci bataljona: zastavnik Mršić Milan, politički delegat voda; Hodžić Hilmo, vodnik voda; stariji vodnik Vignjević Ilija - zamjenik komandira čete i zastavnik Puhar Mile - politički delegat voda, a ranjeni su: zastavnik Vladetić Dušan - politički delegat voda; stariji vodnik Zorić Jovan - vodnik voda, zastavnik Carić Mane, komandir 1. čete (ubrzao je podlegao ranama); potporučnik Lakić Sava - komandir 2. čete 4. bataljona, stariji vodnik Beronja Dušan i poručnik Radaković Stevo - pomoćnik političkog komesara bataljona. Bataljon je u probju izgubio 8 puškomitraljeza i 2 laka minobacača. Najveće gubitke, sudeći prema izvještajima štaba 8. brigade i štaba 4. bataljona, imala je 3. četa 4. bataljona.

Inače 2. četa ovog bataljona, na čelu sa komandrom čete Savom Lakićem u prvom naletu izbila je za leđa neprijatelja i razbila njegovu komoru. Tada je, u jutarnjim časovima 2. maja, zaplijenjen veći broj kola i ratnog materijala. Međutim, oko podne neprijatelj je izvršio protivunapad i četa je bila opkoljena, ali se probila. Ova 2. četa je »izbacila iz stroja veći broj neprijateljskih vojnika, a njen komandir Sava Lakić bio je i sam ranjen.« Izvlačenju ove čete pomogla je 1. četa 4. bataljona. Komandir 1. čete Carić Mane, u vrijeme kad su 2. i 3. četa bile u kritičnoj situaciji izvršio je sa svojom četom juriš. Tako je pomogao razbijanju obruča i ublažio i onako teške gubitke ostale dvije čete 4. bataljona.⁶⁹⁰ Stab 4. bataljona u zaključku svog izvještaja zapisao je »... Borba se odvijala ogorčenim napadima i otporom neprijatelja. Sistem zabijanja klina kojeg su izvršile 2. i 3. četa ovog bataljona uspio je, ali lukavošću neprijatelja koji je ostao prikriven pozadi naših četa uspio je iste raspršiti i time je nanio osjetne gubitke. Borci kao i rukovodioci pokazali su se vrlo hrabri i izdržljivi. ... «⁶⁹¹

Po svoj prilici, u vrijeme kada je komandant bataljona Đaković pisao ovaj izvještaj, nije imao sve podatke o neprijatelju koji je iznenadio njegove dvije čete. Naprijed je govoreno o kome se sve neprijatelju radilo. Istina, protivunapad neprijatelja iz Žabljaka nije bio unaprijed koordiniran sa onim koji se probijao u pravcu Karlovca, ali se desilo da se istovremeno sa svih strana pojavio i tako blokirao dvije čete 4. bataljona. Proboj 2. i 3. čete ovog bataljona u pravcu

⁶⁹⁰ AVII, k. 776, br. reg. 3-1/6 (Izvještaj štaba 4. bataljona 8. brigade i k. 776, br. reg. 9/10-1 (Izvještaj štaba 8. brigade).

⁶⁹¹ Isto, kao pod 690.'

Sića i k. 200 rastrojilo je komandovanje neprijatelja. Ova borba jedinica 4. bataljona omogućila je 1. bataljonu 8. brigade - pisao je Štab brigade 9. juna - da protjera neprijatelja sa linije sela Sića - k. 200.⁶⁹²

Štab 4. divizije, o borbi 4. bataljona 8. brigade 2. maja, pisao je 2. Armiji:

»... Posljedice podviga ovog bataljona ubrzo su se osjetile na cijelom sektoru. Neprijateljski Štab bio je potpuno rastrojen, komandovanje dezorganizovano, a samo usljed dejstva neprijateljskih tenkova cijeli neprijateljski štab uspio je u posljednjem momentu pobjeći prema sjeveru. Neprijateljsko odstupanje iza ova ga pretvorilo se u pravo bjegstvo.«⁶⁹³

Štab 4. divizije istovremeno je ocjenio da je 4. bataljon 8. brigade došao u veoma kritičnu situaciju i zbog toga što jedinice 10. divizije nisu u predviđeno vrijeme forsirale rijeku Koranu kod sela Barilovića i time presjekle odstupnicu neprijatelju u tome prostoru. Uz to nisu održavale vezu sa jedinicama 8. brigade.⁶⁹⁴

U nastavku gonjenja neprijatelja prema Karlovcu naši obavještajni organi su morali pribaviti što svježije podatke o novim, mogućim rezervama neprijatelja u dubini operacijske teritorije. Utvrđeno je da je 3. maja iz Kutine u Zagreb stigla 7. SS »Princ Eugen« divizija i da je njen 13. puk već bio stacioniran na prostor Karlovca, u selu Goljaki i oko njega (oko 5 km južno od Karlovca). Prema ovome i prema dopunskim izvještajima koji su prikupljeni u štabovima 4. divizije i 8. brigade, neprijatelj je na posljednjoj prihvatnoj liniji oko Karlovca zauzeo položaje: sela Turanj - Goljaki - Poljice - Vinica - tg. 321 - rijeka Mrežnica.

Jedinice divizije bile su tako raspoređene za napad da se 8. krajiška brigada nalazila na desnom krilu, od Korane, a zatim ulijevo do ceste Karlovac - selo Poljice (k. 191, selo Bjelaj). Na njenom lijevom krilu napadala je 6. brigada, a dalje na zapadu, sve do rijeke Mrežnice 11. krajiška.

AVII, k. 776, br. reg. 9-2/1.

⁶⁹³ AVII, k. 273, br. reg. 12-23/1 (Bojna relacija 4. divizije za operacije na sektoru Karlovca).

⁶⁹⁴ Isto.

Napad je izvršen u 10 časova 3. maja. Poslije veoma snažne artiljerijske pripreme, 1. i 2. bataljon 8. brigade su, uz podršku jedne baterije 1. artiljerijskog divizion divizije, kao i brigadne artiljerije, krenuli u napad na uporište u selo Belaj. Poslije kraće borbe jedinice 8. brigade su »uspjele da prođu u neprijateljsku odbranu i stignu do samih bunkera, koji su nakon kraće borbe i osvojeni... «⁶⁹⁵

Toga dana je, na prostoru napada 8. brigade, neprijatelj imao 37 poginulih, 54 ranjena, a 24 su zarobljena. Gubici 8. brigade su bili: 1 poginuo i 16 ranjenih.

I borbe od 5 maja pokazale su da neprijatelj i dalje ne napušta lako položaje, bez obzira na sve gubitke prethodnih dana. Toga dana su 1, 2. i 3. bataljon 8. brigade, uz podršku artiljerije, napali neprijatelja na liniji: sela Goljak! - Jelaši (k. 177). Borba je počela u 13 i trajala je do 18 časova. Za to vrijeme jedinice brigade uspjele su, uz 5 poginulih i 10 ranjenih boraca, da ovladaju samo kotom 177 Jelaši. Ali su i sa nje zbačene. Ponovnim jurišem odbrana neprijatelja je razbijena i srušen poslednji pokušaj da spriječi skori ulazak naših jedinica u Karlovac.

Nastavljeno je gonjenje preko sela Turnja i Sajnovića do Karlovca. U međuvremenu je 4. bataljon 8. brigade, u zajednici sa jedinicama 17. brigade, napao i zauzeo uporište u selu Kamensko, na desnom krilu 8. brigade, pored rijeke Kupe.

Neprijatelj se nije zadržao ni u Karlovcu. Porušio je mostove na Korani i pobjegao na suprotnu obalu. Ulaskom naših jedinica u Karlovac 6. maja završene su borbe za ovaj grad i naše jedinice su pristupile pripremama za dalja dejstva.⁶⁹⁶

U Karlovcu su naše jedinice zaplijenile: vagon geršle, vagon kukuruznog brašna, oko vagon raznih drugih namirnica, vagon začina za jelo i vagon šećera. Osim toga zaplijenjeno je 20 vagona razne kože, 400 pari cipela, garnitura obućarskog materijala, zatim, šinjeli, bluže, 100 sanduka topovske municije, veća količina pušaka, puščane municije itd. A na

⁶⁹⁵ AVII, k. 776, br. reg. 9-2/1.

⁶⁹⁶ AVII, k. 273, br. reg. 12-27/1.

željezničkoj stanici u Karlovcu i u Kamenskom zatečene su 24 lokomotive, od kojih 8 ispravnih, 445 vagona, od kojih 200 ispravnih i 20 tona uglja.⁶⁹⁷

Od 30. aprila 1945, kada je došlo do prvih okršaja u borbi za Karlovac, pa do dana ulaska u ovaj grad, 8. krajiška brigada je imala 91 poginulog (računajući i 12 umrlih u brigadnoj ambulanti 2. maja), 270 ranjenih i 28 nestalih. Gubici brigade, kao što se vidi, nisu bili mali i govore, između ostalog, o upornosti neprijatelja da što duže zadrži naše jedinice i ne dozvoli njihovo nastupanje prema Karlovcu.⁶⁹⁸

Poginuli su rukovodioci: stariji vodnik, zamjenik komandira Kenjalo Gojko; desetar Bašić Hilmo; stariji vodnik - vodnik voda *Kovačević Milan*; zastavnik - vodnik voda Rajak Novak; stariji vodnik - desetar Marčeta Šime; vodnik Škorić Đorđe; vodnik - vodnik voda Kapetanović Đorđe; desetar Čepić Salko; potporučnik - komandir čete Vulin Milan; poručnik politički komesar čete Delić Tomo; zastavnik - politički delegat voda Pihar Mile; zastavnik - politički delegat voda Mršić Mile; stariji vodnik - vodnik voda Hodžić Himo; desetar Tomljenović Ivan; stariji vodnik - zamjenik komandira čete Vignjević Ilija; poručnik - politički komesar čete Vukadinović Mile; stariji vodnik - desetar Majkić Drago i Mane Carić - komandir čete,⁶⁹⁹ a od boraca - prema sjećanju preživjelih drugova: Isić Osman iz Bosanske Dubice, Kovačević Bože Bogdan iz Gorjevca i Bojić Luka iz Hrgara.

U borbama oko Karlovca bilo je tih dana i slučajeva izrazite hrabrosti i snalažljivosti pojedinaca. Naročito su se istakli: Dušan Karanović, stariji vodnik voda, Gak Borko, borac - rukovodilac ubojne opreme u četi, Đukić Stanko zastavnik - politički delegat voda, Prošić Božo mlađi vodnik - desetar, Radišić Rajko stariji vodnik - desetar, Golubović Veljko - poručnik - politički komesar čete, Čajo Mehmed zastavnik - politički delegat voda, Hodžić Mujo zastavnik - zamjenik komandira čete, Raković Ljubo borac - desetar, Kalinić Mirko stariji vodnik - vodnik voda, Rakić Branko stariji vodnik, Zec Pero vodnik - vodnik voda, Kovačević Marica vodnik - referent saniteta, Beronja Dušan stariji vodnik - desetar, Kovačević Nikola zastavnik - politički delegat voda, Obradović Mićo poručnik - politički komesar čete, Trtica Stevo po-

⁶⁹⁷ AVII, k. 772, br. reg. 6-3 (Izvjestaj štaba 4. divizije od 7. maja 1945. godine).

⁶⁹⁸ AVII, k. 776, br. reg. 9-2/1 (Prema izvještaju štaba 8. brigade od 3. juna 1945).

⁶⁹⁹ AVII, k. 776, br. reg. 2-1/2 (Spisak poginulih rukovodilaca u akciji na Karlovcu).

ručnik - politički komesar čete, Nedimović Milan stariji vodnik - vodnik voda, Davidović Branko - vodnik - desetar, Maričić Nikola - vodnik voda, Jelić Mihajlo - borac, Lacko Đuro, borac - puškomitraljezac, Savanović Novak borac - desetar, Bedeg Drago zastavnik - politički delegat voda, Jelača Trivo stariji vodnik - desetar, Hodžić Ahmet borac, Jerković Nikola borac, Šmriko Šerif - nišandžija na topu; stariji vodnik Divjak Jovo, stariji vodnik Čemal Ibrahim, vodnik Rajak Novak (u ovoj borbi bio je teško ranjen i ubrzo podlegao ranama); Lakić Sava - komandir čete, Vučin Milan - komandir čete (u ovoj borbi teško ranjen i ubrzo umro); komandir čete Beslač Gojko, komandir čete Grbić Mirko, komandir čete Carić Mane (u toj borbi ranjen i brzo podlegao ranama), stariji vodnik desetar Ivanišević Stanko.

U jednom izvještaju štaba 4. bataljona 8. brigade govori se još o slijedećim borcima koji su se u borbama oko Karlovca »pokazali vrlo hrabri i izdržljivi: Vignjević Ilija, Puhar Mile, Mršić Milan, Majkić Drago, Mahić Huse, Blažević Đuro, Njari Julius, Marić Nikola, Došenović Janko, Pašić Dušan - stariji vodnik, Radišić Rajko, Marić Miloš, Rizvanović Salih, Malešević Miloš, Pilipović Proko, Senjug Silvester, Radaković Vid, Ostojić Nikola, Kekić Hadž, Kesić Husejn, Burić Osman, Kevelj Huso, Durmo Omer, Suljović Mujo, Zahimović Redžo, Ramić Dragan, Drljo Osman, Ališić Ahmet, Fejzović Salko, Marjanović Petar, Stanarević Rade, Vusić Stipe, Bešić Čamil, Salihović Ekub, Vladetić Dušan, Pašić Dušan, Prošić Mirko, Zorić Jovo, Zukić Mujo, Hećimović Mustafa, Pavlišek Slavko, Beharić Hamid, Šarić Ante, Jurišić Stipo, Sobolović Ante, Berbić Huso, Kaurić Josip, Celjaković Haso, Spahić Nezir, Jusufović Mujo, Hećimović Đulaga, Gotvald Franjo, Hendeković Mato, Kerkez Mirko, Trtica Đuro, Drakulić Đuro, Beronja Dušan, Dedić Ibrahim, Pejzo Jozo i Spahalić Asim.⁷⁰⁰

Osma krajiška brigada je, 7. maja 1945. godine do 17 časova, bila na odmoru na prostoru sela Kamensko - Turanj, a zatim je produžila do Pokuplja (4 km sjeverno od Karlovca). Naređenjem štaba 4. divizije od 8. maja jedinice brigade su toga dana u 18 časova krenule usiljenim maršem teško prohodnim terenom sela Donje Pokuplje - Krašić - Dol - k. 334 i k. 571 - selo Šmraki za Strojdragu, odnosno selo Žejno (3 km južno od Brežica). Brigada je imala zadatak da izbije na reku Krku i Savu, stupi u kontakt sa neprijateljem

⁷⁰⁰ AVII, k. 766, br. reg. 9/16-1, k. 273, br. reg. 12-41/1 i 766, br. reg. 3-2/6.

Maj 1945. kod Zidanog Mosta - sjede u prvom redu slijeva nadesno: Šalim Resulović, tada poručnik i politički komesar čete, Marko Šimić - poručnik, komandant bataljona; Drago Majstorović - poručnik, politički komesar čete; Stevo Stanković - potporučnik, komandir čete. V drugom redu slijeva: Ilija Minić - potporučnik, komandir čete; Ilija Jerković - tada zastavnik; Gavro Knežević - potporučnik, politički komesar čete; Gojko Beslač, potporučnik, komandir čete; Dorde Radišić, zastavnik, komandir čete i Milan Pjević, komandir pratećeg voda.

u garnizonu Brežice, ponudi mu kapitulaciju i »ukoliko je ne prihvati da ga odmah napadne...«⁷⁰¹

BORBA ZA MOSTOVE KOD BREZICA

Neprijatelj je vršio užurbano povlačenje između rijeka Krke i Save i komunikacijama s lijeve obale Save. Na desnoj obali Krke imao je garnizone sastavljene od feldpolicije, a na pravcu nastupanja 4. divizije bili su ostaci raznih njegovih jedinica: 104. lovačke divizije, 1. i 4. policijskog puka, 6. policijskog puka »Nagel« i 7. »Princ Eugen« divizije, 11. us-

⁷⁰¹ AVII, k. 771 A, br. reg. 1-3 (Naredenje štaba 4. divizije br. 11 od 8. 5. 1945. godine).

taško-domobranske divizije (18. i 23. ustaški zdrug), zatim slabiji dijelovi 12. karlovačkog zdruga, razbijeni dijelovi 15. i 16. pješadijskog i 1. gorskog zdruga.

Zemljište je na prostoru Brežice - Videm Krško manevarskog karaktera, vrlo komunikativno u svim pravcima. Rijeke Sava i Krka predstavljale su prirodne prepreke za naše jedinice i olakšavale izvlačenje neprijatelja. Ali, Brežičko-Krška kotlina završava se na sjeverozapadu kod Krškog gdje Sava izbija iz tjesnaca, u koji su morale ući neprijateljske jedinice u svom povlačenju iz Zagreba prema Celju, i to bar njegove veće jedinice i artiljerija. Zbog toga se moralo dejsstvovati energično i brzo prema Krškom u cilju presjecanja odstupnice neprijateljskim jedinicama u rejonu Brežica. Zapovijesti su izdavané na licu mjesta ili preko telefona.

Osma krajiška brigada krenula je, 9. maja u li časova, prema neprijatelju koji se povlačio komunikacijom Samobor - Brežice. Bataljoni su izbili na prostor sela Prilipe - Malence (oko 3¹ km od Brežica) i u 12 časova došli u kontakt sa neprijateljem, koji je odmah, bez otvaranja vatre, pozvan na predaju. »... Kako su to bile većinom ustaše i njemačka policija, nisu htjeli ni da pregovaraju o predaji, već su se odmah spremili za borbu, koja se je razvila i trajala cijeli dan... «, rečeno je u izvještaju štaba 8. krajiške brigade od 3. juna 1945. godine.⁷⁰²

U Berlinu je 8. maja potpisan akt o bezuslovnoj kapitulaciji njemačkih oružanih snaga. Time je bio završen rat u Evropi, ali borbe jedinica 4. divizije nisu prestale ni sutradan, ni narednog dana, iako je 9. maja štab 4. divizije, u ime 2. jugoslovenske armije pismenim putem pozvao sve njemačke i ostale vojne formacije na prostoru Samobor - Bregana na bezuslovnu kapitulaciju. Međutim, one su to od-⁷⁰³bile.

Na pravcu nastupanja 8. brigade neprijatelj je davao vrlo žilav otpor. Držao je čvrsto mostobrane na Krki i Savi južno od Brežica, kao i uporišta na komunikaciji Samobor - Brežice (sela Prilipe, Čatež). I u toku 9. i 9/10. maja uspio je da se održi na ovom mostobranu. Ispred 6. brigade, pre-

⁷⁰² AVII, k. 776, br. reg. 9-4/1.

⁷⁰³ AVII, k. 771 A, br. reg. 8-2/1.

Deveti maj 1945. - negdje kod Brezica borci su na zarobljenom kamionu napisali: »Njemačka je kapitulirala«.

ma selu Pirošica - Cerklje, neprijatelj je takođe davao žilav otpor, ali je 4. bataljon ove brigade u 17,30 časova 9. maja uspio da forsira rijeku Krku kod sela Krška Vas. U borbama sa jedinicama 4. divizije, neprijatelj je imao 272 poginula i više ranjenih, a zarobljeno je 28 vojnika. Od ovog je preko 200 poginulo i 27 zarobljeno u borbama sa 8. krajiškom brigadom. Istovremeno, brigada je imala 5 poginulih i 6 ranjenih boraca, dok su 3 nestala.⁷⁰⁴

Desetog maja jedinice 4. divizije krenule su u napad i to: 8. brigada sa ceste Čatež - Krška Vas, pravcem za Brežice - Brezina - Dečno Selo. Sa brigadom je bio i vršilac dužnosti političkog komesara 4. divizije Dušan Dozet, koji je iz Sarajeva obavljao tu dužnost. Politički komesar divizije D Mitar Bajalica, ostao je u Sarajevu i primio nove zadatke. Na ovom pravcu, u sadejstvu sa 8. brigadom, nalazila se i ar-

⁷⁰⁴ AVH, k. 273, br. reg. 12-5/1 (Izvršestaj štaba 4. divizije) i k. 776, br. reg. 9/4-1 (Izvršestaj štaba 8. brigade).

Rat je završen. Osmo krajiška brigada pred povratak preko Bosne z.a Zadar.

tiljerijska brigada 4. divizije. I 6. brigada, sa kojom je bio komandant divizije Petar Vojnović, krenula je sa linije: selo Župeča Vas - Cerklje - Zasap pravcem za selo Drnovo, Leskovac i Videm Krško, ali brigada prebačena je sa linije Samobor - Bregana u Čatež, a odatle jednim dijelom upućena na lijevu obalu Save, prema selu Zverinjaku. Ona je istovremeno služila i kao veza između 8. i 6. brigade.⁷⁰⁵

Toga dana je štab 8. brigade javio štabu 4. divizije da je u 3 časa ujutro brigada izvršila jak pritisak na neprijatelja i potisla ga prema Brežici, tj. u pravcu mostova preko rijeke Krke i Save. Na taj način brigada je ovladala komunikacijom Bregana - Krška Vas. Po izbijanju na komunikaciju divizijska artiljerija, kao i dijelovi artiljerije 11. brigade tukli su baražnom vatrom neprijatelja koji je bježao preko mostova kao i njegove jedinice u Brežicama.⁷⁰⁶

U tom momentu glavni zadatak 8. brigade bio je da se spasi mostovi i razbije neprijatelj koji se već povukao na suprotnu obalu rijeke, a istovremeno da se ne dozvoli da tih posljednjih dana rata pogine i jedan naš borac. Komandant brigade Sajo Grbić uputio je svog načelnika štaba Đorđa Vučenovića da se sa komandantima 1. i 2. bataljona, Spa-

⁷⁰⁵ Ista

⁷⁰⁶ AVII, k. 776, br. reg. 8-2/1.

som Đukićem i Brankom Stanarevićem, dogovori o načinu i vremenu prelaska preko mosta. Bilo je vrlo rizično uputiti borce preko mosta, jer bi neprijatelj u tom trenutku mogao aktivirati eksploziv i dići ga u vazduh. Zato je prije svega bila neophodna snažna artiljerijska vatra, a potom energičan juriš pješadije.⁷⁰⁷

Još jednom se pokušalo, prije otvaranja artiljerijske vatre, sa zahtjevom o безусловnoj kapitulaciji neprijatelja.

Komandant 1. bataljona Spase Đukić dao je zadatak komandiru 2. čete Stojanu Beronji da se sa četom što hitnije prebaci preko mosta, stvori mostobran i obezbjedi prelazak ostalih, ali prije svega spase mostove.

Poslije kratke, ali snažne artiljerijske pripreme, na juriš preko mosta krenula je najprije 2. četa 1. bataljona, na čelu sa komandrom Stojanom Beronjom. Zahvaljujući hrabrosti i odlučnosti boraca i rukovodilaca, ove čete su prezirući svu opasnost, izvršile juriš na željezni most preko rijeka Save - Krke i isti sačuvali od rušenja... Vrijedno je spomenuti i 3. vod 1. čete ovog bataljona, na čelu sa vodnikom voda Alkić Jusom, koji je takođe bio među prvima prilikom zauzimanja ovog mosta...⁷⁰⁸

U ovom posljednjem jurišu i spasavanju mostova kod Brežica istakli su se, pored komandira čete Stojana Beronje, vodnika Juse Halkića i Rajak Marinka i borci: Karanović Luka, mitraljezac u 2. bataljonu, Pešut Milan, Mikadinović Luka, Babić Mirko, Pilipović Trivo, Bivetina Dušan, Brkljač Dušan i Rajlić Slavko. Jurišem preko mosta kod Brežica 1.

⁷⁰⁷ Dušan Dozet, tada v.d. političkog komesara 4. divizije, sjećajući se ovih događaja kaže: »... Sa Sajom sam došao u neku kuću iznad Brežica, koja je ličila na zamak. Dvogledima smo mogli jasno da vidimo i mostove i neprijatelja s one strane. Dogovarano se šta da radimo. Bilo nam je jasno da mostove moramo sačuvati. U tom smislu postojalo je i naređenje Vrhovnog štaba, još iz Zenice, da se mora prestati sa rušenjima i da se objekti moraju čuvati. Istovremeno, treba izvršiti ovaj zadatak, ali bez vlastitih žrtava. Našli smo rješenje u artiljeriji. Skoncentrisali smo sva oruđa artiljerijske brigade 4. divizije, sva brigadna oruđa, čak smo povukli i sve minobacače iz bataljona. Gadanje je moralo biti neposredno i pod jedinstvenom komandom. Sem toga, artiljerija je morala da gađa samo uski pojas oko mostova s one strane, da ne bi rušili objekte u gradu. U sekundi je otvorena uraganska vatra iz svih oruđa. Tek poslije toga mogla je pješadija da krene...«

W AVII, k. 776, br. reg. 5-3/3.

vod 2. čete 1. bataljona 8. brigade **spasio je** isti od rušenja, iako je neprijatelj posjeo drugu stranu mosta i uporno ga branio,⁷⁰⁹

Vod je na čelu sa vodnikom Rajak Marinkom, pohvaljen naredbom štaba 4. divizije br. 26 od 19. maja 1945. godine.⁷¹⁰

U toku dana ubijeno je 106 neprijateljskih vojnika, a 110 ih je zarobljeno. Ranjenih je bilo daleko više. Komandant 1. bataljona mogao je da raportira komandantu brigade da su mostovi spaseni.

Zaplijenjeno je 798 pušaka, 178 lakih i 45 teških mitraljeza, 8 lakih i 19 teških minobacača, 12 topova, 9 flakova, 15 vagona razne municije, jedan transport od 200 vagona, 60 kamiona, jedan tenk, 40 motocikla, više putničkih automobila itd.⁷¹¹

Prema izvještaju štaba 8. krajiške brigade od 16. maja 1945. godine, brigada je u toku 10. maja imala 3 poginula i 4 ranjena druga.⁷¹² Međutim, ovdje se ne radi o žrtvama prilikom juriša na most, već o palim i ranjenim nešto ranije, poslije ulaska u Brežice, u prodiranju prema željezničkoj stanici Dobava, odnosno željezničkoj stanici Šentlenart. Među poginulima su bili Jelić Franjo, desetar, a među ranjenima Ibro Galić, komesar čete (teže ranjen), Osman Smajić - puškomitraljezac iz Sarajeva i Himzo Mesić, politički komesar divizionara (ostao je bez noge).⁷¹³

Jedinice 8. krajiške brigade ušle su u grad Brežice 10. maja 1945. godine oko 12 časova. U to vrijeme zaštitni dijelovi neprijatelja zadržavali su se još na željezničkoj stanici Šentlenart (oko 2 km sjeverno od Brežica). Pošto su u 18 časova napadnuti i protjerani prema selu Artiču i Sp. Pohanca, brigada je izbila na liniju sela Zverinjak - Brezina - Bratinić. I narednog dana nastavljeno je gonjenje sa dva bataljona, ali je ovim za 8. krajišku brigadu rat bio definitivno završen.

⁷⁰⁹ AVII, k. 273, br. reg. 12-47/1 i br. reg. 12-49/1.

⁷¹⁰ AVII, k. 776, br. reg. 9/7-1.

⁷¹¹ AVII, k. 776, br. reg. 7-3/1 (Izvještaj štaba 8. brigade od 18. 5. 1945).

⁷¹² AVII, k. 776, br. reg. 7-1/1

⁷¹³ Isto, br. reg. 5-1/3 i podaci učesnika.

Prijelaz preko r. Ilne kod Kulen Vakufa, u povratku iz Slovenije na izvršenje novog borbenog zadatka maja 1945. godine.

Između 12. i 20. maja brigada je provela u odmoru i sređivanju, a 20. maja u 24 časa krenula od Samobora, preko Bosanskog Novog, Kulen Vakufa - Gornjeg Lapca za Zadar.⁷¹⁴

Bio je to novi borbeni zadatak zbog neizvjesne situacije na dijelu Jadranskog mora. Ona je morala na tom dijelu da posjedne i, ako zatreba, brani određeni odsjek Jadranske obale.

Osma krajiška brigada časno je izvršavala i izvršila sve zadatke u ratu. Ona je prošla kroz teška iskušenja u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi, a potom u borbi sa *novim* neprijateljem - tifusom. Ipak, i poslije toga, imala je veoma zapažene uspjehe u borbama oko Kladuše, na Slunju, oko Prijedora i Bosanskog Novog, u vrijeme poznatog desanta na Drvar, na komunikaciji Bihać - Bosanski Petrovac, u borba-ma za Banja Luku, oko Travnika i Zenice - i na kraju u bor-

⁷¹⁴ AVII, k. 776, br. reg. 9-5/1 (Prema izvještaju štaba 8. brigade od 9. juna 1945. godine).

bama za Karlovac i Brežice. Zbog toga je drug Tito i odlikovao visokim odlikovanjima:

ORDENOM BRATSTVA I JEDINSTVA
SA ZLATNIM VJENCEM

ORDENOM ZASLUGE ZA NAROD
SA ZLATNOM ZVIJEZDOM i

ORDENOM PARTIZANSKE ZVIJEZDE
SA ZLATNIM VJENCEM.

Ova visoka priznanja brigada je dobila »... za naročite zasluge na djelu širenja bratstva među našim narodima i na stvaranju i razvijanju političkog i moralnog jedinstva naroda..., za naročite zasluge stečene u borbi protiv neprijatelja za oslobođenje naše zemlje i zasluge na organizovanju i učvršćivanju Jugoslovenske narodne armije..., za dobro izvršene borbene zadatke, kao i za naročite zasluge učinjene u toku narodnooslobodilačke borbe...«, Ukazom druga Tita od 22. decembra 1961. godine.

Valjevo 1946. Poslije napornih borbi i marševa odlazak grupe boraca iz 8. brigade - demobilizacija.